

T.C.

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ED-DÜRRU'L-MESÛN'DA MECÂZ

[المجاز في الدر المصون]

Ahmet TEPE

Iğdır 2017

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ED-DÜRRU'L-MESÛN'DA MECÂZ

[المجاز في الدر المصون]

Hazırlayan
Ahmet TEPE

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin YURT

İğdır 2017

TAAHHÜTNAME
(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**ED-DÜRRU’L-MESÛN’DA MECÂZ**” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kağıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.
- Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

29/12/2017

Ahmet TEPE

KABUL VE ONAY

AHMET TEPE tarafından hazırlanan **ED-DÜRRU'L-MESÛN'DA MECÂZ** adlı çalışma, **29/12/2017** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından **TEMEL İSLAM BİLİMLERİ** Anabilim Dalı, **TEFSİR** Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

(İmza)
Prof. Dr. Şadi EREN (Başkan)

(İmza)
Doç. Dr. Mehmet Salih GECİT (Üye)

(İmza)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin YURT (Üye)

ÖZET

Tezimiz, Semîn el-Halebî'nin “ed-Dürü'l-Mesûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l Meknûn” isimli eseri çerçevesinde yapılması planlanan bir çalışmadır. Bu eser, Kur'ân'ı ağırlıklı olarak dil açısından ele alan bir çalışma olup, bu alanda yapılmış en önemli tefsir eserlerindedir. 11 cilt halinde basımı yapılan kitap, Kur'ân-ı Kerîm'i sarf, nahiv, Belâğat, lügât ve kıraât ilmi açısından inceleyerek ele almıştır. Biz bu tez çalışmamızda, Semîn el-Halebî'nin eserinde önemli bir yere sahip olan, Belâğat ilminin beyân bölümüne bağlı bir konu olan “mecâz” konusunu ele almaya çalıştık.

Tezimiz iki bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde, müellifin hayatını, eserlerini, hocaları ile birlikte yaşadığı dönemin ilmî, siyasi ve genel durumunu ele alarak tanıtmaya çalıştık.

İkinci bölümde ise tezimizin konusunu teşkil eden Belâğat, meanî, beyân ve asıl konumuz olan mecâzı ele alıp açıklamaya çalıştık. Özellikle tez konumuzu teşkil eden mecâz konusunu daha geniş çerçevede ele alarak, kavramsal çerçevesini, gelişim sürecini, Kur'ân'da mecâzın olduğunu kabul eden ve reddedenleri açıklayarak, Semîn el-Halebî'nin “ed-Dürü'l-Mesûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l Meknûn” isimli eserindeki mecâz çeşitlerini tespit etmeye çalıştık. Son olarak çalışmamızın esas konusu olan, müellifimizin mecâzı ele alışı, işleyişi, nerelerde ve ne şekilde ele aldığı konusu üzerinde durmaya çalıştık.

Bu çalışmayı yaparken birçok kaynaktan yararlandık. Faydalandığımız kaynakların konuyla ilgisi açısından önemli olanlarından bazıları şunlardır: Semîn el-Halebî'nin “**ed-Dürü'l-Mesûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l Meknûn**”u, Abdulkâhir el-Cürcânî'nin “**Esrârü'l-Belâga**” ve “**Delâilu'l-İ'câz**”adlı eserleri, Zemahşerî'nin “**el-Keşşâf**”ı, Sekkâkî'nin “**Miftâhü'l-Ulûm**”u, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın “**İslâm Ansiklopedisi**.”

Anahtar Kelimeler: Semîn, Tefsir, Belâğat, Meanî, Mecâz.

ABSTRACT

We intend to carry out this thesis within the framework of the work “ed-Dürü’l-Mesûn fî Ulumi’l-Kitabi’l-Meknûn” by Semîn el-Halebî. In this book of his, Semîn el-Halebî reviews the Qur’an linguistically, and it is one of the chief interpretation works of Qur’an. The book, which was published in 11 volumes, examines Qur’an in terms of writing, syntax, rhetoric, wording and recitation. With this study, our aim was to explore the metaphor subject, a subtopic of declaration subject under rhetoric, which holds tremendous value in the work of Semîn el-Halebî.

The thesis consists of two parts.

In the first part, we introduce the author’s life, his works, and the period in which he lived with his teachers from a scientific, political, and general point of view.

In the second part of the thesis, we introduce and explain rhetoric, meaning, declaration, and the main subject of the thesis, metaphors respectively. We examine the main subject of our thesis, metaphors, in wider framework, and define its conceptual framework, historical development process, and study those who accepts and ignores the existence of metaphors in Qur’an, and in extent we identify the types of metaphors used in the work “Ed-Dürü’l-Mesûn fî-Ulumi’l-Kitabi’l-Meknûn” by Semîn el-Halebî. Lastly, we dwell upon how the author approaches, and how and in what way he uses the main subject of our thesis, the metaphors.

We have referenced and studied numerous resources and books for the thesis. With regards to their related subjects, some of these resources include “**ed-Dürü’l- Mesun fî Ulumi’l-Kitabi’l-Meknun**” by Semîn el-Halebî, “**Esraru’l-Belaga**” and “**Delâilu’l-Î’câz**” by Abdülkâhir el-Cürcânî, “**el-Keşşaf**” by Zemahşeri, “**Miftahu’l-Ulum**” by Sekkakî, “**İslâm Ansiklopedisi**” by the Directorate of Religious Affairs.

Key Words: Semîn, Interpretation, Rhetoric, Meaning, Metaphor.

ÖNSÖZ

Kur'ân, her dönemde hayata hâkim olması ve yaşanması için insanlığa gönderildiğinden, daha iyi anlaşılması ve hayata tatbik edilmesi noktasında sürekli bir çaba içinde olunması kaçınılmazdır. Arapça indirilen Kur'ân-ı Kerîm bütün insanlara hitap eden ilahi bir kitaptır. Dolayısıyla Kur'ân'ı anlamak için Arapçayı bilmek gerekmektedir. Bu durum hem birey hem de insanlık açısından oldukça önemlidir. Mu'ciz kelimeler Kur'ân'ın, bu dilin tüm özelliklerini barındıran bir özelliğe sahip olduğu ortadadır. Bu açıdan bakıldığında, Kur'ân'ın dili olan Arapçanın bilinmesi son derece önemlidir.

Böylesine önemli bir konunun Tefsir ve Arap Dili ve Edebiyatının büyük âlimlerinden biri olan Semîn el-Halebî'nin "Ed-Dürü'l-Mesûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn" adlı tefsiri çerçevesinde ele alınıp incelenmesi ayrıca önemli olan diğer bir husustur. Bizi bu çalışmayı yapmaya sevkeden en büyük etkenlerden birisi de bu eserle ilgili çok fazla bir akademik çalışmanın yapılmamış olmasıdır.

Bu çalışmamızda, öncelikle "mecâz" konusunun kavramsal çerçevesini tespit etmek amacıyla mecâz kelimesinin anlamı, ne zaman ortaya çıktığı ve tarihsel gelişimi, Kur'ân bağlamında "mecâz" kavramının anlamı ve bu kavram etrafında meydana gelen tartışmalar hakkında genel bilgiler vermeye çalıştık. Daha sonra, müellifimizin, eserinde "mecâz" kavramını ele alışı, işleyişi, nerelerde ve ne şekilde kullandığı konusu üzerinde durmayı amaçladık.

Çalışmamızın bu alanda yeni çalışmalar yapacak arkadaşlara yarar sağlayacağı düşüncesiyle birlikte, her aşamada benden yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. M. Emin YURT hocama ve değerli arkadaşım Arş. Gör. Nurullah İRVEN'e şükranlarımı sunar ve muvaffakiyetler dilerim.

Ahmet TEPE
İğdır - 2017

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
1. SEMİN EL-HALEBÎ'NİN HAYATI, EĞİTİMİ VE YAŞADIĞI ASRIN TEMEL	
ÖZELLİKLERİ	1
1.1. Hayatı	1
1.2. Hocaları	2
1.3. Eserleri.....	4
1.4. Müellifin Yaşadığı Asrın Temel Özellikleri	7
1.4.1. <i>Siyasî durum</i>	8
1.4.2. <i>Sosyal ve Ekonomik Durum</i>	9
1.4.3. <i>İlmî ve Kültürel Durum</i>	12
BİRİNCİ BÖLÜM	14
1. MECÂZ; MAHİYETİ, ÇEŞİTLERİ VE ÖZELLİKLERİ.....	14
1.1. Belâğat.....	14
1.2. Beyân.....	16
1.3. Mecâz	17
1.4. Hakikat	17
2. Mecâzın Lügat ve İstilah Anlamları	18
3. Mecâzî Manaların Ortaya Çıkışı.....	20
4. Mecâzu'l-Kur'ân'ın Gelişim Süreci	21
5. Mecâz'ul-Kur'ân Konusunda İhtilafların Ortaya Çıkışı	22
6. Kur'ân-ı Kerîm'de Mecâz'ın Varlığını Kabul Edenler	24
7. Kur'ân-ı Kerîm'de Mecâz'ın Varlığını Reddedenler	26
8. Mecâzın Amacı-Niçin Kullanıldığı.....	26
İKİNCİ BÖLÜM	27
2. ED- DÜRRU'L- MESÛN'DA MECÂZ.....	27
2.1. ed-Dürü'l-Mesûn'da Mecâz-ı Lügavî.....	28
2.2. <i>İstiâre</i>	28
2.3. Mecâz-ı Mürsel.....	30
2.3.1. <i>Sebebiyyet-Müsebbebiyyet</i>	30
2.3.2. <i>Cüz'iyet Külliyyet</i>	45
2.3.3. <i>Lâzımiyyet-Melzûmiyyet</i>	47

2.3.4. <i>İ'tibârü mâ Kâne (Kevniyyet- Geçmişe İtibar)</i>	50
2.3.5. <i>İ'tibârü mâ Seyekûn (Evveliyet- Geleceğe İtibar)</i>	53
2.3.6. <i>Aliyyet (Alet Olmak)</i>	55
2.3.7. <i>Mahalliyyet</i>	56
2.3.8. <i>Taallukü'l-İştikâkî</i>	61
2.3.9. <i>Umûm ve Husûs Alâkası</i>	66
2.3.10. <i>İdâfiyyet-Hazfiyyet</i>	71
2.3.11. <i>Hüküm Birliği</i>	75
2.3.12. <i>Bir Şeye Zıddının Adının Verilmesi</i>	78
2.3.13. <i>Ziyâdelik</i>	79
3. <i>Mecâz-ı Aklî</i>	80
3.1. <i>Mecâz-ı Aklî nin Alakaları (Kısımları)</i>	82
3.1.1. <i>Zamana İsnâd</i>	82
3.1.2. <i>Sebebe İsnâd</i>	85
3.1.3. <i>Masdara İsnad (Masdariyyet)</i>	89
3.1.4. <i>Fâile Olması Gerekirken Mefûle İsnad (Fâiliyyet)</i>	92
3.1.5. <i>Mef'ûle Olması Gerekirken Fâile İsnad (Mef'ûliyyet)</i>	96
SONUÇ	99
KAYNAKÇA	101

KISALTMALAR

<i>age.</i>	Adı geçen eser
<i>bk.</i>	Bakınız
<i>ty.</i>	Basım tarihi
<i>yy.</i>	Basım yeri yok
<i>c.</i>	Cilt
<i>çev.</i>	Çeviren
<i>d.</i>	Doğum, doğumu
<i>DİA</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>Ens.</i>	Enstitü
<i>h.</i>	Hicri
<i>haz.</i>	Hazırlayan
<i>Hz.</i>	Hazreti
<i>Ktp.</i>	Kütüphane, kütüphanesi
<i>m.</i>	Miladi
<i>md.</i>	Madde
<i>nşr.</i>	Neşreden (Tahkik eden)
<i>ö.</i>	Ölümü, ölüm tarihi
<i>s.</i>	Sayfa
<i>s.a.v.</i>	Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
<i>sy.</i>	Sayı
<i>Tahk.</i>	Tahkik
<i>TDVY</i>	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
<i>trc.</i>	Tercüme, tercüme eden
<i>tsz.</i>	Tarihsiz
<i>vb.</i>	Ve benzeri
<i>vs.</i>	Vesaire
<i>Y.L.</i>	Yüksek Lisans

GİRİŞ

1. SEMİN EL-HALEBÎ'NİN HAYATI, EĞİTİMİ VE YAŞADIĞI ASRIN TEMEL ÖZELLİKLERİ

1.1. Hayatı

Müellifimizin tam ismi, Ahmed b. Yusuf b. Muhammed b. Abdi'd-Dâim el-Halebî' dir.¹ Fakat elimizde bulunan ve çalışmamızın kaynağı olan “ed-Dürü'l-Mesûn”un muhakkiki Ahmed el-Harrât, dedesinin isminin “Abdi'd-Daîm” olduğunu söyleyenlerin yanlışlığı içinde olduğunu belirtir. Asıl isminin “Mes'ûd” olduğunu ve üzerinde tahkik ettiği el yazması nüshada da bu şekilde olduğunu söyler.² İbnü'l-İmâd kendisini İbnü's-Semîn diye kaydediyorsa da bunun doğru olmadığı belirtilmiş; İbnü's-Semîn Ahmed b. Ali el-Bağdâdî ile karıştırılmış olabileceğine dikkat çekilmiştir.³

Müellifimizin künyesi kaynaklardaki bazı farklılıklarla birlikte, “Şihabü'd-Dîn Ebu'l-Abbas el-Mükrî en-Nahvî eş-Şâfî' dir.⁴ Lakabını, kaynaklarda “İbni's-Semîn” diye belirtenler olmakla beraber,⁵ daha çok “es-Semîn” diye zikredilmektedir. Bu kelime; kilolu, şişman ve vücudunda et ve yağ toplanmış kişi manasına gelmektedir⁶

¹ ed-Davudî, Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, tsz., Darü'l-Kutübi'l-İlmiyye, Beyrut, c. 1. s. 100; el-Ednevî Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikmet, Medinetü'l-Münevver, tsz., c. 1, s. 286; ez-Zeriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, Darü'l-İlm li'l-Melayîn, Beyrut, c. I s. 274. el-Akrî, Abdühayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezeratü'z-Zeheb fi İhbari Men Zeheb*, Beyrut, Darü İbni Kesîr, c. 6, s. 307; el-Askalanî, Şihabüddîn Ahmed İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kaminê fi A'yâni'l-Mieti's-Saminê*, (Tahk. Muhammed Seyyid Carülhak), ysz., tsz., c. 1., s. 360. Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zünûn 'an Esâsî'l-Kütübî ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdad, tsz., c. 1., s. 122.

² Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn fi-Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, Darü'l-Kalem, Cidde, 2003 c. 1, s. 13, (Tahk. Ahmet Muhammed el-Harrat)

³ Abdülaziz Hatif, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2007, c. 36, s. 493.

⁴ ed-Davudî, *a.g.e.*, s.100; el-Ednevî, *a.g.e.*, s. 286; ez-Zeriklî Hayreddîn, *a.g.e.*, s. 274; el-Akrî, *a.g.e.*, s.307; el-Askalanî, *a.g.e.*, s.360; Hacıhalife, *a.g.e.*, s.122

⁵ el-Akrî Abdühayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezeratü'z-Zeheb*, c. 6, s. 307; Ayrıca bkz., ez-Zeriklî Hayreddîn, *el-A'lâm*, c. 1, s. 274.

⁶ el-Ezherî Ebu Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Mû'cemü-Tehzîbü'l-Luga*, (Tahk. Riyad Zeki Kasım), Darü'l-Marifê, Beyrut, tsz., 2001, “s-m-n” md. c. 2, s.1762; Ayrıca bkz. el-Feyruzabadî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb, *Mu'cemü'l-Kamusi'l-Muhit*, Beyrut, 2008, Darü'l-Marifê, “Semin” md. s. 640.

“Semîn” lakabının kendisine Halep’te bulunduğu dönemde, iri yapılı olduğu için verilmiş olabileceği söylenmiştir.⁷

Müellifimiz, uzun yıllar Mısır’da yaşamış olmasından dolayı “Mısırî” nisbesiyle de anılmıştır. “Semîn el-Halebî” diye şöhret kazanmasının nedenidaha çok Mısır’da yaşamış olmasına rağmen doğduğu yer olan Halep şehrine nispet edilmesidir.⁸

Kaynaklarda doğum yeri Halep olarak belirtilirken, müellifimizin⁹ doğum tarihi hakkında tarihçiler herhangi bir kayıttan bahsetmemektedir. H. 756 yılının Cemaziyelahir’inde (Haziran-Temmuz 1355) Kahire’de vefat etmiştir.¹⁰ Aynı yılın Şaban (Ağustos) ayında öldüğü de kaydedilmiştir.¹¹

Halep’te doğan müellifimiz daha sonra Mısır’a göç etmiş, çocukluk dönemini, gençlik yıllarının bir kısmını ve kalan hayatını orada geçirmiştir. Mısır’a geldikten sonra Ebû'l-Hayyan el-Endelüsî’den Nahiv ilmini, et-Tekî es-Saiğ’den Kıraat ilmini okumuş ve her iki ilimde de derinleşerek akranlarını geride bırakmıştır.¹² Hadis ilmini ise Yûnus ed-Debbûs’ ve başka âlimlerden okumuştur.¹³ Daha sonra bazı resmi görevlerde bulunmuş, İbn Tulûn veya Tulûnî Üniversitesinde Kıraat ve Nahiv dersleri okutmuş, Şâfiî mezhebine mahsus fıkıh dersleri vermiş ve Şâfiî mezhebini yeniden canlandırmıştır. Aynı zamanda Vakıflar Bakanlığı yapmış ve kadınlara vekâlet etmiştir.¹⁴

1.2. Hocaları

Tarihçiler, Semîn el-Halebî’nin Halep’teki hocaları hakkında herhangi bir malumat vermemektedirler. Onun hocaları olarak zikredilen kişiler, Mısır’da ders aldığı âlimlerdir. Bunları da şu şekilde sıralayabiliriz:

⁷ Hatif, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2007 c. 36; s. 493.

⁸ ed-Davûdî, *a.g.e.*, s.100; el-Ednevî, *a.g.e.*, s. 286; ez-Zeriklî Hayreddîn, *a.g.e.*, s. 274; el-Akrî, *a.g.e.*, s. 307; el-Askalanî, *a.g.e.*, s.360; Hacıhalife, *a.g.e.*, s.122.

⁹ ez-Zeriklî Hayreddîn *a.g.e.*, s. 274. el-Akrî *a.g.e.*, s.307.

¹⁰ el-Askalanî *a.g.e.*, s.360; ayrıca bkz, ed-Davûdî *a.g.e.*, s.100; Bkz. el-Ednevî *a.g.e.*, s. 286, el-Akrî *a.g.e.*, s. 307; Hacıhalife *a.g.e.*, s.122.

¹¹ Hatif, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, c. 36, s. 493.

¹² Askalanî *a.g.e.*, s.360. ed-Davûdî *a.g.e.*, s.100, el-Akrî *a.g.e.*, s.307.

¹³ el-Askalanî *a.g.e.*, s.360; ed-Davûdî, *a.g.e.*, s. 100.

¹⁴ el-Askalanî, Şihâbüddîn Ahmed İbni Hacer, *ed-Dürerü'l-Kaminê*, c. 1, s. 361; Ayrıca bkz. ed-Davûdî Muhammed b. Ali b.Ahmed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., c. 1. s. 102. el-Akrî *a.g.e.*, s.307; Ednevî, *a.g.e.*, s.286.

a) Ebû Hayyân (ö.h.745)

Asıl adı Esîrüddîn Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân el-Endülüsî el-Gırnatî el-Hayyânî'dir. Ebû Hayyân adıyla meşhur olmuştur. Ebu Hayyân h.654 yılında Endülüs'te doğmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'i Ali el-Hâtib Abdülhak b.Ali'den, daha sonra Ali el-Hâtib EbîCafer b.et-Tabbâ'dan, daha sonra da Mekke'de bulunan Ali el-Hafız Ebî Ali b. el-Ahves'ten okumuştur. Afrika'da ve Endülüs şehrinde birçok âlimden ders almış, daha sonra İskenderiye'ye gelerek, Ali Abdullah en-Nesîr b.Ali el-Merbutî'den, Mısır'da da Ali Ebî Tahir İsmail b.Abdullah el-Melîcî'den kıraat ilmini okumuştur. Eş-Şeyh Bahâeddîn'in yanında kalarak ondan birçok edebiyat kitabı okumuştur. Ebû Hayyan, dörtüzüelli kişiden ilim okuduğunu ve bunlardan çoğundan icazet aldığını söylemiştir. Ebû Hayyan, Lügat ilmini iyi bildiği gibi şiirlerin birçok nazmını da bilmekle tanınırdı. Sarf ve nahiv ilminde ise mutlak imam olduğu rivayet edilmiştir. Ömrünün çoğunu bu ilimle meşgul olarak geçirdi. Öyle ki yeryüzünde bu iki ilim söz konusu olunca o zikredilmeden geçilmediği rivayetler arasındadır. Ayrıca Ebû Hayyan, Tefsir, Hadis, Rical İlmi (özellikle Mağrip tarafından olan âlimlerin) hayatı hakkında da derin bilgiye sahipti.¹⁵

Ebû Hayyan birçok talebe de yetiştirmiştir. Öyle ki yetişen talebelerinden, kendisi daha hayattayken imam ve şeyh mertebesine çıkanlar olmuştur. Yine onları İbn Mâlik'in kitaplarına yönelmesi için cesaretlendirmiş ve onlar için İbni Mâlik'in kitaplarını şerh etmiştir. Kendisi ise birçok eser ortaya koymuş, bu eserleri kabul görmüş, daha hayattayken ve vefatından sonra büyük bir coğrafyada yayılmıştır. En önemli eseri "Tefsir'ül-Bahrü'l-Muhît"tir. Bunun yanı sıra Garîbü'l-Kur'ân, Şerhu't-Teshil, Nihayet'ül-İ'rab ve Hulâsât'ül-Beyân adlı eserleri ve manzum olarak ise Kıraat ilminde "Şâtıbiyye" üzerine yazdığı bir eseri vardır. Ebû Hayyan önceleri Zahirî mezhebinde olsa da sonraları bu mezhepten ayrılarak Şâfî mezhebine tabi olmuştur. İtikadi olarak selefin yoluna tabi olmuş, Mutezile ve Mücessime'den uzak durmuş ve felsefeye yaklaşmamıştır. Hicri 745'te vefat etmiştir.¹⁶

¹⁵ ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, Darü'l-Hadis, Mısır, 2005, c. 1, s. 271-272.

¹⁶ ez-Zehebî, *a.g.e.*, s.271-272.

b) et-Tekiyyu's-Saiğ (ö.h.725)

Asıl adı Muhammed b. Ahmed b. Abdulhâlık Tekiyyüddîn Ebû Abdillâh es-Saiğ el-Mısrî eş-Şâfiî'dir. H. 636 yılında doğmuş, Kemâleddîn İbn Fâris ve İbn Nâşir'in yanında okumuş, el-Hâfız er-Reşîd el-Kureşî'den ders almıştır. Et-Tekiyy'us-Saiğ, Kıraat ilminde imamdı. İlmî seviyesi yüksek olduğundan insanlar onun meclisine gelirken adeta bir izdiham yaşıyordu. Taybersiyye Medresesi'nde ders vermiştir. el-Hakrî ve el-Vâsîfî onun talebelerindendir. H.725'te Mısır'da vefat etmiştir.¹⁷

c) el-Aşşâb (ö.h.736)

Asıl adı Ahmed b. Muhammed b. İbrahîm el-Mürâdî'dir. Güvenilir bir imam rivayet edilmiştir. İbnLübbân ve İbn Ebî-Zeknûn ondan rivayet etmişlerdir. Kendisine ait küçük bir tefsirive Meânî ilminde bir kitabı mevcuttur. H.736 yılında vefat etmiştir.¹⁸

d) Yûnus ed-Debbûsî

Asıl adı Ebû'n-Nûn Yunus b. İbrahîm b. Abdilkavî el-Kenanî el-Askalanî'dir. Es-Semîn'in ondan Hadis ilmini okuduğu söylenmektedir.¹⁹

1.3. Eserleri

a) Tefsîru'l-Kur'ân

İsmi, "et-Tefsîrû'l-Kebîr" olarak da anılan bu eser; Takıyyüddîn İbn Kâdî Şühbe'nin (ö. 851/1448) "geniş bir tefsir olup az sayıda varaklarının kaldığını" belirttiği, İbn Hacer'in ise (ö. 852/ 1449)²⁰, "Müellifin bu eseri, yirmi ciltten oluşan uzun bir tefsirdir²¹ fakat bu tefsirden geriye çok az sahife kalmıştır."²² Diye bahsettiği bir eserdir.

¹⁷ Semîn, el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn fi-Ulûmî'l-Kitâbi'l-Meknûn*, c. 1, s. 13.

¹⁸ Semîn, el-Halebî, *a.g.e.*, s.16

¹⁹ Semîn, el-Halebî, *a.g.e.*, s.16

²⁰ Hatîf, *Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul*, 2007 c. 36; sayfa: 493.

²¹ el-Akrî, *Şezeratü'z-Zeheb*, Beyrut, Darü İbnî-Kesîr, c. 6, s.307; ez-Zeriklî, *el-A'lâm*, c. 1, s. 274; el-Ednevî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 286.

²² ed-Davûdî, *Tabakatü'l-Müfessirin*, c. I. s.100.

b) ed-Dürü'l-Mesûn

Çalışmamıza da konu olan müellifin bu eserinin diğer bir ismi de “İ'râbü'l-Kur'ân'dır. Bu çalışmasında es-Semîn, bu eseri dört cüz halinde henüz hocası Ebû Hayyan hayattayken yazmış ve bu eserinin birçok yerinde çok güzel tartışmalara yer vermiştir.²³ Kitabın ismi hakkında bazı ihtilaflar olmuşsa da, muhakkik Ahmed el-Harrat, çalışmış olduğu müellifin kendi nüshasında, kitabın isminin tam olarak “ed-Dürü'l-Mesûn fi-Ulûmi'l-Kitabi'l-Meknûn” olduğunu belirtir.²⁴ Müellif bu eserini 734- 1334 yılında, Receb ayının ortalarında bitirmiştir.²⁵ Müellif bu kitabında beş ilmi toplamıştır. Bu ilimler; sarf, nahiv, lügat, meânî ve beyândır.²⁶ Abdülaziz Hatif, eser hakkında şu bilgileri vermektedir: “Kur'ân'ın i'rabına dair olan eserin ilk dört cildi üzerinde (Mâide sûresinin sonuna kadar) Ahmed Muhammed el-Harrât doktora çalışması yapmış (1397/1977, Kahire Üniversitesi), daha sonra tamamını son cildi fihrist olmak üzere on bir cilt halinde yayımlamıştır. Keşfü'z-Zünûn'daki değerlendirmeye göre eser, alanında yazılanların en önemlisi olup telifinde Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît'inden geniş ölçüde istifade edilmiş, hatta onun özeti olduğu ileri sürülmüşse de müellif eserde birçok konuyu tartışmış ve bazı yerlerde hocasına ağır eleştiriler yöneltmiştir. Bu eleştiriler, Bedreddin el-Gazzî ile Kınalızâde Ali Çelebi arasında tartışma konusu olmuş ve Gazzî, Semîn'in hocasına yaptığı eleştirilere cevap vermek için “ed-Dürü's-Semîn fi'l-Münâkaşâti Beyne Ebî Hayyân ve's-Semîn” adlı bir eser kaleme almıştır. Kınalızâde de buna karşılık Semîn'in hocasına yönelik eleştirilerini savunan “Risâle fi'l-Muhâkeme beyne Ebî Hayyân ve Tilmizihî fi't-Tefsîr” başlıklı bir risâle yazmıştır. Cemâl Ka'vâr, Semîn'in, hocası Ebû Hayyân'a ve diğer Nahiv âlimlerine karşı eserinde cüretkâr ve incitici ifadeler kullandığını, kıraat konusunda Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn, Muhammed Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık gibi imamlardan nakiller yapmasını delil göstererek Şîî eğilime sahip olduğunu ve mantığa aykırı bazı iddialar ortaya attığını ileri sürmüştür. Ed-Dürü'l-Mesûn üzerinde yüksek lisans tezi hazırlayan Îsâ b. Nâsır ed-Derîbî, eserin kaynak bakımından çok zengin olduğunu, Semîn'in bu çalışmasında hocasından bağımsız davrandığını, yer yer ona sert eleştiriler yönelttiğini, kıraatler konusunda önemli bir

²³ ed-Davûdî, *a.g.e.*, s.100

²⁴ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 1, s. 13; ez-Zeriklî *a.g.e.*, s.274.

²⁵ Hacı Halîfê, *Keşfü'z-Zünûn*, c. I. s.122

²⁶ Hacı Halîfê, *a.g.e.*, s.122.

kaynak olmakla birlikte bazı kıraat vecihlerini eleştirdiğini ve daha sonra yazılan pek çok tefsirde ondan yararlanıldığını belirtmiştir.²⁷

c) Ahkâmü'l-Kur'ân²⁸

Müellifin bu kitabının asıl adı “el-Kavlü'l-Vecîz fi-Ahkâmi'l-Kitâbi'l-'Aziz”dir.²⁹ Müellif kitabında, İ'rab ve Kıraat ilmine önem vermiş ve ayetleri bilinen sıraya göre dizmiştir. Darü'l-Kütübü'l-Mısriyye'nin iki yüz altmış bir numaralı tefsir bölümünde, müellifin kendi hattıyla bir nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha on cilt halinde olup bir cildi kaybolmuştur.³⁰

d) Şerhü't-Teshîl

Müellifin bu eseri maalesef bize ulaşamamıştır. Fakat müellif “ed-Dürrü'l-Mesûn fi-Ulumi'l-Kitabi'l-Meknûn” adlı kitabının birçok yerinde bu eserine işaret etmiştir.³¹ Dâvudî “Tabakâtü'l-Müfessirîn”de, bu kitabın Ebû-Hayyan'ın şerhinin muhtasarı olduğunu söylemiştir.³²

e) Şerhü'ş-Şatıbiyye

Kıraat ilminde yazılan bu eserin asıl adı, “el-Akdü'n-Nedîd fi-Şerhi'l-Kesîd”dir. Müellif bu kitabını “ed-Dürr”den sonra yazmış olup,³³ Şâtübî'nin Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî adlı manzum eserinin şerhi olup bir nüshası Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye'de diğer bir nüshası San'â'da, el-Câmiû'l-Kebîr'de bulunmaktadır.³⁴ Cezerî, Kıraat ilminde bu eser hakkında, “Kendi alanında geçilememiştir” demiştir.³⁵

²⁷ Hatîf, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 36, sayfa: 493.

²⁸ ed-Davûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. 1. s.100.

²⁹ ez-Zeriklî, *el-A'lâm*, c. I s.274.

³⁰ Halebî, *ed-Dürrü'l-Mesûn*, c. 1, s. 13.

³¹ Halebî *a.g.e.*, s.18

³² ed-Davûdî, *a.g.e.*, s.100

³³ Halebî, *ed-Dürrü'l-Mesûn*, c. 1, s. 13.

³⁴ Hatîf, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 36, s. 493.

³⁵ ez-Zeriklî, *el-A'lâm*, c. I s.274.

f) Umdetü'l-Hüffâz

Müellifin bu kitabının asıl adı “Umdetü'l-Hüffâz fi't-Tefsîri-Eşrefi'l-Elfâz”dır.³⁶ Garîbü'l-Kur'ân konusunda yazılanların en geniş kabul edilen eserde kelimelerin önce kök harfleri kaydedilmiş, ardından kelime veya terkinin lügat ve tefsîrî mânaları açıklanmıştır. Kıraat farklılıklarına kısaca işaret edilen eserde yer yer fıkıh ve kelâm konularına değinilmiştir.³⁷ Bu kitap üslup bakımından Rağîb'in Müfredât'ına benzemektedir. Müellif, bu kitapta kelimeyi ele alır; onun nasıl bir kelime olduğu, hangi manalara geldiği, aslı ve kullanımının ne şekilde olduğu konusunda kelimenin aslına dayanarak açıklamalar yapar ve bu açıklamalara şiirle deliller getirir. Müellifimiz, bu eserini “el-Kavlü'l-Vecîz'den ve içinde hiç bahsi geçmemesinden anlaşıldığına göre “ed-Dürü'l-Mesûn fi-Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn”dan sonra yazmıştır.³⁸

1.4. Müellifin Yaşadığı Asrın Temel Özellikleri

Semîn el-Halebî'nin, Halep'te doğduğu, Mısır'da yaşadığı bilinmektedir. Yaşadığı asır, Memlûklerin hâkim olduğu döneme (648–792) rastlamaktadır İslam tarihinde h. 658' den 923'e kadar devam eden aşamaya “Memlûkler Dönemi” adı veriliyor. Her ne kadar bu süre içerisinde Memlûkler Devleti vücut bulmuş ise de bu devlet, o günkü İslam dünyasının büyük bölümünü kapsamıyordu. Bilakis çok küçük bir alana sahipti. Zira bu devlet sadece Mısır, Suriye ve Hicaz üzerinde hükmünü sürdürüyordu. Dolayısıyla Semîn el-Halebî'nin hayatı, Memlûklerin hâkim olduğu yerlere ve zamana rastlamaktadır.

Memlûkler Devleti, kölelikten gelenlerin Mısır ve Suriye'de kurduğu askeri bir devlettir. Zaten memlûk kelimesi Arapçada “köle” manasına gelir. Bundan dolayı, “Kölemenler Devleti” olarak da isimlendirilmiştir. Ayrıca bazı kaynaklarda Türk Devleti manasında “ed-Devletü't-Türkiyye” şeklinde de zikredilmiştir.³⁹

³⁶ Zeriklî *a.g.e.*, s.274.

³⁷ Hatîf, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 36; s. 493.

³⁸ Halebî *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 1, s. 13.

³⁹ Kennedy, Hugh N. *The Historiography of Islamic Egypt*, (C. 950-1800). Brill Academic Publishers, 2001. a.k.(Vikipedi, özgür ansiklopedi, md. Memlûk Sultanlığı)

Memlûklerde halkın çoğu Araplardan meydana geliyordu. Yönetim ise kölelikten yükselen ve Arap olmayan askerlerin elindeydi. Aslında Memlûklerin kökleri, Eyyubî Devletine kadar uzanmaktadır.

Memlûklerin ekserisi, Türkî halklardan meydana gelmekteydi. Başta Kuman-Kıpçaklar olmak üzere, Çerkezlerden ve Gürcülerden oluşan Memlûklüler de vardı.⁴⁰ Keza Balkan kökenli olan Sırp, Yunan ve Güney Slavlarından olan Memlûklerin olduğu da söylenmektedir.⁴¹ Teni beyaz olmayanların Memlûk olma durumu yok idi. Habeşler, Batı Afrikalılar, Hintliler ve diğerleri, Memlûk hiyerarşisinde ancak hâdımlık (haremağalık) yapmak suretiyle girmişler idi. Bu sayılan kitleler de Memlûk toplumunun bir kısmını oluşturmaktadırlar.⁴²

1.4.1. Siyasî durum

H.VIII. asrın ilk yarısı itibariyle İslâm coğrafyasına baktığımız zaman, Mısır, Suriye, Filistin, Hicaz bölgesinde Memlûkler (1258–1517), Orta ve Güney İran'da (İsfahan, Şiraz, Kirman) Muzafferîler (1314–1393); Kırım dâhil Batı ve Kuzey Hazar'da (Harim'in büyük bir kısmı) İlhanlılar (1258–1335); Anadolu'da ise batıda Osmanlılar (1299–1923), doğuda Akkoyunlular (1340–1514) ve Karakoyunlular (1375–1466) başta olmak üzere çeşitli Türk beylikleri, öte yandan Kuzey Hindistan ile Dekken Yaylası'na kadar uzanan bölgede Tuğluklar (1320–1414), Yemen'de ise Resûliye Devleti'nin (1229–1454) hâkim olduğunu görürüz.⁴³

Eyyubî sultanı Necmeddîn Eyyub'un Kıpçak ülkesinden ve Kafkasya'dan getirtip Ravza adasındaki kışlalara yerleştirdiği Türk asıllı Memlûklerden oluşan ve Nil nehrine izafetle⁴⁴ “el-Memâlîku'l-Bahriyye” ismini alan özel birlikler, çok fazla zaman

⁴⁰ Mc Gregor, Andrew James (2006). *A Military History of Modern Egypt: From the Ottoman Conquest to the Ramadan War*. Greenwood Publishing Group. p. 15. ISBN 9780275986018. *By the late fourteenth century Circassians from the north Caucasus region had become the majority in the Mamluk ranks*. Alıntı (Vikipedi, özgür ansiklopedi, md. Memlûk Sultanlığı)

⁴¹ István Vásáry (2005) *Cuman and Tatars, Cambridge University Press*, alıntı a.k.(Vikipedi, özgür ansiklopedi, md. Memlûk Sultanlığı)

⁴² Hei, Elizabeth (1997). *A History of African Societies to 1870*. Cambridge University Press. ss. 192. Erişim tarihi: 2008. 11. 08.a.k.(Vikipedi, özgür ansiklopedi, md. Memlûk Sultanlığı)

⁴³ Celalettin Divlekçi, *Dilbilim ve Kur'ân İlimleri açısından I-Firuzâbâdî'nin Besâir'i*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: s. 8

⁴⁴ Ravda adasında inşa edilen bir kaleye yerleştirildiklerinden dolayı bu ismi almışlar. Mahmut Şakir, *İslam Tarihi*, Kahraman Yayınları, İstanbul: ,1993 c. 5, s.222

geçmeden Eyyubî ordusunun en önemli unsuru haline geldiler. Necmeddin Eyyub'un ölümünden sonra Fransa Kralı IX. Louis liderliğindeki Haçlı ordusuna karşı kazanılan Mansûre savaşı ile kralla birlikte pek çok kumandanın esir alındığı Faraskur Savaşında en büyük rolü bu birlikler oynadı. Ancak yeni Eyyubî sultanı Turan Şah onların başarısını kıskandı. Liderlerini tahtının ortakları gibi görüp, görevlerinden almaya başladı. Ayrıca tahta geçmesini sağlayan Türk asıllı üvey annesi Şecerü'd-Dürr'ü babasının hazinesini saklamakla itham etti ve ona ağır hakaretlerde bulundu. Bunun üzerine Bahrî emirlerinden Baybars el-Bundukdârî ve arkadaşları bir suikastla Turan Şah'ı öldürdüler. Onun ölümüyle Mısır'da Eyyûbîler yıkılmış ve yerine Memlûkler adıyla bilinen Türk Devleti kurulmuştur.⁴⁵

1.4.2. Sosyal ve Ekonomik Durum

Memlûklerde toplum, değişik tabakalardan teşekkül etmişti.⁴⁶ Bununla birlikte, toplumun esasında iki temel tabakada birleştiğini söyleyebiliriz.: Birincisi: Sultanlar, emîrlere ve askerlerden müteşekkil olan imtiyazlı askeri tabaka. İkincisi: Geniş halk tabakası. Tarihçi İbn Haldun o günkü Mısır toplumunun, sultan ve halk diye iki kısımdan meydana geldiğini öylemiştir.⁴⁷ İbn Haldun, "sultan"dan maksat o günkü hâkim olan organları kastetmiştir. "Raiyye"den ise, tüm tabakalarıyla birlikte Mısır halkı kastedilmiştir.

Memlûkler döneminde Mısır toplumunda genel olarak şu dört sınıf insanı görebiliriz:

1. Hâkim olan askerî sınıf,
2. Din adamları, tüccarlar ve sanat erbabı,
3. Küçük el sanatları erbabı, ücretliler ve orta halli çiftçiler,
4. Fakirler ve yoksullar.

⁴⁵ İsmail Yiğit *Diyanet İslam Ansilopedisi*, Ankara:2004 c. 29 s.90 "Memlûkler"

⁴⁶ Kazım Yaşar Kopruman, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Kültür Baakanlığı Yayınları Ankara: 1989, s.17. 78

⁴⁷ İbn Haldun (Abdurrahman b. Haldun), *Mukaddime*, (Tahkik, Ali Abdulvahit Vasfî), Kahire 1957, s. 183. Alıntı Kaynağı, *Tarih Dergisi.com* (Bahattin Keleş, *Memlûkler Döneminde SosyalYapı*)

Memlûk toplumu sabit ve kapalı bir toplumdur. Bu toplum fert hukukuna dayalı değildir. Ferdin hukuku, bağlı bulunduğu sınıfa göre belirlenirdi. Makrizî ayrıca Memlûk toplumunu, gelir, emniyet, istikrâr, idarî ve siyasî merkezler bakımından farklı sınıflara ayırmaktaydı. Makrizî'ye göre bu yedi sınıf şunlardı:

1. Devlet ricali,
2. Elit tabaka (üst düzey tüccarlar, fakihler ve soylular)
3. Orta sınıf (Orta halli tüccarlar, maaşlı ve ücretliler, pazarcılar),
4. Çiftçiler,
5. Köylüler,
6. Sanatkârlar ve küçük el sanatları erbabı,
7. Yoksullar (tüm bunlardan yoksun olanlar).

Memlûkler devrinde toplumda hâkim olan bir askerî sınıf vardı. Memlûkler idari bakımdan diğer Türk devletlerinden ayrı olarak kölelerden oluşan bir devlet kurmuşlardır. Çok değişik ülkelerden, bilhassa Kıpçak, Rus ve Çerkez topraklarından getirilen bu insanlar çok disiplinli bir eğitimden geçirildikten sonra, önce orduda asker, daha sonra başarı durumlarına göre çeşitli rütbelere kumandan (beşler emîri, onlar emiri ve yüzler emîri) ve en sonunda ülkenin sultanı oluncaya kadar yükselebiliyorlardı.⁴⁸

Memlûklerde yönetimin en zirvesinde bulunan sultan, kölelikten yükselerek bu makama çıkmaktaydı. Bu sistemde liyâkat ve sadâkat çok önemliydi. Her sultan devletin başına kendi gücü ve kabiliyeti neticesinde yükselebiliyordu. Fakat Sultan Mansur Kalavun döneminden itibaren 1299-1382 yılları arasında, sultanlığa, babadan oğula geçme sistemi uygulanmıştır. İlke olarak bu yıllar arasında her bir hükümdara

⁴⁸ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (Çev. Salih TUĞ), İstanbul 1995, s. 1087. "Türk Memlûkleri arasında çoğunluğunu Kıpçak ve Harezmlilerin teşkil ettiği ayrı bir Memlûk grubu Nil nehri üzerindeki er-Ravza adasında kurulmuştur. Buraya gelen askerlerin kara ile irtibatları kesildi ve burası muhkem bir hale getirildi. Nil nehrine izafeten "el-Memaliku'l-Bahriyye (Bahrî Memlûkleri) denildi. Bunlar bu adada en iyi şekilde yetiştirildiler." K. Y. Koprıman, "*Türklerde İnsani Değerler ve Hukuka Saygı*" "*Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları*", (Başlangıçtan Osmanlı Dönemine Kadar) Birinci Kitap, İstanbul 1992, s. 392-393. Alıntı Kaynağı: *Tarih Dergisi.com*, Bahattin Keleş, *Memlûkler Döneminde Sosyal Yapı*.

ođlu halef olmuştur. Bu durum ise çocuklar arasında kanlı taht kavgalarına sebep olmuştur. Eğer sultan küçük yaşta tahta çıkmışsa, büyük emirlerin idaresi altında kalmaya mahkûm olmaktadır. Bõyle durumlarda hiçbir sultan onlara karşı koymaya cesaret edememiştir.⁴⁹

Memlûk askeri sistemi temelde kõleliđe dayanmaktaydı. Bu kõleler eğitilirken ve eğitim dışında diğer insanlardan tamamen uzak bir hayat yaşıyorlardı. Bu askerî sınıf içerisinde yer almak için Türkçe konuşmak şarttı. Memlûkler tüm toplantılarında Türkçe konuşuyorlardı.⁵⁰ çok azı Arâpça biliyordu. Hatta bir kısmı hiç Arâpça bilmiyordu. Emir Kaçmaz, Kelime-i şehadeti ve Fatihâ' yı telaffuz etmeyi dahî bilmiyordu. Memlûk emirleri ya Türk uyruklu veyahut da emirlerin kızlarıyla evleniyorlardı. Emirlerin çok az bir kısmı tüccar veya ulema sınıfın kızlarıyla evleniyorlardı. Bütün emirlerin ilk ismi Türkçe idi. Memlûkler "beyaz cins kle"ye büyük önem veriyorlardı ve onu siyah kle manasına gelen "abd"den ayırıyorlardı. "el-abd" ev işlerine bağlı bir nevi kle demektir. "Memlûk" ise, hükümdar ve emirlerin muhafız birliklerine dhildir. Ayrıca "memlk" kelimesi, "harplerde esir düşerek veya tüccardan satın alınarak kle olan beyaz insan"ı ifade eder.⁵¹

Memlûk dönemi Mısır ve Suriye şehirlerinde, İşlam'ın gelişmesine paralel olarak soylular ve yönetimi oluşturan sınıf, çok uzun bir zamanda oluşmuştur. Memlûk döneminde İşlam şehirlerinin politik ve sosyal yapısını aıklayabilmemiz için, Arpİşlam imparatorluğundan Memlûk döneminde kadar geçen zamandaki Müslüman toplulukların gelişimini bilmemiz gerekir. Arp halifeleri kendi egemenlikleri altındaki bölgeleri İşlam'ın politik mirasına göre şu şekilde şekillendirdiler: Batı eyaletlerinde daha çok Hıristiyan ve Yahudiler yaşıyorlardı. Bunlar Semitik ve Berberî dillerini konuşuyorlardı. Doğu eyaletlerinde ise Zerdüştlük ve diğer İşan dinlerine müntesip insanlar yaşıyorlardı. Bunlar da Pers dillerini konuşuyorlardı. Arp halifeleri döneminde

⁴⁹ M. G. S. Hodson, İşlamın Serüveni *Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, (ev. Metin Karabaşoğlu), c. II., İstanbul: 1993, s. 460.

⁵⁰ D. Ayalon, *The Muslim City and the Mamluk Military Aristocracy*, Proceeding of the Israel Academy of Sciences and Humanities 2, Jerusalem 1968, s. 323.

⁵¹ Kopruman, Kazım Yaşar, *Mısır Memlûkler Tarihi Sultan al-Malik al-Mu'ayyad şeyh al-Mahmdî Devri, (1412. 1421)*, Ankara 1989, s. 1; Ali Aktan, *Memlûklerde Saltanat Değişikliği Usl, Ankara nv. İlahiyat Fak. Dergiği* S. IX, (Erzurum 1990), s. 270.

bu toplumlar, çeşitli şekilde eyaletlere, şehirlere, köylere ayrılarak kendi bölgelerinde yaşayarak öz kültürlerini devam ettirdiler.⁵²

Memlûk ekonomisinin en önemli gelir kaynağı ülkeler arası ticaretti. Moğol istilâsı sırasında Doğu-Batı arasındaki ticarete tek emniyetli yol olarak Kızıldeniz ve Mısır üzerinden geçip denizyoluyla Avrupa'ya ulaşan ticaret yolu kalmıştı. Bu durum Memlûk devlet adamlarını dış ticareti geliştirmeye sevketti. Ticaret merkezi haline gelen büyük şehirlerde geniş çarşı ve pazarlar yanında, yabancı tüccarlar için hanlar, oteller, temsilcilik büroları kuruldu. Memlûk ekonomisi h.748 (m.1347) yılındaki veba salgını yüzünden büyük bir kriz yaşadı. Ekonomik sıkıntılar, XV. yüzyılın başında Suriye'yi bir harabeye çeviren Timur işgaliyle iyice şiddetlendi. Ağır vergiler iç ve dış ticaret için büyük bir darbe oldu. Sultanların bu politikası yüzünden zorda kalan Avrupalı tüccarların, Doğu'nun mallarını mâkul fiyatlarla elde etme için gösterdiği çaba Ümitburnu'nun keşfiyle sonuçlanınca Mısır ve Suriye'nin dış ticareti bütünüyle çöktü. İktisadî hayatın istikrarsızlığı, maaşları ödenemeyen huzursuz askerî gruplar arasındaki mücadeleyi daha da şiddetlendirdi. Endüstri alanında savaş aletleri ve harp gemileri yapımı yanında dokumacılık, madencilik, camcılık, çömlekçilik ve ahşap işlemeciliği ilerlemişti. Mısır, yün, ipek, keten ve pamuk kumaşlarıyla meşhurdur. Bronz ve bakırın gümüş ve altınla kaplanması usulü gelişmişti. Saraciye işleri göz kamaştırıcı bir durumdaydı. Bu dönemde üretilen eşyalardan günümüze ulaşan örnekler bunu açıkça göstermektedir.⁵³

1.4.3. İlmî ve Kültürel Durum

Esasına bakılacak olursa, dinî ruh ve heyecan, gerek Memlûk sultanlarında gerekse halkta yüksek seviyelerde mevcuttu. Bunu da o devirde inşa edilmiş mescitler, tekkeler, medreseler, imbatlar ve tertip edilen ilim halkaları ispat etmektedir. Bu ilim halkalarında bilhassa dini ilimlerin tedrisatı yapılır, bu kurumlarda ilim talebelerine hizmet verilirdi. Bunlara ilaveten yine bu devirde yazılan dini kitaplar da bu ruh ve heyecanın varlığını kanıtlamaktadır. Bütün bunlar Memlûklerin o dönemde bir taraftan Tatarlarla, diğer taraftan Haçlılarla giriştikleri dini mahiyetteki savaşlarla ilintilidir. Ya

⁵² Bahadır Gürhan, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, 2010, Cilt: 20, Sayı: 2, Sayfa: 383-398.

⁵³ İsmail Yiğit, Memlûkler, *Diyanet İslam Ansilopedisi*, Ankara: 2004, c. 29 s. 96.

da Haçlı saldırılarının ardından yerli Hristiyanların onlara destek çıkmalarına karşılık Müslümanlar arasında yayılan dini gayretin bir mahsulüdür. Şüphesiz bu mahallî Hristiyanlar, uzun süredir Müslümanların himayesinde yaşıyorlardı ve kendilerini emniyet, rahatlık ve refah içinde bulmuşlardı. Fakat dindaşları olan Haçlıların İslam ülkelerine işgalci olarak ulaştıklarını görünce -ki bu sırada kendileri de içeride kuvvetlenmiş bulunuyorlardı- bir anda Müslümanların onlar için üstlendikleri hâmilîğe ihanet ederek bu kez de Haçlılara destek çıkmaya başladılar. Bu da Müslümanlar arasında dini gayretin ortaya çıkmasına yol açtı. Çünkü Müslümanlar kendilerini bir yandan dışarıdan gelen bir saldırı, diğer yandan ise içerideki Hristiyanların tecavüzleri karşısında bulmuşlardı. Aynı zamanda Müslümanlar bu savaşta hem kendilerinin hem de inançlarının hedef alınmış olduğunu farketmişlerdi. Savaşın bundan başka hedefi yoktu. Dini kitapların daha çok bu devirde kaleme alınması ve halkın bu kitaplara rağbet etmesi gibi bir takım gayretler, içinde yaşadıkları uzletin ve artık alıştıkları kabuğa çekilmenin bir sonucuydu. Bu sırada ilim erbabı da cihat vakitlerinden arta kalan zamanlarını bu işlere ayırdılar. İslam tarihinin bu merhalesi yazılı eser vermek bakımından belki de en zengin bir dönemdir. Nitekim İmam Nevevî (ö.h.676), el-İz b. Abdüsselam (ö.577/1181), İbn Teymiyye (728/1328), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350), el-Mizzî (ö. 742/1341), İbn Hacer el-Askalâni (ö.852/1449), ez-Zehebî (ö.748), İbn Cema' (ö. 733/1333), İbn Kesîr (ö.742), el-Makrizî (ö.845/1442), İbn Tağri Berdî (ö.5 Haziran 1470) el-Kalkaşendî (ö.821/1418), İbn Kudâme (ö.744), h. 750'de vefat eden el-Müzî, el-Felekî ve sayılmaları güç daha birçok âlimler bu dönemde yetişti.⁵⁴

⁵⁴ Mahmud Şakir, *Hız. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi*, Kahraman Yayınları, İstanbul: 1993 c. 5, s.423-426.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MECÂZ; MAHİYETİ, ÇEŞİTLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Mecâz; Beyân, Bedî' ve Meânî olarak üç ana bölüme ayrılan Belâğatın “Beyân” kısmına dâhil olan bir konudur. Konumuzun ilmî alt yapısının bilinmesi, konu bütünlüğünün sağlanması ve daha iyi anlaşılması için evvela Belâğat ve Beyân konularını açıklamamız daha sonra Mecâza geçmemiz gerekmektedir.

1.1. Belâğat

Belâğat, sözlükte; ulaşma ve sonuç anlamındadır. Örneğin; biri muradına ulaştığı zaman “Falan muradına erdi” denir ya da yolculuğu son bulduğu zaman, “Yolcu şehre ulaştı” denir. Birşeyin ulaşılması gereken yeri, sonucudur. Dolayısıyla kişi, kendini ifade ettiği zaman da “Belâğata ulaştı” denir.⁵⁵ Yine çocuk hilm, olgunluk yaşına ulaştığı zaman “Çocuk baliğ oldu” denir.⁵⁶ Belâğat (بلاغَة) kelimesi aynı zamanda “sözün fasîh ve açık seçik olması” anlamında mastardır.⁵⁷

İstılâhî olarak ise, birisi meleke diğeri de ilim olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Meleke olarak Belâğat, sözün mukteza-i hale uygun olmasıdır.⁵⁸ Keza sözün, fasîh olmakla beraber hem yer hem de zamana uygun olmasıdır. Diğeri bir anlatımla, bir fikrin sözlü ya da yazılı olarak yerinde, yeterince ve zamanında ifâde edilmesidir. Belâğat, bir ilim olarak ise şöyle tarif edilmiştir: Düzgün ve yerinde söz söyleme usul, yöntem ve kaidelerini inceleyen ve kendi içinde de beyan, bedî' ve me'âni olmak üzere, üç bölüme ayrılan bir ilim dalıdır. Bişr b. Mu'temir'e (ö.210/825) göre, bir kimsenin hakiki anlamda belîğ bir kişi olabilmesi için o kişinin sözünün, içinde bulunduğu hâle, duruma ve makama uygun olmasına ve muhâtabının durumunu

⁵⁵ Seyyit Ahmet el-Haşimî, *Cevahirü'l-Edeb fî-Edebiyatı ve İnşai-Luğet'il-Arab*, Dârü'l-Ma'rife, 2007 s.35.

⁵⁶ Feyyumî (Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyumî el-Makrî), *el-Misbah'ül-Münîr*, Dârü'l-Hadis Kahire Mısır: , 2003, s.42, بلغ md.

⁵⁷ el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV, s. 1316; ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, I, s. 75; ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, XXII, s. 447; Nurettin Turgay, *Arap Dili, Belâğatı ve Kur'ân*, Kitap Neşriyat, Ankara, 2009, s. 24-25.

⁵⁸ Celaleddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb el-Kazvinî, *et-Telhîs fî Ulûmi'l-Belâğa*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, yy., 1932, s. 33-35.

gözetebilmesine bağlıdır.⁵⁹ Câhız'a (ö.255/869) göre ise belâğat, lafız ile mananın güzellikte birbirleriyle yarışması, yani manadan önce lafzın kulağa ve lafızdan önce de mananın zihne süratle ulaşmasıdır.⁶⁰ Rummânî (ö.384/994) ise belâğati, "en güzel lafızlarla mananın kalbe ulaştırılması" şeklinde tarif etmiştir.⁶¹ Ebu Hilâl Askerî'ye (ö.400/1009) göre belâğat, manayı güzel bir tarzda muhatabın kalbine ulaştırabilmektir.⁶² Hafâcî (ö.466/1073) ise, fesâhatin sadece lafızlara mahsus olduğunu, belâğatın ise manalarla beraber lafızlara mahsus olduğunu söylemiştir. Ona göre her belîğ söz ve kelam fasîhtir. Ancak her fasîh söz ve kelâm belîğ olmayabilir.⁶³ Fahrüddîn er-Râzî'ye (ö. 606/1210) göre ise belâğat, kişinin sözü ve kelâmı anlaşılmasız bir şekilde kısaltmaktan ve sıkıcı bir tarzda uzatmaktan kaçınmak suretiyle kalbinde olan şeyi ortaya koyabilmesidir.⁶⁴ Sekkâkî'ye (ö.626/1229) göre belâğat, konuşan kişinin, edebî söz ve terkiplerin hakkını vermek suretiyle manaları ifâde etmesi ve bu noktada teşbih, mecaz ve kinaye türlerini en güzel bir tarzda dile getirebilmesidir.⁶⁵ Kazvîni'ye göre ise belâğat, iki kısma ayrılır. Kelamın belâğatı ve konuşan kişinin belâğatı. Kelamın belâğatı, fasîh olmakla birlikte, içinde bulunulan bağlamın gereğine yani (muktezâ-i hâle) uygun olmasıdır.⁶⁶ Konuşanın belâğatı ise, belîğ kelam oluşturmaya güç yetirilen melekedir.⁶⁷ Ona göre belîğ olan her söz aynı zamanda fasîhtir. Ama fasîh olan bir söz, belîğ olmayabilir.⁶⁸

Taftazânî'ye göre Belâğat, sözün fesahatiyle birlikte durumun gereğine uyum sağlamaktır. Belâğatın iki tarafı vardır; biri belâğatın zirvesidir ki bu i'câz ve ona yakın olandır. Bir de en alt seviyedir ki bu da, lafzın murad manayı ifade etmekten uzak

⁵⁹ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân vet't-Tebyîn*, Mektebetu'l-Hancî, Kâhire: 1418/1998, I, s. 136.

⁶⁰ el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, c. I, s. 115.

⁶¹ Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummânî, *en-Nüket fi İ'câzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1976, s. 75-76, (Muhammed Halefullah Ahmed ve Muhammed Zağlûl tarafından tahkik edilen *Selâsü Resâil fi İ'câzi'l-Kur'ân* adlı eserin içinde)

⁶² Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah el-'Askerî, *Kitâbu's-Sinâ'ateyn, el-Kitabe ve's-Şi'r*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ysz., 1371/1952, s. 6.

⁶³ Muhammed b. Sa'îd b. Sinân el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1402/1982, s. 59.

⁶⁴ er-Râzî, Ebû Abdillâh Ebu'l-Fadl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Nihâyetu'l-Îcâz fi Dirâyeti'l-Î'câz*, Dâru Sâder, Beyrût, 1424/2004, s. 31. (Tahk: Nasrullah Hacımuftuoğlu)

⁶⁵ Ebû Yakûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1407/1987, s. 415-416.

⁶⁶ el-Kazvîni, Celaleddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb, *el-Îzâh fi Ulûmi'l-Belâğa*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003, s. 20.

⁶⁷ Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 21.

⁶⁸ Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 21.

olması ve belâğat ehline göre hayvan sesleri ile aynı sayılmasıdır. Bunlar arasında da birçok merteye vardır.⁶⁹

Belâğat ilmi genel olarak beyân, bedî' ve me'ânî şeklinde üç kısma ayrılmaktadır. Beyân kısmında: teşbîh, mecâz, istiâre ve kinâye gibi konular, Bedî' kısmında: tevriye, tîbâk ve iktibâs, seci', cinâs, hüsn-ü ta'lîl ve istihdâm gibi konular, Me'ânî kısmında ise: haber ve inşâ, nehiy, istifhâm, temennî ve nidâ gibi konular yer almaktadır.

Tîbî'ye göre Belâğat; “terkiplerin manayı öz olarak ifade etmede yeterli olmasıdır.” Ya da murad edilen manayı, ifade ve mana güzelliğini muhafaza ederek birçok yolla ifade edebilmektir.⁷⁰

1.2. Beyân

Beyân sözlükte; “bir şeyi açıklamak, açığa çıkarmak,⁷¹ fesahat ve zuhur” anlamına geldiği gibi, “dil üzerinde cari olan” manasında da kullanılır.⁷²

Beyân, ıstılahta; “konuşan kişinin muradını dinleyen kişiye izhar etmesinden ibarettir. Beyân, insanın içindeki gizli olanı açığa çıkaran fasîh konuşmadır.”Beyânın,“manayı açığa çıkarmak, kapalı olanı izah etmek ve müşkil olmaktan çıkarmak” anlamında da kullanıldığı söylenmiştir.⁷³ Başka bir tarife göre; “kendisiyle, açık bir ifade ile birlikte birçok yolla ifade edilen tek bir mananın bilinmesini sağlayan ilimdir.”⁷⁴

Kendi içinde teşbîh, mecâz ve kinaye gibi konulardan bahseden bir ilim olarak Beyân kavramının özünde, “manayı, değişik yol ve şekillerde ifade edip açıklamak ve açığa çıkarmak” bulunmaktadır. Manaların ifade ediliş biçimlerinden birisi de mecâzdır.

⁶⁹ Taftazanî, *el-Mütavvel Şerh'ü-Telhîs Miftah'ül-Ulûm*, 2007 s.18.

⁷⁰ Tîbî, Muhammed b. Abdullah, (ö.h.743), *et-Tibyân fî'l-beyan*, Darü'l kutübü'l-ilmîyye, Beyrut: 2004, s.7

⁷¹ İbni Faris (ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekriya öh.395), *Cemheret'ül-Luğe*, Dârü'l-İhya'it-Türas, 2005, s.65

⁷² Ahterî, Mustafa b. Şemsü'd-Dîn el-Karahisarî, *Ahterî Kebîr*, Dârü'l-İhya'it-Türas, 1989, c. 1, s.117

⁷³ Cürcanî, Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcanî, *Kitb'üt-Te'rîfat* (Tahk. Adil Enver Hıdır), Dârü'l-Ma'rife, Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrût- 2007, s.48

⁷⁴ Şuayb Ahmet İbni Abullah Ahmed, *Buhûsün Menhecîyyetün fî Ulûm'il-Beleğat'il-Arabiyye*, Darü-İbni-Hazm, Dârü'l-kütüb'ül-ilmîyye, Beyrût- 2008 s.46.

1.3. Mecâz

Mecâz, birçok dilde kullanıldığı gibi Türkçemizde de yaygın olarak kullanılan edebî bir sanattır. Fakat bizim araştırma konumuz olan “ed-Dürrü'l-Mesûn fi-Ulûm'il-Kitabi'l-Meknûn” isimli eserin Arâpça olması münasebetiyle bu konuyu, daha çok Arâp Dili Edebiyatı'na göre ele alıp incelemeye çalışacağız.

“Hakikat” ve “mecâz”, özellikle Belâğat ilmiyle uğraşan âlimlerin izah etmiş oldukları iki kavramdır. Zira bunlar Belâğat ilminin konusudur. Bu iki kavram üzerinde duran ve onları izah eden diğer bazı âlimler ise, usûlu'l-fıkh âlimleridir. Bu ikisi, bazı Belâğat terimleri gibi sürekli birlikte incelenmiştir. Zira birinin tam olarak anlaşılması için diğerinin de bilinmesi gerekir. Belâğat ilminde 'itnab, müsâvât, icaz, fasl, vasl, haberiyye ve inşaiyye kelimeleri, bunlar gibi birlikte zikredilen kavramlardır. Belâğat âlimleri genelde bu iki terimi, edebi sanatlar açısından ele almışlardır.⁷⁵ Dolayısıyla “Mecâz nedir?” sorusunun açıklamasına geçmeden önce zıddı olan “hakikat” kavramını açıklamamız gerekiyor. Çünkü asıl olan “hakikat”ı bilmeden, mecâzın açıklanıp anlaşılması zordur.

1.4. Hakikat

Hakikat, sözlükte حقق kökünden ve masdar olarak şeklinde gelir. Bu kelimedenden türeyen الحَقُّ “Hak” ise; Allah'ın (c.c.) bir ismi, Kur'ân, İslam, batılın zıddı, kesin emir, adalet, mal, mülk, sabit olan mevcut, doğruluk ve ölüm vb. pek çok manaya gelmektedir.⁷⁶

Bir belâğat ve edebiyat terimi olarak ıstılahî manası ise, “lafzın, konuşma esnasında, konulduğu hakîki (gerçek) manasında kullanılması” durumunu ifade eder. Konulduğu mana veya vazedildiği mana” ibaresinden maksat şudur; bir lafzın ilk

⁷⁵ M. Edip Çağmar, *Uluslararası Seyfuddin Amidi Sempozyumu Bildirileri, Amidi'nin ihkâm Adlı Eserinde Hakikat ve Mecâz*, Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Sayı: II Kasım 2009, s.565

⁷⁶ Feyruzabâdî (Mecd'üd-Dîn Muhammed b. Yakûb el-Feyruzabadî), *el-Kâmûsü'l-Mûhît*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 2008 s.307.

söylenildiğinde, her hangi bir karîneye ihtiyaç duymadan konulmuş olduğu manayı ifade etmesidir. Kısaca akla gelen ilk anlamıdır.⁷⁷

2. Mecâzın Lügat ve İstilah Anlamları

a. Lügavî manâsı

“Mecâz” (مجاز) kelimesi lügatte;“câze”(جاز) kelimesinin mastarı olup,“bir şeyden vazgeçmek, ondan dönmek,⁷⁸ bir yerde yürümek, birini veya bir yeri geçmek, ardında bırakmak, bir yolun bitiminde başka bir yola geçmek ve hakikatin (gerçeğin) zıddı” gibi manalarında kullanılmıştır.⁷⁹

Yine sözlüklere baktığımızda “Mecâz” kelimesi, جوز kökünden gelen مفعل vezninde ismi mekân olup “geçilen yer” anlamında da kullanılmıştır.⁸⁰

Aynı kökten gelen الجوز; “bir şeyin ortası”; الجوزاء, “yıldız”⁸¹...gibi manalara gelir. Bunnunla birlikte âlimler arasında, ilk verdiğimiz mana olan “geçilen yer”, ıstilahî manaya da uygun olduğu için tercih edilen mana olmuştur.

Dilcilere göre mecâz dört çeşittir:

a.1) Lugavî mecâz: Lafız, lügat koyucu tarafından konulduğu anlamın dışında kullanılıyorsa buna “lugavi mecâz” denir. الأَسَدُ (aslan) lafzı eğer cesur ve yiğit bir kimse için kullanılmışsa, o zaman lugavî mecâza örnek olur.

⁷⁷ el-Meylânî, Abdurrahmân Hasan Habenneke, *el-Belâğet’ül-Arabiyye; Üsûsüha ve Ulûmüha ve Fünûnüha*, Dârü’l-Kalem, Dimeşk: 2010, c. 2, s.217.

⁷⁸ İbnü’l-Kayyîm el-Cevziyye, *el-Fevâid’ül-Müşevvik ila Ulâm’il-Kur’ân ve İlm’il-Beyân, Dârü’l-kütüb’il-İlmiyye*, 1988, s.15

⁷⁹ el-Feyruzabadî Muhhyid’dîn Muhammed bin-Yakûb, *el-Kâmûs’ül-Mühît*, Dârü’l-Ma’rife, Beyrut: 2008, S.247, جاز maddesi.

⁸⁰ et-Tîbî (Şerefü’-d-Dîn el-Hüseyn b.Muhamed b. Abdullah, *et-Tibyân fi’l-Beyân*, Dârü’l-Kütüb’il-İlmiyye, 2004, s.96

⁸¹ İbn Faris Ebu’l-Hüseyn Ahmed İbn Faris İbn Zekeriya, *Cemheret’ül-Luğê*, Dârü’l-Kütüb’ül-İlmiyye, 2005, s.115.

a.2) Şer’î mecâz: Lafız, din tarafından konulduğu anlamın dışında kullanılıyorsa buna “şer’î mecâz” denir. الصَّلَاةُ (namaz) kelimesi, İslam’ın beş ana esasından birisi olarak değil de “dua” anlamında kullanılırsa şer’î mecâza örnek olur.

a.3) İstılâhî mecâz: Lafız, ilim, meslek ve sanat ehli tarafından konulduğu anlamın dışında kullanılıyorsa buna da “ıstılâhî mecâz” denir. الْفَاعِلُ (fai) الْحَالُ (hâl) lafızları, ilim ehli tarafından Nahiv terimi olarak değil de asıl anlamında kullanıldıklarında ıstılâhî mecâza örnek olur.

a.4) Örfî mecâz: Lafız halkın örfüne dayalı olarak konulduğu mananın dışında kullanıldığında “örfî mecâz” olur. Mesela “الْدَّابَّةُ” (hayvan) lafzı, dört ayaklı hayvanların yanında, can taşıyan bütün varlıklar için kullanıldığında (lügât anlamı bu dahi olsa) örfî mecâza örnek olur.⁸²

b. Terim Manası

Bir ismin, aralarındaki bir münasebetten dolayı konulduğu manadan başka bir mana ifade etmesine “mecâz” denir. Cesur adamın “aslan” diye isimlendirilmesi gibi.⁸³

Mecâz, kelimenin kendi hakikatında açık bir şekilde kendi özmanasını ifade etmeye engel bir karine olduğu için kendi hakîkî manasının dışında bir yerde kullanılmasıdır.⁸⁴

Mecâz, ıstılahta; kelimenin bir karîne (alaka,⁸⁵ bağ)⁸⁶ vasıtasıyla asıl (ilk defa konulmuş) manası dışındaki bir manada kullanılmasıdır.⁸⁷

Bu tarife bakıldığında şunları söyleyebiliriz:

⁸² Ali Bulut, *Belâgat Meânî - Beyân - Bedî*, İfav, İstanbul: 2015 s.219-220

⁸³ Cürcanî, *Kıtb’üt-Te’rîfat*, s.183

⁸⁴ Sekkâkî, s.468

⁸⁵ Alaka: nakledilen mana ile kendisine nakledilen mana arasındaki münasebettir. Niçin bu isimle isimlendirildi? Çünkü ikici anlamı birinci anlamla irtibatlandırıyor ve zihni birinci mana’dan ikinci manaya intikal ettiriyor. (Süleyman es-Salih, *Ta’lîk’u-Cevahir’ül-Edep fi’l-Edebiyat ve İnşai-Luğet’il-Arab*, Dârü’l-Ma’rife, 2007, s.265.

⁸⁶ Benzerlik alakası bunun dışındadır çünkü eğer alaka benzerlik olursa istiare olur,

⁸⁷ el-Meylânî, *el-Belâğat’ül-Arabiyye*, c. 2, s.218.

- 1) Kelimeyi hakiki manasının dışına çıkaracak bir alaka bulunmalıdır.
- 2) Bu alaka, benzerlik veya bunun dışında, hakikî mana ile mecâzî mana arasındaki bir münasebet olabilir.
- 3) Hakiki mananın kast edilmediğine dair, “lâfzî” veya “hâlî” bir karine bulunmalıdır.⁸⁸

Sonuç olarak; bir isimden, aralarındaki bir münasebetten dolayı vad‘ edildiği manadan bir alakadan dolayı ve asli mananın irade edilmesine engel bir karine⁸⁹ bulunduğundan başka bir mana irade edilmesine “mecâz” denir.⁹⁰ Cesur adamın “aslan” diye isimlendirilmesi gibi.⁹¹ Aslan, aslında yırtıcı olan bir hayvana konulmuştur. Adama aslan denmesi cesaret olarak aslana benzetiliyor olmasındandır. İşte bu bir alakadır. Dolayısıyla adama “aslan” denmesi mecâzîdir.

3. Mecâzî Manaların Ortaya Çıkışı

Kelimelerin hakikat ve mecâz mefhumlarının ortaya çıkışı konusunda en çok rağbet gören teoriye göre, insanlar önce varlıkları hakiki mefhumlarıyla isimlendirdiler. Mesela, gökyüzündeki parlak yıldızla “güneş; malum yırtıcı hayvana “aslan” adını verdiler. Fakat aradan ne kadar zaman geçtiği bilinmez, bir müddet sonra bu varlıkların mahiyeti insanlar tarafından daha iyi anlaşılmaya başlandı.

Dereceleri farklı olsa bile, bazı varlıkların ortak vasıflarının bulunduğu görüldü. Mesela, “aydınlatma vasfı” hem güneşte, hem de etrafındakilere yol gösteren bazı kâmil insanlarda mevcut idi. “Cesaret” vasfı da hem aslanda, hem de bazı cesur insanlarda bulunuyordu. İşte bu ikinci varlıklar, adı geçen vasıflara tam manasıyla sahip oldukları için, bu husûsta hemcinslerinden çok üstün görünüyorlardı. Bu üstünlüğü vurgulamak maksadıyla, onlara birinci varlıkların adları takıldı. Yani etrafını aydınlatan insana “güneş”, çok cesur ve korkusuz olan adama “aslan” denildi. Böylece, “güneş” ve “aslan” kelimelerinin hakiki manalarının yanında mecâzi manaları da ortaya çıkmış

⁸⁸ Akdemir Hikmet, *Belâğât Terimleri Ansiklopedisi*, Nil yayınları, İzmir 1999, s.227-228.

⁸⁹ Karîne: mütakellimin, kullandığı lafzî hakikî manasının dışında bir anlamda kullandığına dair delildir. Dolayısıyla bu, zihnin, gerçek mana’da değişmeceli manaya dönmesidir. (Süleyman es-Salih, *Te’lîk’u-Cevahir’ül-Edep fi’l- Edebiyat ve İnşai-Luğeti’l-Arab*, Dârü’l-Ma’rife, 2007, s.264

⁹⁰ el-Haşimî Seyyit Ahmet, *Cevahir’ül-Edep fi’l- Edebiyat ve İnşai-Luğeti’l-Arab*, Dârü’l-Ma’rife, 2007, s.264

⁹¹ Cürcanî, *Kitâb’üt-Ta’rîfat*, s.183.

oldu. Zaman geçtikçe bu manalar bölgelere ve dillere göre farklılıklar arzetsse bile, zamanımıza kadar artarak devam edegelmıştır.⁹²

“Hakikat” ve “mecâz” ve bunlarla ilgili tüm bilgiler lafızlara sonradan arız olmuştur. Bu taksim, h. III asrın sonlarında sözü edilen bir ıstılahtır. Sahabe ve tâbiînden İmam Şâfiî, İmam Ebu Hanife ve Evzâî gibi ilim imamaları; Halîl (ö. 175/791), Sibeveyh (ö. 180/796) ve Ebu-Amr b.Âlâ (ö. 154/771) gibi Nahiv ve Lügat âlimlerinden de hiç kimse mecâz ve taksimi hakkında konuşmamışlar.⁹³

Beyân ilmi ile ilgili yazılan ilk kitap, Ebu Ubeyde (ö. 209/824) tarafından yazılan “Mecâz’ül-Kur’ân” adlı eserdir. Daha sonraki âlimler bu konuda onu izlemiştir. Bu durum Abdulkâhir el-Curcânî’nin (ö. 471/1078-79) gelişine kadar bu şekilde devam etti. Abdulkâhir el-Curcânî, Beyân ilminde, “Delâilül-İ’câz”, Meâni ilminde “Esrâr’ül-Belâga” isimli eserleri yazdı. Daha sonra “Miftâh’ül-Ulûm” adlı eseri yazan Sekkâkî (ö. 626/1229) onu takip etti.⁹⁴

4. Mecâzu’l-Kur’ân’ın Gelişim Süreci

Mecâzu’l-Kur’ân konusu, Ebu Ubeyde Ma‘mer b. el-Müsenna’dan (ö. 209/824) başlamak suretiyle ele alınır. Her ne kadar mecâz, ilk defa EbuUbeyde’ tarafından henüz teknik bir terim olarak ortaya çıkarılsa da, bu, sadece bubaşlangıç olarak isabetli bir tercihi göstermektedir. Çünkü lafız olarak “mecâz”ı, ilk defa bir takım beyânî hassasiyetler çerçevesinde kullanan, Ebu Ubeyde olmuştur. Dolayısıyla söz konusu başlangıç, sadece Ebu Ubeyde’nin “Mecâzu’l- Kur’ân” terkiibini kitabına başlık olarak seçmiş olmasıyla açıklanamaz. Yine de şunu ifade etmek gerekir ki, Ebu Ubeyde’de Mecâzu’l-Kur’ân, daha çok Meâni’l- Kur’ân ya da Garîbu’l-Kur’ân anlamına gelir. Hatta söz konusu eserin taşıdığı diğer isimlerde, bu terkiplerin bulunduğu da görülür. Onun, anlamsal olarak Kur’ân’ıniki boyutunu esas alan bir yaklaşımı vardır. Bu, dilin geçerli kullanımlarını alternatif ifade tarzları olarak kabul edip, bunların felsefî arka planını çok sorgulamayan ama kimi zaman çeşitli imalar ya da yetersiz denilebilecek açıklamalarda

⁹² Hikmet Akdemir, *Kur' an-ı Kerîm'de Mecâzın Varlığı Problemi*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4 no:5 Şanlıurfa: 1998, s.59.

⁹³ Ahmed Metlub, *Mü'cem'ül-Müstelahat'ül-Belağiyye ve Tetevvürüha*, ed-Dâru'l-Arabiyye lil-Mevsuat, Beyrut- 2006, c. 3 s.194

⁹⁴ Seyyit Ahmet el-Haşimî, *Cevahir'ül-Edep fi'l- Edebiyat ve İnşai-Luğeti'l-Arab*, Dâru'l-Ma'rife, 2007, s.595

bulunmaktan ibaret olan bir yaklaşım biçimidir. Mecâz çalışmalarının sonraki dönemde edineceği metodik boyut göz önüne alınırsa, durumun daha çok filolojik bir bakış açısı olduğu ve çeşitleri hakkında derin tetkikler yapıldığı görülür.⁹⁵

5. Mecâz'ul-Kur'ân Konusunda İhtilafların Ortaya Çıkışı

Hicri II. asrın ortalarından itibaren İslami ilimler yavaş yavaş tedvin edilmeye başlanmıştı. Bu tedvin faaliyetleri içerisinde Arâp Dili ve Belâğati ile ilgili tedvin faaliyetlerini başlatıp devam ettirenlerin başında Halil b. Ahmed (ö.175/791), Sibeveyh (ö.180/796), Ferra (ö.207/822) ve Ebu Ubeyde (ö. 210/825) gibi dil bilginleri gelmektedir. Bu asra kadar, fasih Arâp dilini zevk-i selimiyle idrak edip kaidelere ihtiyaç duymayan kuşaklar bulunduğu için, bu insanlar arasında, dil konusunda herhangi bir ihtilaf çıkmıyordu. Ancak fetihler vasıtasıyla İslam kültürü geniş bir coğrafyaya yayılmaya başlayınca, kültürler arasındaki karşılıklı tesirden dolayı birçok ihtilaf ortaya çıkmaya başladı. İşte bu ihtilafli konulardan birisi de “mecâz” meselesiydi. İhtilafın kaynağı ise Allah'ın sıfatlarıyla ilgili ayetlerin yorumu idi. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a el, yüz, göz gibi kelimelerin isnâd edildiği müteşabih ayetlerin yorumu hakkında bazı âlimler te'vil gitmediler. Bu ayetlerin zahirine iman edip, “Mana ve hakikatlerini biz bilmeyiz” diyerek onların keyfiyetini araştırmaya dahi lüzum görmediler. Hatta bunların mahiyetini soruparaştıranlara karşı çıktılar. Bunlar, “Selef Mezhebi” denilen bir görüşe mensup olanlar başta sahâbiler olmak üzere, onları takip eden nesiller içinden yetişmiş güzide âlimlerdir. Daha sonra gelen bazı âlimler ise, yukarıda zikri geçen kelimelerin hakikat değil de mecâz olduğunu söylemişler ve hepsini te'vil etme yoluna gitmişlerdir. Bu görüş sahiplerinin ortaya çıkardıkları ekole de "Halef mezhebi" adı verilmiştir.

Mecâz'ın; Kur'ân-ı Kerîm'de mevcut olup olmadığı hususunda, bu şekilde ortaya çıkan ihtilaf, h. 7. asrın ortalarına kadar fazla alevlenmeden sakin bir seyir takip etti. Ancak h. 7. asrın ikinci yarısında yetişen dâhi imam İbn Teymiyye (ö.728/1328), her konuda olduğu gibi te'vil konusunda da Selef mezhebini ihya etmeye çalışmış, bu noktadan hareketle Kur'ân-ı Kerîm'de mecâzın varlığını da şiddetle reddetmiştir. İbn Teymiyye'den sonra, O'nun talebesi İbn Kayyim (ö.751/1350), tartışmaları daha da

⁹⁵ Selim Türcan, *Mecâz Teriminin Gelişim Sürecinde el-Ferrâ'nın Yeri*, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003/24, s. 89- 122

alevlendirerek devam ettirmiştir. İşte bu iki büyük âlimin, ekseriyetin karşısında yer alıp tartışmaya katılması, meselenin önemini artırmış ve yeniden ele alınmasına sebep olmuştur.⁹⁶ Bir dilde mecâzî kullanımların olması, o dilin yetersizliğiyle ilgili değildir. Bilakis, mecâzî kullanım bir dili zenginleştiren, edebileştiren ve tekdüzelikten kurtaran bir şeydir. Mecâzın olmadığı bir dilin güçlü bir dil olması mümkün olmayacağı gibi, mecâzın kullanılmadığı bir anlatımın etkili ve etkileyici bir anlatım olması mümkün değildir. Mecâz sadece dilsel bir mesele değildir. Aynı zamanda dinsel (dini ilgilendiren) bir meseledir. Zira dilsel bir metin olan Kur'ân'da mecâzın olup olmaması din ile ilgili anlayışımızı doğrudan etkilemektedir. Bir kelimenin hakiki ya demecâzi anlamda kullanılıp kullanılmamış olması, ayetin anlamının tamamen veya kısmen değişmesine yol açmaktadır. Bu yüzden mecâz meselesi tarih boyunca Kur'ân'ın anlaşılmasında ciddi bir problem olarak karşımıza çıkmıştır. Mecâz, Tefsir Usulü'nün temel meselelerinden biri olarak ele alınmıştır. Kur'ân'da mecâzın olup olmadığı, varsa hangi ayetlerde kelimenin hakiki anlamıyla, hangi ayetlerde demecâzi anlamıyla kullanıldığı ulema tarafından tartışılmış, farklı anlayışlar ortaya çıkmış ve konuyla ilgili ciddi bir literatür oluşmuştur. Âlimlerin büyük bir çoğunluğu Kur'ân'da mecâzın varlığını kabul ederler. Bunun yanı sıra mecâz konusunda aşırıya kaçan eğilimler de oluşmuştur. Bu bağlamda iki üç eğilimin varlığından da söz edilebilir. Bunları kabaca "Zahiri" ve "Batını" eğilimler olarak nitelemek mümkündür. Bunlardan zahiri anlayış, Kur'ân'da mecâzın olmadığını iddia eder. Mecâzı "yalanın kardeşi" olarak gören bu anlayışa göre, Kur'ân'daki kelimeler bütünüyle hakiki anlamlarıyla kullanılmıştır. Bâtını anlayış ise dinin şekli kurallarını aşabilmek için Kur'ân'ı neredeyse bir "Mecâzlar kitabı" haline getirmiştir. Aslında her iki anlayışın da ciddiye alınacak bir tarafı yoktur. Zira bu anlayışlar hem Arâp dilinin özelliklerine hem de Kur'ân'ın yapısına aykırıdır. Nitekim Arâp Dili Edebiyatı'na vukufiyeti olan herhangi bir kişinin Kur'ân'da üstünkörü (sıradan) yapacağı bir okuma ile binlerce kelimenin hakiki anlamda kullanılmış olduğunu görmesinin mümkün olacağı gibi, yine aynı şekilde binlerce kelimenin demecâzi anlamda kullanıldığını görmesi mümkündür.⁹⁷

⁹⁶ Hikmet Akdemir, *Kur' an-ı Kerîm'de Mecâzın Varlığı Problemi*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4 no:5, Şanlıurfa: 1998, s. 61

⁹⁷ Mustafa Yıldız, *Kur'ân da Hakikat ve Mecâz*, <http://mustafayildiz.blogspot.com.tr> 2012/12 kuranda-hakikat-ve-mecâz.html

6. Kur'ân-ı Kerîm'de Mecâz'ın Varlığını Kabul Edenler

6.1. İbn Kuteybe (ö. 276/889)

İbn Kuteybe Mutezile mezhebinin önde gelen ediplerinden meşhur Câhîz'in talebesi olmasına rağmen itikadî yönden hocasına tabi olmamış ve Ehl-i Sünnet mezhebini benimsemiştir. “Te’vîlu Müşkili’l-Kur’ân” adlı eserinde, Kur’ân’daki mecâzlara yönelik olarak bir bölüm açmıştır.⁹⁸

6.2. Rummânî (ö.276/889)

Mutezile mezhebine mensup olan Ebu'l Hasan Ali b. İsa er-Rummânî, hicri dördüncü asrın önde gelen edip ve âlimlerindedir. Daha ziyade Kur’ân ilimlerinde temayüz eden Rummânî, Kur’ân-ı Kerîm’in Belâğatını onun yedi i‘caz vechinden birisi olarak zikreder.⁹⁹ Daha sonra Belâğatı on kısma ayıran Rummânî, istiareyi, bunların üçüncüsü olarak takdim eder. İstiareyi tarif edip teşbih ile arasındaki farkı açıklayan müellif, ayetlerde geçen pek çok istiare örneklerine işaret eder. Bu işaretlerle yetinmez ve her örnekte müstear lafızların hakiki manaya delalet eden lafızlardan çoğunu izah eder.

6.3. Ebû Hilâl el-Askerî (ö.400/1009)

Ebû Hilâl el-Askerî, Belâgat ilminin tedvini ve gelişmesi husûsunda büyük payı olan bir ediptir. “Kitabu's-Sinâateyn fî Nakdi'n-Nesr ve's-Şiir” adlı eserinde mecâz ve istiareye geniş yer veren el-Askerî, konuya ayırdığı bölümün başında önce istiareyi tarif eder. Müellife göre istiare, bir ibareyi, bir sebepten dolayı asıl kullanıldığı mananın dışında bir manaya nakletmektir.¹⁰⁰ Tariften de anlaşılacağı gibi, el-Askerî kendisinden sonraki dönemlerde “mecâz” diye adlandırılan kavramı tarif etmiş ve onun istiare ile farkını ortaya koymamıştır. Başka bir ifadeyle, “mecâz” ve “istiare” ıstılahları, o zamanda henüz tam olarak belirginleşmemiştir.

⁹⁸ İbn Kuteybe, *Te’vîlu Müşkili’l-Kur’ân*, Dâru’t-Turâs, Kâhire: s.103-134.

⁹⁹ Ebu'l-Hasan Ali b. İsa er-Rummânî, *en-Nüket fî İ‘câzi’l-Kur’ân*, Dâru'l-Me‘ârif, Kâhire: 1976, s. 75-76, (Muhammed Halefullah Ahmed ve Muhammed Zağlûl tarafından tahkik edilen *Selâsü Resâil fî İ‘câzi’l-Kur’ân* adlı eserin içinde).

¹⁰⁰ Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah el-Askerî, *Kitâbu's-Sinâ'ateyn, el-Kitâbe ve's-Şi'r*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, by.1371/1952, s. 268.

6.4. Ebû Bekr el-Bâkılânî (ö.403/1013)

EbûBekr el- Bâkılânî, hicri dördüncü asırda yetişmiş ve Kelam ilminde temayüz etmiş büyük bir âlimdir. Daha ziyade Kelam ilmine dair telif ettiği eserlerinin yanı sıra Kur'ân-ı Kerîm'in i'cazını beyan sadedinde yazdığı "İ'câzü'l-Kur'ân" adlı eserinde ayetlerdeki istiârelere yönelik pek çok örneklere temas etmiştir.¹⁰¹

6.5. Şerîf Redî (ö. 406/1015)

Şerif Redî, dördüncü hicri asrın sonlarında yetişen büyük âlim ve ediplerden biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen mecâzlar konusunda te'lif edilmiş en önemli eseri, "Telhîsu'l-Beyân fî Mecâzi'l-Kur'ân" adlı eseridir. Redî, bu eserinde Kur'ân'ın mecâz ve istiârelerindeki fesâhat incelikleri üzerinde önemle durmuştur.¹⁰²

İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö.456/1064), İbn Hazm (ö. 456/1064), İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1073), Abdulkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79), Gazzâlî (ö. 520/1126), Zemahşerî (ö.538/1144), Fahrüddîn er-Râzi (ö.606/1210) gibi önemli âlimler de Kur'ân'da mecâzın varlığını kabul etmişler ve eserlerinde Kur'ân'daki mecâzî ifadelere yönelik örneklere temas etmişlerdir.¹⁰³

6.6. Semîn el-Halebî (ö.756)

Araştırmamıza konu olan eserin de sahibi olan Semîn, yazdığı eserinde dil kurallarını en iyi şekilde araştırıp irdeleyen dilbilimsel tefsirin önde gelen âlimlerindedir. Semîn eserinde, diğer ilimlerde olduğu gibi ayetleri Belâğat konusunda da değerlendirip en uygun manayı ortaya çıkarmak için mecâz konusuna da geniş yer vermektedir. Bu çalışmamızda Semîn el-Halebî'nin "ed-Dürü'l-Mesûn fî-Ulûmi'l-Kitabi'l-Meknûn" adlı eserindeki mecâz uygulamalarını ele alıp incelemeye çalışacağız.

¹⁰¹ Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib Bâkılânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 2009, s. 402-406.

¹⁰² eş-Şerîf er-Râdî, *Telhîsu'l-Beyân fî Mecâzâtî'l-Kur'ân*, Alemu'l-Kutub, yy., 1406/1986, s. 14, 17, 89, 272.

¹⁰³ Yusuf Şevki Yavuz, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 1995, cilt: 12; sayfa: 90.

7. Kur'ân-ı Kerîm'de Mecâz'ın Varlığını Reddedenler

7.1. İbn Teymiyye (1263-1328)

İbn Teymiyye, mecâzın hem Arâp dilinde, hemde Kur'ân-ı Kerîm'de mevcut olmadığı tezini kuvvetli aklî delillerle savunmaya çalışmış ve mecâzın inkârı meselesine yeni bir boyut kazandırmıştır.

7.2. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350)

İbn Kayyim el-Cevziyye, İbn Teymiyye'nin en sadık talebesi ve kendisinden sonra onun ilmî meşrebini devam ettiren halifesidir. İbn Kayyimel-Cevziyye mecâzı reddetme ve onu kabul edenleri tenkit etme konusunda hocasından daha ileriye gitmiş gözükmektedir. Allah'ın isim vesıfatları konusunda Cehmiyye mezhebinin görüşlerini iptal etmek maksadıyla yazdığı “es-Sevâik'ul- Mürsele a'le'l-Cehmiyye ve'l Mu'attıla” adlı eserinde mecâzı, “tağut” diye adlandıran İbn Kayyim, kırkdokuz vecihle mecâzın yokluğunu ispata çalışmaktadır.¹⁰⁴

8. Mecâzın Amacı-Niçin Kullanıldığı

Arâplar, mecâzı, kelamı genişletmek, lafızların, daha çok mana ifade etmesini sağlayarak sözden daha çok lezzet ve zevk almak için kullanırlar. Çünkü her mananın kendine has lezzeti vardır.¹⁰⁵ Mecâzlar söze güzellik, canlılık ve etkinlik katar, konuşanın ifade etmek istediğinin daha kuvvetle anlaşılmasına imkân tanır, muhatabın kavrayışını arttırdığı gibi ona estetik bir duygu ve heyecan verir.¹⁰⁶ Ayrıca, mecâzda kullanılan tabirler muhatabın dikkatini çekmesi içinde kullanılır. Dolayısıyla mecâzın kullanılması insana rahatlık ve sürur verdiğiinden Arâplar, konuşmalarında mecâzı çok kullanmış, şiirlerini ve hitaplarını mecâzla süslemiş ve zengin manaları mecâz sanatıyla ifade etmişler.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Hikmet Akdemir, *Kur' an-ı Kerîm'de Mecâzın Varlığı Problemi*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4 no:5 Şanlıurfa: 1998, s.59

¹⁰⁵ İbn'ül-Kayyim el-Cevziyye, *el-Fevâid'ül-Müşevvik ıla Ulûm'il-Kur'ân ve İlm'il-Beyân*, Dârü'l-kütüb'il-ilmîyye, 1988, s.14

¹⁰⁶ Mustafa Uzun *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: 2003, c. 28, s.222

¹⁰⁷ Seyyit Ahmet el-Haşimî, *Cevahir'ül-Belağa*, Dârü'l-Ma'rife, 2010, s.264.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ED- DÜRRU'L- MESÛN'DA MECÂZ

Mecâz konusu ed-Dürri'l-Mesûn'da sıkça ele alınmıştır. Ancak bu konunun ayrıntılarına geçmeden önce bazı husûsların bilinmesinde fayda olacağı kanaatindeyiz. Bilinmesi gereken önemli husûsların başında, ed-Dürri'l-Mesûn'un kaleme alındığı dönemde mecâz konusunun henüz tam olarak bütün kısım ve ayrıntılarıyla yaygınlık kazanmamış olmasıdır. Abdülkâhir Cürçânî, Esrâru'l-Belâğa ve Delâilu'l-Î'câz adlı eserlerinde Belâğatin ana ilkelerini ana hatlarıyla ortaya koymuştur. Daha sonra Fahrüddîn er-Râzî, Cürçânî'nin bu eserlerini cem' ederek Nihâyetu'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Î'câz adlı eserini meydana getirmiş, böylece hem Belâğat ilmini hem de onun ana başlıklarından olan mecâz konusunu nisbeten daha sistemli bir hale getirmiştir.¹⁰⁸

Semîn el-Halebî'nin yaşamış olduğu döneme baktığımız zaman, mecâz konusunun bütün kısım ve ayrıntılarıyla bugünkü şekliyle işlendiğini söylemek oldukça zordur. Nitekim ed-Dürri'l-Mesûn'da mecâza sıkça vurgu yapılmasına rağmen, bu mecâzların hangi tür mecâz olduğuna temas edilmemektedir. Halebî'nin, "Burada mecâz vardır." veya "Bu, mecâzî bir ifadedir." şeklinde genel ifadeler kullanması ve bu mecâzların hangi tür mecâz olduğuna veya mecâzın hangi kısmına dâhil olduğuna dair kendi görüşü hakkında bilgi vermemesi, çalışmamızı bir nebze de olsa zorlaştırmıştır. Çünkü onun, "Burada mecâz vardır" diyerek işaret ettiği yerlerdeki mecâzların her biri, aslında tek bir mecâz türüne dâhil olmayıp mecâzın pek çok türüne taalluk etmektedir. Semîn el-Halebî tarafından icmâlî olarak dikkat çekilen bütün bu mecâzî ifadelerin, ayrıca bir taksîm ve tahlîle tabi tutulması gerekliliği ortadadır.

Bu bölümde, ed-Dürri'l-Mesûn'da icmâlî olarak dikkat çekilen mecâzların günümüzde çok daha sistemli hale gelmiş olan mecâz konusunun hangi kısmına dâhil olduğunu açıklayacak, gereken yerlerde mecâzın ilgili tür ve kısımlarına dair ıstılâhî tanımlara da yer vereceğiz.

¹⁰⁸ Yurt, Mehmet Emin, *Fahrüddîn er-Râzî'nin Tefsîrinde Î'câzu'l-Kur'ân*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2016, s. 58. (Basılmamış Doktora Tezi).

Öncelikle şu husûsu belirtmek gerekir ki, mecâz konusu genelde “mecâz-ı lügavî” ve “mecâz-ı aklî” olarak iki ana kısma ayrılmaktadır. Râzî ve Sekkâkî gibi âlimler, başka taksimler de yapmışlardır.¹⁰⁹ Ancak genel olarak kabul edilen görüş, mecâzın, “lügavî” ve “aklî” olarak iki ana kategoriye ayrılması şeklindedir. Biz de çalışmamızda bu taksimi esas alacağız.

2.1. ed-Dürü'l-Mesûn'da Mecâz-ı Lügavî

“Lügata râci olan mecâz” şeklinde tanımlanan bu mecâzda kelime, esas konulduğu mananın dışında bir anlamda kullanılmaktadır. Bu mecâz lügavîdir, çünkü bu değişiklik lügatı ilgilendirmektedir. Örneğin, “el” kelimesinden “nimet” ya da, “aslan” kelimesinden insanın kastedilmesi, cari olan lügat hükümlerinin kapsamına girmemektedir ve birer mecâzdırlar. Çünkü burada zikredilen lafız, asıl konulduğu manada değil, başka bir manada kullanılmıştır.¹¹⁰ Mecâz-ı lügavî de kendi içinde, istiâre ve mecâz-ı mürsel şeklinde iki kısma ayrılır. ed-Dürü'l-Mesûn'da mecâzın bu iki türüne de temas edildiğini müşahade etmekteyiz. Fakat biz bu çalışmamızda daha çok asıl konumuz olan “mecâz-ı mürsel” üzerinde duracağımızdan “istiare” konusuna kısaca değinip geçeceğiz.

2.2. İstiâre

Kelime olarak, “birinden ödünç almak, ödünç vermek ve birileri arasında el değiştirmek ve tedavül etmek” gibi manalara gelen istiâre,¹¹¹ istilâhta “delalet etmesi için kullanıldığı mana ile asıl manası arasındaki alakanın müşabehet olduğu mecâz” şeklinde tanımlanmıştır.¹¹² Belâğat eserlerinde istiârenin unsurları ve çeşitleri hakkında geniş bilgiler ve örnekler verilmektedir.¹¹³

¹⁰⁹ Metlub Ahmed, *Mü'cem'ül-Müstelahat'il-Belağîyye ve Tetevvürüha*, ed-Dârü'l-Arabiyye lil-Mevsuat, Beyrut- 2006, c. 3 s.198.

¹¹⁰ Cürçânî, el-İmam Abd'ül-Kahir el-Cürcanî, *Esrârü'l-Belağa*, Dâru İhyai'l-Ulûm, Beyrut:1992. s.303

¹¹¹ Feyruzabâdî, Mecd'üd-Dîn Muhammed b. Yakûb el-Feyruzabadî, *el-Kâmûs'ül-Mühît*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 2008 s.926

¹¹² el-Meylânî, *el-Belâğat'ül-Arabiyye; Üsûsüha ve Ulûmüha ve Fünûnüha*, c. 2, s.224

¹¹³ İstiârenin beş ana unsuru bulunmaktadır: “1. Müsteâr minhu/Müşebbehün bih: kendisinden mana ödünç alınan, 2. Müsteâr leh/Müşebbeh: kendisine mana ödünç verilen. Bu ilk iki madde aynı zamanda istiârenin taraflarıdır, 3. Müsteâr istiare: Ödünç lafız veya terkip, 4. Câmi Müşâbehet alâkası: iki mana arasındaki ilgi yani benzeme yönü, 5. Karîne-i Mânia: gerçek mânâ'nın kastedilmesine engel karîne (ipucu) mesela; “harpte savaşılan bir aslan gördüm” denildiğinde kastedilen “harpte savaşılan

Halebî de eserinde, ayetlerdeki istiarelere dikkat çekmektedir. Örneğin, Âl-i İmran Suresi'nin 103. ayetinde geçen ve “Allah'ın ipi” manasına gelen “حَبْلِ اللَّهِ” ibaresi bunlardan birisidir:

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا

“Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'ân'a) sımsıkı sarılın.”¹¹⁴

Bu ayetteki حَبْلِ kelimesi, “ip, zincir ve halat” gibi iki şeyi birbirine bağlamak için kullanılan şeyleri ifade etmek üzere kullanılır. Günlük dildeki kullanımı bu şekildedir.

Ancak bu ayet-i kerîmede, Yüce Allah'ın bütün insanlara gönderdiği ve hükmü kıyamete kadar devam edecek olan “Kur'ân” kastedilmektedir. Halebî'ye göre, burada Allah'a isnâd edilerek mü'minlerin etrafında birleşmesi emredilen ipten Kur'ân'ın kastedilmesi mecâzidir.¹¹⁵ Her ne kadar müellifimiz türünü zikretmemiş olsa da buradaki istiâre, “istiâre-i tasrîhiyye”dir. Nitekim başka âlimler de buna dikkat çekmişlerdir.¹¹⁶

aslan gibi cesur bir adam gördüm” anlamıdır.” “Bu teşbih cümlesinde müşebbeh (benzetilen) adam edat ve vechîşebeh hazfedilmiş ve sadece müşebbeh'un-fih (kendisine bezetilen) Aslan kalmış ve bu teşbih istiareye dönüşmüştür. Burada aslan lafzı asıl anlamının dışında yani mecâzi anlamda kullanılmıştır. Mecâzi anlamı gösteren karîne ise savaşıma fiilidir. Çünkü aslan harpte savaşmaz. Yalnızca cesur adam, aslana benzetilmiştir. Bu şekilde teşbihe dayanan mecâ za istiare denir. İstiâreye bir tarafı hazfedilmiş teşbih de diyebiliriz Meselâ; اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ Allah, iman edenlerin dostudur, onları karanlıklardan nura çıkarır. (Bakara/2: 257) âyetinde zulümât ve nur kelimeleri hakikî mânâlarının dışında kullanılmışlardır. Zulümâtattan kastedilen dalâlet, nurdan kastedilen ise hidayet ve imandır. Âyet, aslında şu mânâyı ihtiva etmektedir: Allah, onları karanlıklar gibi olan dalâletten, nur gibi olan hidayete çıkarır. Burada teşbihin müşebbeh (benzetilen) kısmı hazfedilerek, bir mecâz çeşidi olan istiâre yapılmıştır. İstiare Çeşitleri: a-İstiare-i Tesrihiyye; içinde müşebbeh'un bihi lafzı açıkça zikredilen ve müşebbeh hazfedilen istiaredir. (Türkçemizde buna açık istiare denilir.) b- İstiare-i Mekniyye; müşebbehü bihin lafzı hazfedilen ve kendisi ile ilgili bir husûsla ona işaret edilen istiaredir. (Türkçemizde buna kapalı istiare denilir.) Karîne: İstiareyi açıklamaya yardımcı olanbir lafzı onunla birlikte kullanmaktır. Veya istiare olduğu mevcut durumdan ve sözün gelişinden anlaşılır. Geniş bilgi için bkz: Ahmed Metlub, *Mü'cemü'l-Müstelahati'l-Belağîyye ve Tetevürüha*, Beyrut- ed-Dârü'l-Arabiyye li'l-Mevsuat, 2006, c. 1, s. 142; Nusrettin Bolelli *Belağât Meâni-Beyân-Bedi'*, İfav, İstanbul: 2015, s.92.93; Ali Bulut, *Belâgat Meâni - Beyân - Bedi'*, İfav, İstanbul, 2015 s. 237.”

¹¹⁴ Âl-i İmran 3/103.

¹¹⁵ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 3, s. 332.

¹¹⁶ Muhammed Ali es-Sabunî, *İbdâü'l-Beyânî fi'l-Kur'ân 'il-Azîm*, Mektbe'tül-Asriyye, Beyrut, 2007, s.59.

Burada Allah'ın ipinden kastedilen, Allah'ın kitabı olan Kur'ân'dır. Kur'ân sağlam bir ipe benzetilmiştir. “Müşebbehün bih”in (kendisine benzetilen) ismi zikredilmiş, onunla “müşebbeh (benzetilen); Kur'ân” kastedilmiştir, aralarındaki ortak bağ ise “helak olmaktan kurtulmaya vesile olmaktır.”¹¹⁷

2.3. Mecâz-ı Mürsel

Mecâz-ı mürsel; bir kelimenin kendi asli manası haricinde müşabehet dışında bir alakaya bağlı olarak asıl manasının irade edilmesine engel bir karîne ile birlikte başka bir anlamda kullanılmasıdır.¹¹⁸ Mecâz-ı mürsel iki kısımdır: Birinci kısım delalet ettiği mecâzi mana ile hakîki mana arasındaki alaka müşabehet dışındaki bir alakadır. Nimetin verilmesinde elin vesile olarak kullanılması sebebiyle oluşan alaka ile “el”in nimet manasında kullanılması gibi, yâda fiil ve fiil manasındaki bir kelimenin kendileri için olandan başkasına isnâdı gibi. İkinci kısım ise kendisinde fikri bir alaka bulunmayan sadece lügate dayalı bir genişlikten dolayı yapılan mecâzdır. Herhangi bir fikrî alaka mülâhaza edilmeden hazif ile yapılan veya ziyade ile yapılan ve bunlar dışındaki mecâz gibi. Bu şekildeki mecâza, müşabehet alakasından uzaklaştırılıp soyutlandığı için “mecâz-ı mürsel” denir. Bu durumda alaka ister müşabehet dışında bir alaka olsun ister herhangi bir alaka bulunmasın fark etmez.¹¹⁹

2.3.1. Sebebiyyet-Müsebbebiyyet

Mü'minun Suresinin 13. ayetinde geçen mecâz-ı mürsel bunlardan birisidir:

هُوَ الَّذِي يُرِيكُم آيَاتِهِ وَيُنَزِّل لَكُم مِّنَ السَّمَاءِ رِزْقًا وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ

“O, varlığının delillerini gösteren ve sizin içingökten rızık indirendir. Ancak yalnızca O'na yönelenler bunu bilir.”¹²⁰

¹¹⁷ es-Sabunî, *a.g.e.*, s.59

¹¹⁸ el-Haşimî, *Cevahir'ül-Belağa*, 2010, s.265

¹¹⁹ el-Meylânî, *el-Belâğat'ül-Arabiyye*, c. 2, s.225

¹²⁰ Mü'min 60/13.

Bu ayette mecâz-ı mürsel vardır. Yüce Allah “Gökten rızık indirendir.” cümlesini zikretmiş ve bununla da yağmuru kastetmiştir. Çünkü su, bütün rızıkların sebebidir. Buradaki durum, müsebbebi (neticeyi) söyleyip sebebi kastetmek türündendir.¹²¹

Semîn el-Halebî, mecâzın bir türü olarak ayetlerde geçen mecâz-ı mürsellere dikkat çekmiştir. Bakara suresinin 182. ayetinde geçen mecâz, müellifimizin mevzu ettiği mecâz-ı mürsellerdendir:

فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse, (tarafaların) aralarını düzeltirse ona hiçbir günah yoktur. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹²²

Halebî, bu ayette geçen خوف kelimesinin asıl manasının “korku” olmakla beraber “bilmek” manasında da kullanılabileceğini ifade etmiş ve buna, Bakara Suresi’nin 229. ayetinde geçen geçen فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ (Eğer onlar Allah’ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur.)¹²³ İbaresini delil olarak getirmiştir. Nitekim bu ayette geçen فَإِنْ خِفْتُمْ ifadesinde de geçen خوف kelimesi “bilmek” anlamında kullanılmıştır.¹²⁴ Dolayısıyla asıl manası itibariyle “korkmak” manasına gelen خوف kelimesinin, “bilmek veya ilim” manasında kullanılması halinde bu anlam, mecâzi olur. Çünkü insanın bir şeyden korkması için o şeyin korkulması gerekenlerden olduğunu bilmesini gerektirir. Dolayısıyla korkunun

¹²¹ el-Haşimî, *Cevahir’ül-Belağa*, s.266.

¹²² Bakara, 2/182

¹²³ Bakara, 2/229

¹²⁴ Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, c. 2, s. 265.

sebebi korkulması gerektiği bilgisidir.¹²⁵ Nitekim Halebî, Nisâ Suresi'nin 35. ayetinde geçen *وَإِنْ خِفْتُمْ* ibaresini de, “bilmek” manası ile tefsir etmiştir.¹²⁶

Burada müsebbeb (korku) zikredilmiştir ancak sebep (bilgi) kastedilmiştir. Çünkü korkunun sebebi yukarıda da zikrettiğimiz üzere “korkulması gerektiği bilgisidir. Dolayısıyla, burada “zikrül-müsebbep ve irâdetü's-sebeb” vardır.

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ

“Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınum. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm.”¹²⁷

Semîn el-Halebî, ayette geçen *قَرِيبٌ* kelimesinin yakın olmak manasında olduğunu, iki kişinin birbirine yakın olmasının ancak bedenen ya da başka bir bağla olabileceğini bu şekilde bir yakınlığın Allah (c.c.)'a isnâd edilemez olduğunu, dolayısıyla buradaki yakınlık manasından, “duaya süratle icabet edilmesi” kastedildiğinden “mecâz” olduğunu söylemiştir.¹²⁸

Burada *قَرِيبٌ* kelimesi yakın olmak anlamında kullanılmış fakat yakınlıktan icabet etmek kastedilmiştir. Yani nasıllı imdat isteyen birine en yakın kişi daha çabuk yetişir aynen bunun gibi kula en yakın olan Allah (c.c.) olduğuna göre, kula en çabuk icabet edende şüphesiz odur. Dolayısıyla bu ayette “yakınlık” zikredilmiş fakat “yakın olmanın sebep olduğu icabet” kastedilmiştir. Ayetin devamındaki *أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ* “Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm” cümlesi de bu anlamı göstermektedir. Dolayısıyla burada “zikrül's-sebeb (yakınlık) ve iradet'ül-müsebbep (icabet etmek)” vardır.

¹²⁵ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 2, s. 264.

¹²⁶ Nisa 4/35

¹²⁷ Bakara 2/186

¹²⁸ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 2, s. 275.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ

“Allah'ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip, onu az bir bedel ile değişenler (var ya); işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar.”¹²⁹

Semîn el-Halebî, burada kullanılan أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ cümlesi “İşte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar.” anlamını ifade etse de aslında kastedilenin, Allah (c.c.)’ in ayetlerinin karşılığında alıp karınlarına doldurdukları, ateş azabına sebep olduğunu belirtmiş ve bu şekilde ifade edilmesinin mecâz olduğunu söylemiştir.¹³⁰

Çünkü müsebbep (sebeplenen) (ateşle azab olunma) zikredilmiş fakat sebep (Kur’ân ayetlerini saptırma karşılığında aldıkları dünyalıklar) kastedilerek mecâzyapılmıştır. Dolayısıyla burada “zikrû’l-müsebbep ve iradetü’s-sebeb” vardır.

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

“İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır.”¹³¹

Semîn el-Halebî, bu cümlede değiştirme (tercih etme) anlamını veren bir kelime yerine satın alma anlamına gelen “اشترى” kelimesinin kullanılmış olduğunu belirtmiş. Dolayısıyla anlamın, “Onlar (münafıklar) hidayete (doğru yola) davet edilmiş oldukları halde kendilerine yapılan bu daveti kabul etmemiş ve sapıklığı tercih etmişlerdir.” şeklinde olduğunu ve bu şekilde ifade edilmesinin mecâz olduğunu söylemiştir.

Çünkü ayette geçen اشترى kelimesi; alışverişin gereklerinden olan satın almak anlamındadır.¹³² Dolayısıyla anlam;“Hidayet karşılığında sapıklığı satın aldılar.” gibi

¹²⁹ Bakara 2/174

¹³⁰ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 2, s.242.

¹³¹ Bakara 2/16

anlaşıyor. Oysa delalet (sapıklık) satın alınacak bir şey değildir. Burada kastedilen; “Hidayet yolu onlara gösterildiği halde onu reddedip sapıklık yolunu tercih ettiler” anlamıdır. Malumdur ki bir şey satın alınmadan önce tercih edilmelidir. Yani satınalma tercihin sonucudur. Dolayısıyla tercih yerine satınalma kelimesinin kullanılması mecâzdır.

Buradaki mecâz “zıkrü’l-müsebbep ve irâdetü’s-sebep”tir. Çünkü müsebbep (satınalma) zikredilmiş fakat sebep (tercih etme) kastedilmiştir.

إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا اللَّهَ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“O şeytan sizi ancak kendi dostlarından korkutuyor. Onlardan korkmayın, eğer mü’min iseniz, benden korkun.”¹³³

Semîn el-Halebî, bu ayeti tefsir ederken, şeytanın bizzat kendisinin korkulacak biri olmadığını, fakat verdiği vesvesenin insanda korkuya sebep olduğunu dolayısıyla bu şekilde ifade edilmesinin mecâz olduğunu beyan etmiştir.

Çünkü korku fiili şeytana isnâd edilmiştir. Oysa fiilî olarak şeytanın böyle bir gücü ve yetkisi yoktur. Şeytan ancak insana vesvese verir ve bu vesvese sonucunda insan korkuya kapılır. Yani, korkulan’ın şeytan değil, verdiği vesvese olduğunu ortaya koymuştur.¹³⁴ Burada müsebbep (sebep olunan korku) zikredilmiş fakat sebep (şeytanın verdiği vesvese) kastedilmiştir. Dolayısıyla burada “zıkrü’l-müsebbep ve irâdet’üs-sebep” vardır.

وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا

“Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynı selâmla karşılık verin. Şüphesiz Allah, her şeyin hesabını gereği gibi yapandır.”¹³⁵

¹³² Râgıbel-İsfahanî, *Müfredat li-Elfazi’l-Kur’ân*, (Tahkik; Safvân Adnân Davûdî), Dârü’l-Kalem, Beyrut:, 2011, s.452, شری maddesi.

¹³³ Ali İmran 3/175

¹³⁴ Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, c. 3, s.493

¹³⁵ Nisa 4/ 86

Semîn el-Halebî, ayette geçen تَحِيَّةٌ kelimesinin “saltanat” manasında olduğunu aynı zamanda “bâki kalmak” anlamında kullanıldığını söylemiştir. Dolayısıyla “baki kalmak” anlamında kullanıldığında insanlara yöneltimesinin mecâzi olduğuna işaret etmiştir.¹³⁶

Biraz açacak olursak, ayette geçen تَحِيَّةٌ kelimesi ölümün zıddı olan dirilmek anlamına gelen¹³⁷ حَيٌّ fiilinin masdarı olup aynı zamanda bekâ (ebedi hayatta kalma) ve saltanat anlamında gelmektedir. Oysa her iki anlamda sadece Allah (c.c.) için kullanılabilir dolayısıyla insanlara isnâdı mecâzîdir. Çünkü ayette geçen تَحِيَّةٌ kelimesi “bekâ (ebedi hayatta kalma) ve saltanat anlamına gelip sadece Allah (c.c.) için kullanılabilir”buradaki تَحِيَّةٌ kelimesi “hayatın devamını dilemek (dua etmek)” anlamında ifade etmekle birlikte kastedilen,“selam (güvende olmak)”tır. Güvende olmak ise hayatın devamına sebeptir. Dolayısıyla buradamüsebbep(hayatın devam etmesi (ölmemek)) zikredilmiş fakat kastedilen“sebepe” (selamdır yani hayatın devamını sağlayangüvende olmak) tir. Dolayısıyla buradaki mecâz,“zikrû’l-müsebbep ve iradetü’s-sebepe”tir.

قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هَذَا أَتَنْهِينَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا وَإِنَّ لَنَا لَنِفْيَ شَكِّ مِمَّا
تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ

“Onlar şöyle dediler: “Ey Salih! Bundan önce sen, aramızda ümit beslenen bir kimseydin. Şimdi babalarımızın taptıklarına tapmamızı bize yasaklıyor musun? Şüphesiz, biz senin bizi çağırdığın şeyden derin bir şüphe içindeyiz.”¹³⁸

Semîn el-Halebî, ayette geçen مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ (Şüphesiz, biz senin bizi çağırdığın şeyden derin bir şüphe içindeyiz.) cümlesindeki مُرِيبٍ kelimesinin

¹³⁶ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 4, s. 57

¹³⁷ Ahterî *Ahterî Kebîr*, الخي md. c. 1 s. 260.

¹³⁸ Hud 11/62

ismi fâil olup şüpheye düşüren “şüphelenen” manasında “yakînin (kesin olanın) zıddı” anlamındaki شَكٌّ kelimesinin sıfatı olduğunu ve dolayısıyla mecâz olduğuna dikkat çekmiştir Çünkü bu şekilde olunca mana, “şüphelenen, şüphe... Anlamında olur.” Oysa kastedilen, şüphenin şüphelenmeye sebep olmasıdır.¹³⁹ “şek” ve “rayb” her ikisinde şüphe anlamına gelmektedir. “Şek”, töhmet ile birlikte olan şüphedir. “Rayb” ise töhmetsiz olan şüphedir. Yine “şek” olaylar hakkında olan şüphe “rayb” ise kişiler hakkında olan şüphedir...”¹⁴⁰ Gibi farklar olması bu sonucu değiştirmemektedir.

Dolayısıyla burada, ism-i fâil sîgasındaki مُرِيْبٍ kelimesinin şüphelenen manasında kullanılması mecâzidir. Çünkü kasıt, müsannifin debeyânıyla burada مُرِيْبٍ kelimesinden kastedilen “şüpheye düşüren, şüpheye götüren” anlamı olduğundan, “şüphelenen” değil “şüphelenmeye sebep olan” anlamıdır. Dolayısıyla burada müsebbeb (şüphelenme) zikredilmiş fakat sebep (ki şüpheye düşürendir) kastedilmiştir. Buna “zikrû'l-müsebbep ve irâdetü's-sebep” denir.

وَاسْتَفْزَرُوا مِنْ اسْتِطَاعَتِ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَأَجْلَبَ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْتَهُمْ فِي الْأَمْوَالِ
وَالْأَوْلَادِ وَعَدْتَهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا

“(Haydi) onlardan gücünün yettiğinin ayağını çağırınla kaydır. Atlıların ve yayalarınla onların üzerine yürü. Onların mallarına ve evlatlarına ortak ol. Onlara vaadlerde bulun. Hâlbuki şeytan onlara aldatmadan başka bir şey vaatetmez.”¹⁴¹

Semîn el-Halebî, ayette geçen وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا (Hâlbuki şeytan onlara aldatmadan başka bir şey vaatetmez.) cümlesindeki غُرُور (aldatma) kelimesinin şeytana isnâd edilmesinin mecâzi olduğunu söylemiş veburada kastedilenin, şeytanın gurura (aldanmaya) sebep olan şeyleri vaatmesi şeklinde mecâz olduğunu vurgulamıştır.¹⁴²

¹³⁹ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 6, s. 347.

¹⁴⁰ Ebu-Hilâl el-Askerî, *el-Fürûk'ul-Lugavî*, s.114.

¹⁴¹ İsrâ 17/66

¹⁴² Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 7, s. 384.

Çünkü şeytan onlara aldatmayı vaad ettiği takdirde elbetteki bunu bilerek şeytana tabi olmazlar. Onun içindirki şeytan, onlara aldanmaya sebep olacak şeyleri vaad eder. Onlarda buna kanar ve sonuçta aldananlardan olurlar. Bu şekilde ifade edilmesi mecâzdır. Çünkü burada müsebbep (şeytanın aldatması) zikredilmiş fakat sebep (aldatmaya vesile olan şeyler) kastedilmiştir. Buna “zikrü’l- müsebbep ve irâdetü’s-sebep” denir.

وَاضْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي

“Ben seni kendim için seçtim.”¹⁴³

Semîn el-Halebî اضْطَنَعْتُكَ kelimesinin اخلاصتك (seni has kıldım)ve اصطفيتك (seni seçkin kıldım) anlamına geldiğini söylemiştir. Ve bu şekilde ifade edilmesinin mecâz olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Yüce Allah hiç kimseye ve hiçbirşeye muhtaç değildir ki kendine birini seçsin. Bilakis herkes ve her şey şüphesiz ona muhtaçtır. Öyleyseayettekimuradmana, “Ben seni kendime yakın kıldım ve insanlar arasında seni seçkin kıldım” anlamıdır.¹⁴⁴

Dolayısıyla burada kastedilen mana “seni seçip kendime yakın kıldım” anlamıdır. Çünkü bir kişinin yakın olması için önce diğer kişiler arasından seçilmiş olması gerekiyor. Bu şekilde ifade edilmesi mecâzdır. Dolayısıyla burada müsebbep (yakın kılınmak) zikredilmiş fakat yakınlığa sebep olan “seçilmek” kastedilmiştir. Buna “zikrü’l- müsebbep ve iradetü’s-sebep” denir.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ

“Görmedin mi ki şüphesiz, göklerde ve yerde olanlar... Allah'a secde etmektedir.”¹⁴⁵

Semîn el-Halebî, insanların Allah (c.c.)’a secdede bulunmasının hakîki, insanların dışındaki diğer varlıklara “secde etme fiilinin” isnâd edilmesinin ise mecâzi

¹⁴³ Taha 20/41

¹⁴⁴ Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, c. 8, s. 40.

¹⁴⁵ Hac 22/18.

olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla Semîn el-Halebî, hakîkat ve mecâzın bir arada zikredilmesinin caiz olduğunu vurgulamıştır.¹⁴⁶

Bilinen şekli ile secde, insanlara emredilen ve insanların yaptığı secdedir. Burada kastedilen ise emre itaat ve boyun eğme¹⁴⁷ anlamıdır. Bu anlamıyla secde, bütün mahlûkatı kapsar. Dolayısıyla insanlara mahsus haliyle secdenin diğer mahlûkata kullanılması mecâzdır. Her ne kadar secde, boyun eğme ve itaat etmenin göstergesi gibi görülsede aslında secde bunun sonucudur. Burada müsebbep (secdedir) zikredilmiş fakat sebep (itaat ve boyun eğme) kastedilmiştir. Buna “zikrû'l-müsebbep ve irâdetü's-sebep” denir.

لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا
فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“(Ey inananlar!) Peygamberin (sizi) çağırmasını aranızda birbirinizi çağırmanız gibi tutmayın. İçinizden birbirini siper ederek sıvışıp gidenleri Allah gerçekten bilir. Artık onun emrine muhalefet edenler, başlarına bir belanın gelmesinden veya elem dolu bir azaba uğramaktan sakınsınlar.”¹⁴⁸

Semîn el-Halebî, ayette geçen “insanlar kendini azaba karşı savunsunlar” anlamındaki uyarıdan kastedilene; “insanların kendilerini azaba düşürücü şeylerden sakınması” olarak tefsir etmiştir. Dolayısıyla ayetin, “insanların azaptan sakınmaları ya da azaba karşı kendini savunmaları” şeklindeki ifadesinin mecâz olduğunu vurgulamıştır.¹⁴⁹

Burada sakınılması gereken azanın kendisi değil, azaba sebep olan fiillerdir. Bu şekilde kullanılması mecâzdır. Çünkü insanlar, Allah(c.c.)’tan gelen azaba karşı kendilerini savunmaları mümkün değil belki azaba düşürücü fiillerden kendilerini muhafaza ederek azaba düşürücü olmaktan kurtulurlar. Dolayısıyla burada müsebbep (azap)

¹⁴⁶ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 8, s. 245.

¹⁴⁷ Feyruzabâdî, *el-Kâmûs'ül-Mûhît*, سجد md. s.594.

¹⁴⁸ Nur 24/63

¹⁴⁹ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 8, s. 449.

zikredilmiş fakat sebep (azaba sebep olan fiiler) kastedilmiştir. Buna; “zikrü’l-müsebbep ve iradet’üs-sebep” denir.

إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ

“Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır. Öyle ise (siz de) onu düşman tanıyın. O, kendi taraftarlarını ancak alevli ateşe girecek kimselerden olmaya çağırır.”¹⁵⁰

Semîn el-Halebî, ayette geçen لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ (“...alevli ateşe girecek kimselerden olmaya (olsunlar diye) çağırır.”)Burada, لِيَكُونُوا daki ل harf-icerrî’nin ta’lil (sebebiyet) anlamını ifade etmek için olduğunu, dolayısıyla sebep olunan’ın sebep diye zikredilmesinin mecâzi olduğunu ifade etmiştir.¹⁵¹

Burada ateşe girecek kimselerden olmak şeytanın davetine sebep olarak gösterilmiştir. Oysa bu bir sonuçtur yani şeytanın davetine icabet edenler ateşe girenler arasına dâhil olur. Bu şekilde ifade edilmesi “mecâz”dır. Çünkü müsebbep (alevli ateşe girecek kimselerden olmak) zikredilmiş fakat sebep (şeytanın davetine icabet) kastedilmiştir. Buna“zikrü’l- müsebbep ve irâdetü’s-sebep” denir.

وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ

“...Sizin için hayvanlardan (erkek ve dişi olarak) sekiz eş indirdi (yarattı).”¹⁵²

Semîn el-Halebî, ayette geçen وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ (“Sizin için hayvanlardan (erkek ve dişi olarak) sekiz eş indirdi”) cümlesindeki أَنْزَلَ fiilinin “indirmek” manasında olduğunu oysa burada indirilenin hayvanlar değil hayvanların yaşama sebebi olan otların çıkmasına sebep olan yağmur olduğunu söylemiş dolayısıyla

¹⁵⁰ Fatır 35/6

¹⁵¹ Halebî, *ed-Dürru’l-Mesûn*, c. 9, s. 213.

¹⁵² Sad 39/6

indirme fiilinin sebebin sebebi olan yağmura isnâd edilmesinin mecâzi olduğunu vurgulamıştır.¹⁵³

Bu şekilde ifade edilmesi mecâzdır. Çünkü أَنْزَلَ (indirdi) fiiline mef'ûl olma yani indirilme, müsebbebe (yaşamaları için gerekli yağmurun indirildiği hayvanlar) isnâd edilmiş oysa kastedilen sebep (yani hayvanların yaşamaları için gerekli olan sebep) yağmurdur. Bu mecâza “zikrû'l-müsebbep ve irâdetü's-sebep” denir.

مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا

“Size ne oluyor da Allah için bir vakar (saygınlık, büyüklük) ummuyorsunuz?”¹⁵⁴

Semîn el-Halebî, ayette geçen وَقَارٌ kelimesi, aslında “hilm” ve “sükûnet” anlamında olsa da¹⁵⁵ burada “korku” manasında mecâzi olarak kullanıldığını söylemiştir.¹⁵⁶

Vakâr kelimesi lügatte; hilm¹⁵⁷ (yumuşak davranma), sükûnet,¹⁵⁸ ağırlık¹⁵⁹ ve azamet¹⁶⁰ anlamlarına gelmektedir. Eğer bu kelimedden “korku” anlamı kastedilecek olursa böyle bir vasfın Allah’aisnâd edilmesi mecâzi olur. Çünkü Allah(c.c.) korkudan münezzehtir. Yani hiç kimseden korkmaz; herkes onun azabından korkar. İşte bunun içindirki, burada “korku”, hitab eden Allah’a değil, ayetin muhatabı olan insanlara isnâd edilir. Yani “Size ne oluyor da Allah’tan korkmuyor ve ona karşı bir vakar (saygınlık, büyüklük) ummuyorsunuz (ya da vakarla davranmıyorsunuz)?”

Dolayısıyla buradaki mecâz, “zikrû'l-müsebbep ve irâdetü's-sebep”tir. Çünkü “müsebbep (vakarlı davranmak)” zikredilmiş fakat “sebep (korku)” kastedilmiştir.

¹⁵³ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 9, s. 410

¹⁵⁴ Nuh 71/13

¹⁵⁵ Semîn el-Halebî, *Ümdet'ül-Hüffâz fi Tefsîr'il-Eşref'il-Elfâz*, (Tahk. Muhammed Basil Uyûn es-Sûd), Beyrut: Darü'l kutübü'l-ilmîyye,1996, c. 4 s.231

¹⁵⁶ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 10, s. 470

¹⁵⁷ İbni-Faris, *Mü'cemü Mekayîs'ül-Luğæ*, Dârü'l-Kütüb'ül-İlmîyye, 2008, s.1061

¹⁵⁸ Râgibel-İsfehanî, *Müfredat li-Elfazi'l-Kur'ân*, Dârü'l-Kalem, Beyrut-Lübân:2011, قر, md. s.880

¹⁵⁹ Feyruzabâdî, *el-Kâmûs'ül-Mûhît*, قر, md. s.1413

¹⁶⁰ Ahmed ebû-Hakkeh, *Mü'cem'ün-Nefais el-Kebîr*, Dar'ün-Nefais, Beyrut-Lübân: 2007, قر, md. c. 2, s.2239.

“Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırıldı.”¹⁶¹

Semîn el-Halebî, ayette geçen عَنْهَا daki “ه” zamiri cennete dönecek olursa, o zaman anlamı; “Şeytan ayaklarını cennetten kaydırıldı” olur. زَجَّ fiilinin şeytana isnâdının mecâzi olduğunu belirtmiştir.¹⁶²

زَجَّ kelimesi, lügatte; insanlarla ilgili kullanıldığında “ayağının kayması” manasına geliyor.¹⁶³ Şeytanın, bilfiil insanın ayağını kaydırma yetkisi ve gücü yoktur ancak verdiği vesvese sebebiyle insanoğlunun ayağını kaydırabilir. Burada, “ayağının kayması”ndan kasıt, “görüşünde kayma” ve “Allah (c.c)’in emrine muhalefet etmek”tir.

Dolayısıyla burada müsebbep (ayağın kayması) zikredilmiş fakat “sebeplenen (Şeytanın verdiği vesvese)” kastedilmiştir buna, “zikrû’l-müsebbep ve iradetü’s-sebep” denir.

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ

“Kendilerine uyulanlar o gün azabı görünce, kendilerine uyanlardan uzaklaşacaklar, aralarındaki bütün bağlar kopacaktır.”¹⁶⁴

Semîn el-Halebî, ayette geçen الْأَسْبَابُ kelimesinin “aralarındaki bağlar”a söylenilmesinin mecâzi olduğunu söylemiştir. Çünkü الْأَسْبَابُ kelimesi gerçekte, “iki şeyi birbirine bağlayan ip”e söylendiği halde daha sonra “manevi olarak bağlama görevini yapan şeyler”e de söylenmiştir.

¹⁶¹ Bakara 2/36

¹⁶² Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, c. 1 s.288

¹⁶³ el-Ezherî ebî-Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Mü’cemü-Tehzîbü’l-Luğæ*, (Tahk. Riyad Zeki Kasım), Beyrut 2001.c. 2 s.1550.زَجَّ maddesi

¹⁶⁴ Bakara 2/166

Dolayısıyla, burada kullanılan **الأسباب** kelimesi **سبب** kelimesinin çoğulu olup, “gerçekten iki şeyi birbirine bağlayan ip veya benzeri şeyler”e denildiği halde burada, “tâbi olanlarla olunanlar arasında kullanılan ve birlikteliğe sebebiyet veren vasıtalar” anlamında kullanılmıştır.¹⁶⁵

وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ

“Aralarındaki bütün bağlar kopacaktır.”¹⁶⁶

Yani “vesile ve diğer birleştirici her şey...” Örneğin, sarık ve uzun elbiseleri de uzadıkları ve uzun oldukları için “sebeP” diye isimlendirmişler. Kapı ve yol da kendileriyle kendisinden sonrakilere ulaşıldığı için “sebeP” diye isimlendirmişler. Yine kötü söz ve sövmeye (sebbetmek) de sahibine eziyetolduğu için “sebeP” denmiştir.¹⁶⁷

Müellifin kendi beyânlarından da anlaşıldığı gibi bu ayette sebeb (bağlanmaya vesile olan bağlar) zikredilmiş fakat kastedilen müsebbeb (bağlanma sonucu meydana gelen bağinkendisi yani sonuç)kastedilmiş, dolayısıyla burada “zikrü’s-sebeb ve irâdetü’l-müsebbeb” vardır.

فَدَّ حَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمْ السَّاعَةُ بَعْتَهُ قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَىٰ مَا فَرَطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ إِلَّا سَاءَ مَا يَزُرُونَ

“Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar gerçekten ziyana uğramıştır. Nihayet onlara ansızın o saat (kıyamet) gelip çatınca, bütün günahlarını sırtlarına yüklenerek, ‘Hayatta yaptığımız kusurlardan ötürü vay hâlimize!’ diyecekler. Dikkat edin, yüklendikleri günah yükü ne kötüdür”¹⁶⁸

¹⁶⁵ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 2, s. 218

¹⁶⁶ Bakara, 2/166.

¹⁶⁷ Halebî, *Umdet'ül-Hüffûz*, 2, s.163

¹⁶⁸ En'am 6/31

Semîn el-Halebî, ayette geçen *وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ* (bütün günahlarını sırtlarına yüklenerek) cümlesindeki “yüklenme” anlamını ifade eden *يَحْمِلُونَ* kelimesinin bu şekilde kullanılmasının mecâzi olduğunu söylemiştir.¹⁶⁹

Çünkü burada her ne kadar “günahlar” zikredilsede kastedilen, “günahların sebep olduğu beli büken azap”tır. Dolayısıyla burada “sebep” (ki günahlardır) zikredilmiş fakat “günahların sebep olduğu ve belleri büken azap” kastedilmiştir. Buna, “zikrû’s-sebep ve irâdetü’l-müsebbep” denir.

لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ أَلَا سَاءَ مَا يَزُرُونَ

*“Böylece kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak, bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarının da bir kısmını yüklenirler. Dikkat et, yüklendikleri ne kötüdür.”*¹⁷⁰

Semîn el-Halebî, ayette geçen *لِيَحْمِلُوا* (yükleninler diye) fiilin başındaki *ل* ta’lil için olduğunda bu ta’lilin, “mecâzî” olduğunu söylemiştir.¹⁷¹ Çünkü bu şekilde olduğunda ayetin anlamı; “Günahları yükleninler diye ‘Öncekilerin masalları’ dediler” olur. Oysa onlar inkâr edip böyle söylediklerinde böyle bir amaçları yoktu fakat böyle söylemeleri günahları yüklenmelerine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla burada müsebbep (“Öncekilerin masalları dediler” cümlesidir) zikredilmiş fakat bundan sebep (günahları yüklenmelerine sebep olması) kastedilmiştir. Buna “zikrû’l-müsebbep ve irâdetü’s-sebep” denir.

فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَإِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ

*“O ancak şiddetli bir sestendir. Bir de bakarsın ki onlar (diriltilmiş hazır) beklemektedirler.”*¹⁷²

¹⁶⁹ Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, c. 4, s. 596

¹⁷⁰ Nahl 16/25

¹⁷¹ Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, c. 7, s. 208

¹⁷² Saffat 37/19

Semîn el-Halebî, önceki ayetlerin siyakına dikkat çekerek, bu ayetteki هِيَ zamirinin dirilişe ve haşre râcî oluşunu ifade etmektedir. Böylece bu zamir, dirilişe sebep olduğu için ona râcî olmuştur. Dolayısıyla bu şekilde kullanılması'nın mecâz olduğunu söylemiştir.¹⁷³

Çünkü burada “ölümden sonra tekrar dirilmenin bir sestem ibaret olduğu” anlaşılırsa kastedilen; “o sesle birlikte dirilişin başlayacak olmasıdır.” Yani “o sesin dirilişe sebep olmasıdır”. Bu şekilde ifade edilmesi mecâzdır. Çünkü burada sebep (dirilişe sebep olan ses) zikredilmiş fakat müsebbep (sebebe olunan diriliş) kastedilmiştir. Buna; “zîkrü's-sebebe ve irâdetü'l-müsebbep” denir.

وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاَهَا تَدْمِيرًا

“Biz bir memleketi helâk etmek istediğimizde, onun refah içinde yaşayan şımarık elebaşlarına emrederiz de onlar orada kötülük işlerler. Böylece o memleket hakkındaki hükmümüz gerçekleşir de oranın altını üstüne getiririz.”¹⁷⁴

Semîn el-Halebî, ayette geçen emrin mecâzi olduğunu söylemiştir. Çünkü Yüce Allah günah olan bir husûsu asla emretmez. Eğer günahı emretseydi فَسَقُوا (“fasık olun!”) derdi. Oysa böyle bir şey sözkonusu değildir. Dolayısıyla bu şekilde kullanılması mecâzdır.¹⁷⁵

Her ne kadar ayetin zahirinden; “Allah (c.c.) refah içinde yaşayan şımarık elebaşlarına (kötülüğü) emreder de onlar orada kötülük işlerler.” anlamı çıksada, aslında kastedilen “Allah(cc.) onlara bol rızık verir, onları güçlendirir ve bu onların şükretmesini gerektirirken tersine onlar nankörlük yaparak azarlar ve vaad edilen azap onlara gelir ve helak olurlar” anlamıdır. Dolayısıyla فَفَسَقُوا (günah işlerler) cümlesi sonuçtur, müsebbeptir. Sebep ise öncesinde geçen süreçtir. Burada müsebbep zikredilmiş sebep hazfedilmiştir. Buna “zîkrü'l-müsebbep ve irâdetü's-sebebe” denir.

¹⁷³ Halebî, *ed-Dürru'l-Mesûn*, c. 9, s. 299

¹⁷⁴ İsrâ 17/16

¹⁷⁵ Halebî, *ed-Dürru'l-Mesûn*, c. 7.s.326

2.3.2. Cüz'iyet Külliyyet

Mecâz-ı mürselin alakalarından biride bir şeyi cüz'ü'nün ismiyle isimlendirmektir. Semîn el-Halebî, ed-Dürü'l- Mesûn' da mecâzın bu bölümüne değinmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken huşu; mecâzı mürsel; isim kullanıldığı anda o şeyin cüz'ünün ismi olmasıdır. Yoksa isimlendirme kendi başına mecâz değildir. Örneğin: gözetleyen gözcüye “göz” denmesi... Oysa gözcü, “o” şahıstır. “o”na “göz” denmesi, gözün onda bir cüz olmasındandır. Peki, niye başka bir uzvu ile değil de göz ile isimlendirilmiş? Çünkü gözcü olan kişi için yaptığı iş gereği “göz” asıldır; oysa diğer azaları, göz olmadan şahsa gözcülük konusunda yardımcı olamaz.¹⁷⁶

Külliyyet alakası ise, bir şeyin tamamı zikredilip parçası kastedildiğinde söz konusu olur. Biz burada Semîn el-Halebî'nin, ed-Dürü'l-Mesûn'da konuyla ilgili değindiği yerleri belirtip üzerinde durmaya çalışacağız.

Mesela;

وَإِنِّي كَلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِيَتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَأَصْرُوا وَاسْتَكْبَرُوا
اسْتِكْبَارًا

“Kuşkusuz sen onları bağışlayasın diye kendilerini her davet edişimde parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, inanmamakta direndiler ve büyük bir kibir gösterdiler.”¹⁷⁷

Ayette geçen, “parmaklarını kulaklarına tıkadılar” cümlesindeki parmaklardan kasıt parmak uçlarıdır. Çünkü parmakların tümüyle kulağa girmesi mümkün değildir. Dolayısıyla burada küll (parmaklar) zikredilmiş fakat cüz' (parmak uçları) kastedilmiştir.¹⁷⁸ Buna “zikrû'l- küll ve irâdetü'l- cüz” denir.

¹⁷⁶ Taftazanî, *el-Mütavvel Şerh'ü-Telhîs Miftah'ül-Ulûm*, s.576.

¹⁷⁷ Nuh 71/ 7

¹⁷⁸ Ahmet Şuayb, *Buhûsün Menhecîyyetün fi Ulûm'il-Belağat'il-Arabiyye*, s.128

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ

“O, gökten sizin için su indirendir. İçilecek su ondandır. Hayvanlarınızı otlattığımız bitkiler de onunla meydana gelir.”¹⁷⁹

Semîn el-Halebî, ayette geçen مِنْهُ شَرَابٌ (“İçilecek su ondandır -gökten inen sudandır-) cümlesinde “içecek su” ondan değil; “gökten inen suyun ta kendisi” olduğunu söylemiştir.¹⁸⁰ Burada geçen مِنْ harfi cerr-i ba‘ziyet (bazılık) ifade etmektedir, yani içilen su inen suyun bir kısmını teşkil ediyor. Oysa yağmur suyunun hepsi içilebilir sudur. Burada her ne kadar yağmurun bir kısmı ifade edilmişse de kastedilen yağmurun hepsidir. Bu şekilde ifade edilmesi Semîn el-Halebî’nin görüşüne göre mecâzdır. Buna “zikrû’l-cüz‘ ve irâdet’ül-küll” denir.

نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ كَلَّا لَبِئْسَ لِمَ يَتَّبِعُهُ لُغْوًا لَسْفًا بِالنَّاصِيَةِ

“Hayır! Andolsun, eğer vazgeçmezse, muhakkak onu perçeminden; O yalancı, günahkâr perçeminden yakalarız.”¹⁸¹

Semîn el-Halebîye göre, yalancı ve günahkâr olan perçemin kendisi değil sahibidir.¹⁸² Çünkü نَاصِيَةٍ kelimesi başın ön tarafındaki uzamış saç parçasına denir. Bu saç parçası elbette ki günahkâr ve yalancı olamaz. Öyle ise bu her iki vasfın ona isnâd edilmesi Semîn el-Halebî’ye göre mecâzidir. Çünkü burada kastedilen perçem değil sahibidir. Dolayısıyla buradaki mecâz; “zikrû’l-cüz‘ ve irâdetü’l-küll” dür. Çünkü burada zikredilen perçem, kendisinden bir cüz‘ olduğu insanın tamamıdır; dolayısıyla insan küll’dür, perçem ise onun parçası yani cüz‘ dür.

¹⁷⁹ Nahl 16/10

¹⁸⁰ Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, c. 7, s. 197.

¹⁸¹ Alak 96/15-16

¹⁸² Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, c. 11, s. 99

“*Ebû Leheb'in elleri kurusun. Zaten kurudu.*”¹⁸³

Semîn el-Halebî'ye göre; burada “kurumak” fiili her ne kadar ellere isnâd edilse de maksat bütün bedendir. Yalnızca ellere isnâd edilmesi mecâzidir. Bu şekilde ifade edilmesi Ebû Leheb'in elleri ile de peygambere eziyet edişinden olabilir. Fakat kastedilen Ebû Leheb'in ahirette bütün bedeni ile azap göreceğidir.¹⁸⁴

Ebû Leheb “tebben lek” diyerek Hz. Peygambere taş fırlatmıştı.

Dolayısıyla burada cüz' (el) zikredilmiş fakat kastedilen küll yani bedenin tümüdür. Söz konusu mecâz “zîkrü'l-cüz' ve irâdetü'l-küll” dür.

2.3.3. Lâzîmiyet-Melzûmiyet

Semîn el-Halebî ed-Dürü'l-Mesûn'da isimlendirmemiş olsa da mecâzın bu kısmına da değinmiştir. İlgili ayetleri tesbit edip açıklamaya çalışmadan önce konuyu anlamak amacıyla bir örnek üzerinde duracağız. Daha sonra ed-Dürü'l-Mesûn'da geçen ilgili ayetlerin açıklamasına geçeceğiz.

Lâzîmiyet- melzûmiyet, lafzın asli manasının kastedilen manaya mecâz yoluyla gerekli olmasıdır. Örneğin; “Gece bize yöneldi.” cümlesinde kastedilen, Güneş'in batmasıdır. Burada gecenin yönelmesinin Güneş'in batması anlamında kullanılması; gecenin gelmesi, Güneş'in batmasının gereklerinden olmasındandır. Dolayısıyla burada lâzım zikredilmiş (ki gecenin gelmesidir), melzum kastedilmiştir. (ki bu da güneşin batmasıdır.)

“Kitaplarda kalemler yazıyor” denildiğinde kastedilen; “yazarlar yazıyor” anlamıdır. Burada kalemler zikredilmiş fakat yazarların elleri kastedilmiştir. Çünkü yazı yazarken ellerin hareket etmesi kalemlerin hareket etmesini gerektirir. Dolayısıyla bu da

¹⁸³ Tebbet 111/1

¹⁸⁴ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 11, s. 141.

lazımın (ki kalemlerin yazmasıdır) zikredilip melzumun (ki ellerin yazmasıdır) kastedildiği örneklerdendir.¹⁸⁵

Yine, “Bu Şâfiî'nin sözüdür.” denildiğinde kastedilen; “Bu Şâfiî'nin görüşü itikadı ve anlayışdır” anlamının kastedilmesi, buna örnek olarak verilebilir.

Konuya, Halebîden şu örneklerle devam edelim.

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ

“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar.”¹⁸⁶

Semîn el-Halebî, ayetin devamında da anlaşıldığı gibi *عِنْدَ رَبِّهِمْ* (Rableri katında) ifadesinden kastedilenin; “Rablerine yakınlaşmış olmaları” olduğunu, bu şekilde ifade edilmesinin “mecâz” olduğunu vurgulamıştır.¹⁸⁷

Çünkü şehitlerin hayat sahibi olmaları dünyadaki gibi bir hayat değil. Ayetten de anlaşılacağı üzere dünyada rızka ulaşmak için bir çaba harcamak zorunda kalınırken şehitler böyle bir çabaya ihtiyaç olmadan rızıklandırılıyorlar. Dolayısıyla *عِنْدَ* kelimesi her ne kadar mekân olarak yakınlık ifade etsede kastedilen yakınlığın gereği olan yakınlaşmaktır. Burada, “Bir şeyi kendi gerekleriyle isimlendirmek (lâzımiyyet)” vardır.

مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ

“Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır.”¹⁸⁸

¹⁸⁵ el-Meylânî, *el-Belâğat'ül-Arabiyye*, c. 2, s. 276

¹⁸⁶ Ali İmran 3/169

¹⁸⁷ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 3, s. 483

¹⁸⁸ Bakara 2/62

Semîn el-Halebî, bu ayette kullanılan **عِنْدَ** kelimesinin yakınlık ifadesi için vad‘ edilmiş bir lafız olduğunu ifade etmiş dolayısıyla Allah’aisnâdının mecâzi olduğunu söylemiştir.

عِنْدَ kelimesinin ifade ettiği bu yakınlık, bazen mekân, bazen i’tikad, bazen de katında (yanında) manasında kullanılır.¹⁸⁹ Burada ise yanında (katında) manasında kullanılmıştır. Bu şekilde kullanıldığında ise bu kelime yön ve mekân ifadesini de içinde barındırdığından Yüce Allah’a isnâd edilmesi doğru değildir. Dolayısıyla Allah’a isnâdı mecâzidir.¹⁹⁰

Yani burada mekân zikredilse de “Allah’ın zatı” kastedilmektedir. **عِنْدَ** kelimesi her ne kadar mekân olarak yakınlık ifade etsede kastedilen yakınlığın gereği olan yakınlaşmaktır. Burada “Bir şeyi kendi gerekleriyle isimlendirmek (lâzımiyyet)” vardır. Çünkü “iman edip salih amel işleyenler” Rabbinin rızasına, rahmetine ve mağfiretine her zaman yakın olurlar.

وَلَقَدْ كُنتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ

“Andolsun, siz ölümle karşılaşmadan önce onu temenni ediyordunuz. İşte onu gördünüz, ama bakıp duruyorsunuz.”¹⁹¹

Semîn el-Halebî, bu ayette geçen **تَنْظُرُونَ** (bakıp duruyorsunuz) kelimesinin aslında somut olan bir şeye bakmak ve bir şeyi görmek manasında kullanılan **نظر** kelimesinden türetilmiş olduğunu, dolayısıyla burada ölüme veya ölüm anına bakmak anlamında kullanılmasının mecâz olduğunu söylemiştir.¹⁹²

Buradaki “bakmak”, Türkçemizde de kullanılan “bakakalma” anlamıdır. Yani “ölümle karşılaştığınızda ona karşı koyacak gücü kudreti kendinizde bulamadığınızdan

¹⁸⁹ Râgıbel-İsfehanî *Müfredat li-Elfazi'l-Kur'ân*, s.590

¹⁹⁰ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 1, s. 405

¹⁹¹ Al-i İmran 3/143

¹⁹² Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 3, s. 413

şaşkın bir halde bakakaldınız.” Dolayısıyla burada bakmak acizliğin göstergesi olarak ifade edilmiştir. Buna “bir şeyi gerekleriyle isimlendirmek (lazımiyyet)” denir.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا

“Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez.”¹⁹³

Semîn el-Halebî, hayâ ve bu gibi vasıfların kullara ait vasıflar olduğunu dolayısıyla böyle bir şeyin Allah (c.c.)’a isnâd edilmesinin mümkün olmadığını belirtmiş; ancak “çekinmek” ya da “terk etmek” manasında mecâzi olarak kullanılabileceğini ifade etmiştir.¹⁹⁴

Ayet metninde geçen الحياء lügatte, “insanlar tarafından yerilmek ve ayıplanmak korkusuyla insanda meydana gelen değişiklik ve kırılma” olarak ifade edilir. Ya da, “ömrün kısalması ve hastalanmak” manalarına da gelmektedir.¹⁹⁵ Yüce Allah’a bir şeyden dolayı hayâ isnâd edilmesi, “O’nun o şeyi kerih görmesi ve terk etmesidir.” Yahudiler, Kur’ân’da sinek ve örümcek gibi (onlara göre) basit hayvanlardan örnek verildiğini görünce “Bu Allah’ın (c.c.) sözleri olamaz” dediler. Oysa Tevrat bu gibi örneklerle doludur. Onların inkârı inatlarından dolayıdır. İstihya; sahibi için değişim, kırılma ve bir ayıp demektir. Yüce Allah böyle bir şeyden münezzehtir dolayısıyla burada “mecâz” vardır.¹⁹⁶

2.3.4. İ’tibârü mâ Kâne (Kevniyyet- Geçmiş İtibar)

Semîn el-Halebî, ed-Dürr’ül-Mesûn’da mecâza ait bu konuyu da ele almış ve açıkça zikretmese de ayetlerde konuya değinmiştir. Biz de konu ile ilgili ayetleri tespit edip açıklamaya çalışacağız.

¹⁹³ Bakara 2/26

¹⁹⁴ Halebî, *ed-Dürrü’l-Mesûn*, c. 1, s. 223

¹⁹⁵ Zemahşerî, *Tefsîrü’l-Keşşâf*, s. 65

¹⁹⁶ Halebî, *Umdet’ül-Hüffâz*, c. 1, s.479

Bu alaka, “bir şeyin önceki olduğu hal” ile isimlendirilmesidir. Örneğin; وَأَتُوا
الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ
Bu alaka, “bir şeyin önceki olduğu hal” ile isimlendirilmesidir. Örneğin; وَأَتُوا
الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ
“Yetimlere mallarını verin”¹⁹⁷ anlamındaki ayette, reşîd olmuş yani yetim
olma yaşını geçmiş olanlara “yetim” olarak hitap ediliyor. Çünkü yetimlere malları
verilmez. Dolayısıyla yetimlik onların önceki halleridir. Dolayısıyla burada “mecâz-ı
i’tibârî mâ kâne” vardır.¹⁹⁸

الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

“Onlar, Rablerine kavuşacaklarını ve gerçekten O'na döneceklerini çok iyi
bilirler.”¹⁹⁹

Semîn el-Halebî, ayette geçen “zann” ifadesinin isnâdının mecâz olduğunu
söylemiştir.²⁰⁰

Çünkü يَظُنُّونَ “zannediyorlar” kelimesi Türkçe’de olduğu gibi, Arâpça’da da iki
görüşten biri ağırlık kazandığında ağır basan tarafa meyleden görüş anlamında ya da
“kesin olmamakla birlikte bazı emarelerin ortaya çıkmasıyla oluşan bilgi”²⁰¹ anlamında
kullanılır. Bu ayette olduğu gibi “bilgi” ve “bilmek” anlamında kullanıldığını da
söyleyenler vardır.²⁰² Ayete bakıldığında ise “zan” kelimesinin, “yakîn” (kesinlik)
manasında kullanıldığını görüyoruz ki cumhurun görüşü de bu yöndedir.²⁰³ Çünkü
burada bahsi geçen kişiler mü’minlerdir. İman ise kesinliği (yakîn) gerektirir.
Dolayısıyla zan kelimesinin bu anlamda kullanılmasının “mecâz” olduğu söylenmiştir.

Yine ayette geçen “Onlar, Rablerine kavuşacaklarını bilirler” derken kastedilen
“Rablerinin sevabına veya cezasına kavuşmaları”dır. Yoksa “Rabbin kendisi”ne
değildir. Yine “Gerçekten O'na (Rablerine) döneceklerini...” derken
kastedilen, “Rablerinin hükümlerine” dönmeleridir. Yoksa Rabbin kendisine değil.

¹⁹⁷ Nisa 3/2

¹⁹⁸ Hasan Fadl Abbâs, *el-Belâğet’ül-Arabiyye*, s.181

¹⁹⁹ Bakara 2/46

²⁰⁰ Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, c. 1, s. 233

²⁰¹ el-İsfehanî, *Müfredat* s.539, ظُنُّ مaddesi.

²⁰² İzzettin b. Abdü’s-Selâm, *el-İşaratü İla İ’câz fî Bedi Envai’t-Mecâz*, Darü’l-Kütüb’ül-İlmiyye,
Beyrut: 1995, s.197

²⁰³ İzz b. Abdü’s-Selâm, *Tefsîr’ü-İzz b. Abdü’s-Selâm*, Darü’l-Kütüb’ül-İlmiyye, Beyrut, 2008, c. 1, s. 34.

Dolayısıyla “mecâz-i hazif” vardır²⁰⁴ diyenler olmuşsa da Semîn el-Halebî, bu görüşe itiraz ederek ayetin devamındaki “*Onlar Rablerine dönecekler*” cümlesinin, müzâf takdir edilmesine engel olduğunu dolayısıyla “zân” kelimesinin kendi hakikî anlamında kullanılmayacağını, “Zannın burada “yakîn (kesinlik)” anlamında olduğunu söylemiştir.²⁰⁵

Yukarıda İsfahânî'nin de zikrettiği gibi “yakîn”; zandaki emarelerin güçlenmesi sonucunda meydana gelen inanmadır. Belirtiler güçlendikçe zan yerini kesinliğe bırakır. Bu ayette de mü'minler Rablerine kavuşmaları konusundaki zanları yakîne dönüşmüştür. Dolayısıyla burada “kevnîyyet” (bir şeyi önceki hali veya ismi ile isimlendirmek) vardır. Buna “i'tibarü mâ kâne (kevnîyyet- geçmişe i'tibar)” de denir.

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضُوا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ

“Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaşmış oldukları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın.”²⁰⁶

Semîn el-Halebî, ayet-i Kerîme’de geçen أَزْوَاجَهُنَّ (eşlerini) kelimesi ile bir veya iki talakla boşanmış kadınların daha önce eşleri olan erkeklerle evlenmeleri konusunda engel olunmaması tavsiye edildiğini, dolayısıyla önceden eşleri olup şu anda eşleri olmayan kişilerden eşleri diye bahsedilmesinin mecâz olduğunu söylemiştir.²⁰⁷

Burada أَزْوَاجَهُنَّ (eşlerini) diye tabir edilen kişiler ile boşanmış olan kadınların daha önce evli oldukları; şu anda ise eşleri olmayan erkekler kastedilmektedir. Dolayısıyla bu kişilere mevcut durumda eş olmadıkları halde kendilerine “eş (koca)” diye hitab edilmesi önceki durumlarından dolayıdır, mecâzdır. Buradaki mecâz; i'tibarü mâ kâne (geçmişe itibar), kevnîyyettir.

²⁰⁴ İzzettin b. Abdü's-Selam, *el-İşaratü İla İcaz fi Bedi Envai'l-Mecâz*, s.197

²⁰⁵ Halebî, *Umdet'ül-Hüffâz*, c. 3 s.14

²⁰⁶ Bakara 2/232

²⁰⁷ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 2, s. 460

2.3.5. İ'tibâru mâ Seyekûn (Evveliyet- Geleceğe İtibar)

Semîn el-Halebî, mecâzın bu kısmını ed-Dürri'l-Mesûn'da işlemiş ve konuyla ilgili ayetlerde geçen mecâza vurgu yapmıştır.

Bu mecâz, bir şeyin ileride olacağı şeyin ismi ile isimlendirilmesidir. Örneğin; “at doğdu” denildiğinde kastedilen bir “tay” ın doğduğudur. Fakat ileride at olacağından bu şekilde isimlendirilmiştir. Ya da *فَبَشِّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ* “Biz de ona uysal bir oğul müjdeledik.”²⁰⁸ Ayetinde, halîm bir çocuğun doğacağı müjdeleniyor. Oysa “halîm” olma vasfı, insanda sonradan oluşan bir vasıftır. Burada çocuk ileride kazanacağı vasıfla doğarken vasıflandırılmıştır. Burada; mecâz-ı i'tibâru mâ seyekûn vardır.²⁰⁹

أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٍ مِسْكِينٍ

“Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.”²¹⁰

Semîn el-Halebî, bu ayette geçen *طَعَامٍ مِسْكِينٍ* (miskinin yemeği) anlamına gelen tamlamadaki *طَعَامٍ* kelimesinin “yenilen şey”²¹¹ anlamındamastar olup *اطعَام* yani “yedirmek” manasında olduğunu beyân ettikten sonra, yemeğin henüz miskinın mülkiyetine geçmediğinden miskinın malıymış gibi zikredilmesinin ve bu şekilde kullanılmasının mecâz olduğunu söylemiştir.²¹²

Çünkü burada, yemek henüz miskinın mülkiyetinde değildir. Ancak kendisine verildikten sonra ona sahip olur. Yemeğin miskine nispet edilmesi verilme sonucu meydana gelir. İleride olacak olan şeyi (miskine verildikten sonra miskinın yemeği

²⁰⁸ Saffat 37/ 101

²⁰⁹ Abbâs, *el-Belâğet'ül-Arabiyye*, s.181

²¹⁰ Bakara 2/184

²¹¹ İbn Faris, *Mü'cemü Mekayîs'ül-Luğe*, s.594

²¹² Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 2, s. 275

oluşu) şimdiki hale (mutlak yemek) verilmiştir. Bu şekilde kullanılması mecâzdır. Buna, “mecâzu i‘tibâru mâ seyekûn/ müstakbeliyyet” veya “kevniyyet” denilmektedir.

قَالَ النَّارُ مَثْوِيكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ

“Allah da diyecek ki: ‘Allah'ın diledikleri (affettikleri) hariç, içinde ebedî kalmak üzere duracağınız yer ateştir.’ Ey Muhammed! Şüphesiz senin Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.”²¹³

Semin el-Halebî, ayette geçen (Allah'ın خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ قَالَ النَّارُ مَثْوِيكُمْ) fiili diledikleri -affettikleri- hariç, içinde ebedî kalmak üzere duracağınız yer ateştir.) قَالَ fiili mazi olup “dedi” manasında kullandığını, oysa bu bahsedilen tablonun gelecekte yaşanacak olmasından dolayı olmuş gibi arz edilmesinin “mecâz” olduğunu beyân etmiştir.²¹⁴

Bu mecâza “İ‘tibâru mâ seyekûn (geleceğe itibar)”denir. Yani gelecekte olacak bir durumu şimdi oluyormuş veya geçmişte olmuş gibi ifade etmektir. İleride kesin olarak olacak şeyleri (özellikle ahirette yaşanacak durumları) olmuş gibi zikretmek, Kur’ân’ın uslubundandır. Kur’ân’da bunun örnekleri çoktur.

فَانطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقْتَلْتَنِي بَعْضُكَ بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا

“Yine yola koyuldular. Nihayet bir erkek çocukla karşılaştıklarında, adam (hemen) onu öldürdü. Mûsâ, ‘Bir cana karşılık olmaksızın suçsuz birini mi öldürdün? Andolsun çok kötü bir iş yaptın!’ dedi.”²¹⁵

Semin el-Halebî, ayette geçen نَفْسًا زَكِيَّةً (suçsuz birini mi) ifadesiyle büyük kişilerin kastedildiğini oysa burada bahse konu olan kişinin çocuk olmasına rağmen sorulan soruda “büyük” (bülüğdan sonraki kişi) anlamında bir sözcüğün zikredilmesinin

²¹³ En’am 6/128

²¹⁴ Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, c. 5, s.152

²¹⁵ Kehf 18/74

ileride olacak olması hasebiyle olduğunu, dolayısıyla bu şekilde kullanılmasının mecâz olduğunu söylemiştir.²¹⁶ Buna “i’tibâru mâ seyekûn (geleceğe itibar)” denir.

وَنُودُوا أَن تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

“Onlara, ‘İşte yaptığımız (iyi işler) sayesinde kendisine varis kılındığımız cennet!’ diye seslenilir.”²¹⁷

Semin el-Halebî, ayette geçen تِلْكَ zamirinin; hazır ve yakını işaret etmek için kullanıldığını, burada gaib ve uzak için kullanılmasının “mecâz” olduğunu söylemiştir.²¹⁸

Çünkü burada تِلْكَ zamiri, her ne kadar uzak ve gaib olanı işaret etse de söz konusu mü’minlere vadedilen Cennet olduğundan onlara muhakkak verileceği için sanki verilmiş ve hazır mesabesinde imiş gibi işaret edilmiştir. Bu mecâza “i’tibâru mâ seyekûn (geleceğe itibar)” denir.’

2.3.6. Aliyyet (Alet Olmak)

Semîn el-Halebî, ed-Dürü’l-Mesûn’da mecâz konularından olan bu kısma da değinmiş ve zikredeceğimiz ayette bu mecâzı vurgulamıştır. Bu alaka, bir şeyin eserinin başka bir şeye ulaşması için vasıta olmasıdır. Bu mecâz, bir aletin zikredilip sonucu olan eserin kastedildiği zaman olur. Örneğin;

وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ

“Sonra gelecekler arasında beni doğrulukla anılana kıl.”²¹⁹

Bu ayette geçen “doğruluk lisanı” anlamı لِسَانَ صِدْقٍ tamlaması aslında doğrulukla anılmaktan mecâz-ımürseldir. Bu şekilde zikredilmesi lisanın zikre alet olmasındandır. Buradaki alaka “aliyyettir”²²⁰

²¹⁶ Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, c. 7, s.529

²¹⁷ A’râf 7/43

²¹⁸ Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, c. 5, s.324.

²¹⁹ Şuara 26/ 86

وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرَقُونَ

“Gözetimimiz altında ve vahyimize göre gemiyi yap. Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar suda boğulacaklardır.”²²¹

Semîn el-Halebî, ayette geçen بِأَعْيُنِنَا (gözlerimizle) diye anlamlandırılan kelimenin burada kastedilen anlamının bizim gözetimimizde (bizim korumamızda) olduğunu ifade ederek bu şekilde kullanımının mecâz olduğunu söylemiştir.²²²

Çünkü burada بِأَعْيُنِنَا daki عَيْن kelimesi; “basiret sahibi olan her kişide görmeye yarayan uzuv” demektir.²²³ Böyle bir şey Allah’a isnâd edilemez. Dolayısıyla ayette zikredilen وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا (gemiyi gözlerimizle yap) cümlesiyle ifade edilmek istenen; “Bizim direktiflerimizle, bizim yönlendirmemizle yap” anlamıdır. Aksi takdirde gözle gemi yapılmaz. Dolayısıyla bu şekilde ifade edilmesi mecâzidir. Buna aliyet (yani bir aletin zikredilip sonucu olan eserin kastedilmesidir.) denir. Çünkü göz, alettir oysa kastedilen gözün alet olduğu gözetimdir yani göz zikredilmiş, fakat gözün alet olduğu gözetim kastedilmiştir.

2.3.7. Mahalliyyet

Semîn el-Halebî mecâzın bu konusuna ed-Dürrü’l Mesûn’da birçok yerde değinmiştir. Bizde inşallah ed-Dürrü’l-Mesûn’daki bu yerleri zikredip üzerinde durmaya çalışacağız.

Mahalliyyet; bir yerin zikredilip içindekilerin kastedilmesidir. Örneğin; “Bu sınıf Belâgatı sever” cümlesindeki sınıfla içindeki öğrenciler kastedilmiştir. Yani burada mahal (mekân) olan sınıf zikredilmiş olup, asıl kastedilen ise öğrencilerdir.

²²⁰ el-Haşimî, *Cevahir’ül-Belağa*, s.267

²²¹ Hud 11/37

²²² Halebî, *ed-Dürrü’l-Mesûn*, c. 6, s. 322

²²³ İbn Faris, *Mü’cemü Mekâyis’ül-Luğə*, s. 699

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا

“Böylece biz sana Arâpça bir Kur’ân vahyettik ki, şehirlerin anası olan Mekke’de ve çevresinde bulunanları uyarasın”²²⁴

Burada zikredilen “Ümmü’l-Kura ve çevresi” Mekke şehri ve çevresidir. Oysa kastedilen Mekke halkıdır.²²⁵

وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُّصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا

“İşte bu (Kur’ân) da, bereket kaynağı, kendinden öncekileri (ilâhî kitapları) tasdik eden ve şehirler anasını (Mekke’yi) ve bütün çevresini (tüm insanlığı) uyarasın diye indirdiğimiz bir kitaptır.”²²⁶

Halebî, ayette geçen أُمَّ الْقُرَىٰ (ve şehirler anasını uyarasın diye) ifadesinden şehirlerin değil, içindeki insanların uyarılabileceği anlamı çıkacağını belirtmiş, dolayısıyla bu şekilde kullanılmasının mecâz olduğunu söylemiştir.

Buradaki mecâz, malliyet yani yerin zikredilip içindekilerin kastedilmesidir. Söz konusu olan uyarma, şehrin ehline yani şehirde ikamet eden halkadır. Dolayısıyla mahall (şehirlerin anası) zikredilmiş hall (şehrin halkı) kastedilmiştir.

إِنِّ مَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ

“Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulursanız bile ölüm size ulaşacaktır.”²²⁷

Semîn el-Halebî, bu ayette geçen بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ (korunan kaleler) tabirindeki مُّشِيدَةٍ kelimesinin ism-imef’ûl olduğunu ve dolayısıyla korunan anlamına geldiğini

²²⁴ Zuhruf 43/31

²²⁵ Ali Bulut, *Belâgat-Meânî - Beyân – Bedî’*, İfav, İstanbul: 2015, s.233- 234

²²⁶ En’am 6/92

²²⁷ Nisa 3/78

belirtmiştir. Semîn el-Halebî, bu şekilde bir ifadenin ancak “mecâz” olabileceğini söylemiştir.²²⁸

Çünkü burada korunan kaleler ifadesiyle kastedilen kalelerin koruduğu insanlardır. Oysa kaleler korunsun diye değil insanlar kalelerde korunsun diye kaleler inşa edilir. Bu şekilde ifade edilmesi mecâzdır. Buradaki mecâz “zîkrü'l-mahall ve irâdetü'l-hall” yani mekânı (ki kaledir) zikredip içindekileri (ki insanlardır) kastetmektir.

وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُّصَدِّقٌ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ
يُؤْمِنُونَ بِهِ وَهُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ

“İşte bu (Kur’ân) da, bereket kaynağı, kendinden öncekileri (ilâhî kitapları) tasdik eden ve şehirler anasını (Mekke'yi) ve bütün çevresini (tüm insanlığı) uyarasın diye indirdiğimiz bir kitaptır. Ahirete iman edenler, O'na da inanırlar. Onlar namazlarını vaktinde kılarlar.”²²⁹

Semîn, ayette geçen *وَلِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ* (ve şehirler anasını uyarasın diye) şehirlerin kendisinin uyarılmayacağını, uyarılması gerekenlerin şehrin içindeki insanlar olduğunu dolayısıyla burada bu şekilde ifade edilmesinin mecâz olduğunu söylemiştir.²³⁰

Buradaki mecâz, zîkr'üz- zarf ve irâdet'ül- mazrûftür. Uyarma fiili her ne kadar şehre isnâd edilsede kastedilen “içindeki halk”tır. Dolayısıyla burada zarf (ki şehirdir) zikredilmiş fakat mazruf (ki içindeki halktır) kastedilmiştir. Bu çeşit mecâza “zîkrü'l-mahall ve irâdetü'l-hall” de denir.

وَاسْئَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ

“Bulduğumuz kent halkına ve aralarında olduğumuz kervana da sor. Şüphesiz biz doğru söyleyenleriz.”²³¹

²²⁸ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 4, s.45

²²⁹ En'am 6/92

²³⁰ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 5, s.37

Semîn el-Halebî, ayette geçen *وَاسْئَلِ الْقَرْيَةَ* (kente sor) cümlesinde sorma fiilinin her ne kadar kente yöneltirse de kastedilenin kentin halkı olduğunu ve bu şekilde ifade edilmesinin mecâz olduğunu söylemiştir.²³² Çünkü “kent” cansız bir mekândan ibaret olduğundan kente soru sorulması elbette mümkün değildir. Burada kastedilen kentte ikamet eden halktır. Bu şekilde kullanılması mecâzdır.

Burada mahal (kent) zikredilmiş fakat hâl (içindeki halk) kastedilmiştir. Buna; zikrû'l-mahall ve iradetü'l-hall (mahalliyet) denir.

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا

“Şüphesiz biz onu (ömür boyu yürüyeceği) yola koyduk. O bu yolu ya şükrederek ya da nankörlük ederek kat eder.”²³³

Semîn el-Halebî, ayette geçen *شَاكِرًا* kelimesi *السَّبِيلَ* kelimesinden hal olduğu takdirde mecâz olacağını söylemiştir.²³⁴

Müsannifin söylediği şekilde eğer *شَاكِرًا* (şükredici olmak/ şükrederek) kelimesi *السَّبِيلَ* (yol) kelimesine hal olursa, mecâz olur. Çünkü şükretmek, yolun değil yola koyulanların durumu olabilir ki bunlar da ancak kişilerdir. Dolayısıyla burada kastedilen yola koyulanların şükreder durumda olmalarıdır. Bu mecâza “zikrû'l-mahall ve irâdetü'l-hall” “mahalliyet” yani, “bir yerin zikredilip içindekilerin kastedilmesi” denir.

إِنَّ هَؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا

“Şunlar (inanmayanlar) dünyayı tercih ediyorlar ve çetin bir günü arkalarına atıyorlar.”²³⁵

²³¹ Yusuf 12/87

²³² Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 6, s.544

²³³ İnsan 76/3

²³⁴ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 10, s.594

Semîn el-Halebî, ayette geçen ثَقِيلاً (çetin) kelimesinin يَوْمًا (bir günü) kelimesine sıfat olmasının mecâz olduğunu söylemiştir.²³⁶

Çünkü burada çetin ve zorlu olan gün değildir. Çetin olan o günde yaşanacak olanlardır. Dolayısıyla bu şekilde olması mecâzidir. Çünkü burada çetin olma vasfı “gün”e (bu mahal) verilmiştir oysa çetin olacak olan o günde yaşanacak olanlardır (bu da hal’dir) bu mecâza “zîkrü’l- mahall ve irâdetü’l-hall” denir.

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا

“Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, ‘Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?’ demişti.”²³⁷

Semîn el-Halebî, bu ayette geçen أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا (Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek) cümlesindeki هَذِهِ kelimesindeki zamirinin, “şehir”e gönderildiği takdirde mecâz olacağını belirtmiştir. Çünkü öldükten sonra dirilmek şehrin değil içinde yaşayanların özelliğidir.²³⁸ Burada dirilme fiili şehre isnâd edilmiş fakat kastedilen şehirde yaşayan veya yaşamış olan halktır. Dolayısıyla dirilmenin şehre isnâdı mecâzidir. Bu mecâz “zîkrü’l-hall ve irâdetü’l-mahall” (mahalliyyet) yani mekânın zikredilip içindekilerin kastedilmesidir.

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

“İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele.”²³⁹

Semîn el-Halebî, جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ (altlarından ırmaklar akan cennetler) cümlesindeki تَجْرَى kelimesi ile ifade edilen akma fiilinin ırmakta akan suya

²³⁵ İnsan 76/27

²³⁶ Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, c. 10, s.626

²³⁷ Bakara 2/59

²³⁸ Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, c. 2, s.560

²³⁹ Bakara 2/25

isnâd edilmesi gerekirken ırmağın kendisine isnâd edilmesinin mecâz olduğunu söylemiştir.²⁴⁰

Çünkü ayette geçen نهر kelimesi lugâta suyun aktığı yer, mecra olarak tarif edilmektedir.²⁴¹ Dolayısıyla akan nehirdeki sudur, nehirin kendisi değildir. Her ne kadar zikredilen nehir ise de kastedilen içindeki sudur. Buradaki mecâz, “zikrû'l- mehall ve irâdetü'l-hall” (mahalliyet) dir.

2.3.8. Taallukü'l-İştikâkî

Semîn el-Halebî, mecâzın kısımlarından olan bu alakayı ilgili ayetlerde her ne kadar bizatihi ismini zikretmese de mecâz diye nitelemiştir. Bizde “taallukü'l-ıştikâkî” konusunu öncesinde kısa bir tarif ve örnekle açıkladıktan sonra ed-Dürü'l Mesûn'da geçen ve aşağıda zikredilecek olan ayetlerdeki sözkonusu mecâzı sebepleriyle beraber ortaya koymaya çalışacağız.

a) Masdar sîgasının ism-i mef'ul veya ismi fâil yerine kullanılması

Bu alaka, bir sîganın başka bir sîga yerine kullanılmasıyla olur. Örneğin;

صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ

“Bunu, her şeyi sağlam ve yerli yerince yapan Allah yapmıştır.”²⁴²

Bu ayette yapmak anlamındaki صُنِعَ kelimesi masdar olup yapılmış olan yani مصنوع ism-i mef'ûl manasında kullanılmıştır.

b) İsm-i fâilin masdar anlamında kullanılması

Bu alaka, ism-i fâilin zikredilip masdar manasının kastedilmesi ile olur. Örneğin;

لَيْسَ لَوْفَعَتِهَا كَاذِبَةٌ

“Onun kopuşunu yalanlayacak kimse olmayacaktır.”²⁴³

²⁴⁰ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 1, s. 212

²⁴¹ el-Feyruzabadî, *Mu'cemü'l-Kamusi'l-Muhit*, s.1320 نهر maddesi

²⁴² Neml 27/88

²⁴³ Vakıa 56/ 2

Bu ayette geçen كَاذِبَةٌ ismi fail olup yalanlayan manasındadır; fakat burada masdar kalıbındaki تكذيب (yalanlama) anlamında kullanılmıştır.

c) İsm-i fâilin ismi mef'ûl anlamında kullanılması

Bu alaka; ismi fail sîgasının zikredilip ismi mef'ûl manasının kastedilmesiyle olur. Örnek;

قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَجِمَ

“Bugün Allah’ın rahmet ettikleri hariç, O’nun azabından korunacak hiç kimse yoktur.”²⁴⁴

Bu ayette geçen kurtulan anlamındaki عَاصِمَ kelimesi ismi fail olup ism-i mef'ûl sigasındaki ve kurtarılan anlamına gelen معصوم kelimesinin yerine kullanılmıştır.

إِنِّ مَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ

“Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır.”²⁴⁵

Semîn el-Halebî بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ (korunan kaleler) burada kalelerin korunan değil koruyan olduğunu belirtmiş ve bu şekilde ifade edilmesinin mecâz olduğunu söylemiştir. Çünkü kaleler koruyandır.²⁴⁶

Dolayısıyla burada مُشَيَّدَةٍ kelimesi her ne kadar ism-i mef'ûl olup korunan anlamında olsa da kastedilen ism-i fâil yani “koruyan” anlamıdır. Buradaki mecâz “ism-i mef'ûlün zikredilip, ism-i fâilin kastedilmesidir.

²⁴⁴ Hud 11/ 43

²⁴⁵ Nisa 4/33

²⁴⁶ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 4, s. 45

d) İsm-i mef'ûl'ün ism-i fâil yerine kullanılması

Bu alaka, ism-i mef'ûl sigasının zikredilip ism-i fâil anlamının kastedilmesiyle olur. Örnek;

وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا

“Kur’ân okuduğunda, seninle ahirete inanmayanların arasına gizli bir perde çekeriz”²⁴⁷

Ayetindeki مَسْتُورًا kelimesi ism-i mef'ûl sigası olup örtünmüş, perdelenmiş anlamındadır. Oysa kastedilen ism-i fâil sigası olan ساتر örten, perdeleyen anlamıdır.

Bütün bu kısımlarda zikredilen mecâzlarda karine, asıl mananın kastedilmesine engel olan zikredilmiş kelimelerin kendileridir.²⁴⁸

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِّنْ نَّجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ

“Bir sadaka vermeyi yahut iyilik yapmayı yahut da insanların arasını düzeltmeyi emredenleri hariç, onların aralarındaki gizli konuşmaların çoğunda hiçbir hayır yoktur..”²⁴⁹

Semîn el-Halebî, ayette geçen نَجْوَاهُمْ (gizli konuşmaların) kelimesinin mastar olup, istisna-i muttasıl olarak kabul edildiğinde ism-i fâil (متناجون) yani konuşanlar olarak anlamlandırılmakta olduğunu dolayısıyla bu şekilde kullanılmasının mecâz olduğunu söylemiştir.²⁵⁰

²⁴⁷ İsra 17/45

²⁴⁸ el-Haşimî, *Cevahir'ül-Belağa*, Dârü'l-Ma'rife, 2010, s. 269

²⁴⁹ Nisa 4/114

²⁵⁰ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 4, s. 89

Burada نَجْوِي kelimesi lugâte bakıldığında birçok manası olmakla beraber buraya uygun düşen anlamı “iki kişi arasındaki sır”²⁵¹ (gizlice konuşulan) anlamındadır. Fakat müellifin de kastettiği gibi ... إِلَّا مَنْ ... diye yapılan istisna eğer muttasıl olursa istisna edilen ki burada مَنْ kelimesi olup insanın kastedildiği bir zamir olduğundan müstesna minhü (kendisinden istisna edilen) de insan olur. O zaman anlamı; “Bir sadaka vermeyi yahut iyilik yapmayı yahut da insanların arasını düzeltmeyi emredenleri hariç onların aralarındaki (gizli konuşmaların değil de) kişilerin çoğunda hiçbir hayır yoktur.” olur. Burada her ne kadar نَجْوِي kelimesi masdar olsa da kastedilen ism-i fâil anlamını ifade ettiğinden mecâz olur. Buradaki mecâz “taallükü’l-iştikâkî” yani bir sîganın başka bir sîga yerine kullanılmasıdır. Burada masdar sigası ism-i fâil anlamında kullanılmıştır.

خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأْرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ

“İnsan çok aceleci (tez canlı) yaratılmıştır. Size yakında âyetlerimi göstereceğim. Şimdi acele etmeyin.”²⁵²

Semîn el-Halebî, ayette geçen خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ (insan aceleden yaratılmıştır) anlamında kullanılan cümlede kastedilen asıl mananın “insanın aceleci olarak yaratılmış olmasıdır” diye belirttikten sonra bu şekilde ifade edilmesinin mecâz olduğunu beyân etmiştir.²⁵³

Çünkü burada عَجَل kelimesi, masdar olup “acele etmek” manasındadır.²⁵⁴ Dolayısıyla ayetin zahirine bakıldığında sanki “insan acele etmek fiilinden yaratılmıştır” anlamı çıksa da aslında kastedilen insanın acele eden, aceleci davranan bir varlık olduğudur. Dolayısıyla burada masdar sîgası, ism-i fâil sigası yerine kullanılmıştır. Bu

²⁵¹ İbn Faris, *Mü’cemü Mekayis’ül-Luğæ*, s.979, نَجْوِي md.

²⁵² Enbiya 21/157

²⁵³ Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, c. 8, s. 158

²⁵⁴ İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan Zeyyat, Hamid Abdulkadir, Muhammed Ali en-Necar, *el-Mü’cem’ül-Vesî, Dar’üd-Da’ve*, Kahire: 1972, s.636 عَجَل md.

şekilde kullanılması mecâzdır. Buna; “taallükü’l-iştikâkî” yani “bir sîğanın başka bir sîga yerine kullanılması” denir.

وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ

“Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim çok merhametlidir, çok sevendir.”²⁵⁵

Semîn el-Halebî, ayette geçen وَدُودٌ kelimesinin mübalağa sigası olup ism-i fâil veya ism-i mef'ul manasında olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla burada ism-imef'ul olduğu göz önünde bulundurulduğunda mecâz olduğunu söylemiştir.²⁵⁶ Yani وَدُودٌ kelimesi mübalağa ifade eden bir sîga olup, ism-i fâil yani “kullarını çok seven” veya ism-i mef'ul yani, “kulları tarafından çok sevilen” anlamındadır. Bu şekilde kullanılması “mecâz”dır. Buna “taallükü’l-iştikâkî” denir.

قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا

“De ki: Kaldıkları süreyi Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gaybını bilmek O'na aittir. O, ne güzel görür; O, ne güzel işitir! Onların, O'ndan başka hiçbir dostu da yoktur. O, hükmüne hiçbir kimseyi ortak etmez.”²⁵⁷

Semîn el-Halebî, ayette geçen أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ ifadesinin taaccüb sîgası²⁵⁸

olduğunu belirttikten sonra bazılarının göre ise buradaki ب harfi cerri zaid olup أَبْصِرْ

²⁵⁵ Hud 11/90

²⁵⁶ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 6, s. 378

²⁵⁷ Kehf 18/26

²⁵⁸ Taaccüb: bir fâilden sadır olan fiilin fazlalığından dolayı farkedildiğinde gösterilen aşırı hayret ifadesidir.

Taaccüb, kelimada bazen kıyasî bazen de semâî olarak hükmedilen bir usluptur. Kıyasî olanlar iki sîga ile ifade edilir:

a) مَا أَفْعَلَهُ

b) بِهَا فَعِلُوا

filinin emir fiili olup haber manasında olduğunu söylemiştir. Çünkü bazen emir haber anlamında kullanılır. O zaman anlam “Allah kullarına ne güzel gösteriyor ve işittiriyor” olur.²⁵⁹

2.3.9. Umûm ve Husûs Alâkası

Semîn el-Halebî ed-Dürü’l-Mesûn’da, mecâzın bu bölümüyle ilgili olarak ayetlerdeki mecâza değinmiştir. Bununla ilgili tarif ve tanımları yaptıktan sonra ilgili yerleri tesbit edip üzerinde durmaya çalışacağız.

a) Umûmiyet alakası: Zikredilen kelimenin âmm (genel) olması, kendisinden kastedilen anlamın ise hâs (özel) olmasından ibarettir. Örnek; “Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine, ‘İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun’ dediklerinde, bu söz onların imanını artırdı ve ‘Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!’ dediler.”²⁶⁰

Burada التَّاسِ kelimesi genel olarak insanları (ki bunlar, Huzaa kabilesinden bazı müşriklerdir) ifade ettiği halde söz konusu olup kastedilen ise belli kişilerdir dolayısıyla burada zikredilen âmm; kastedilen ise hass’tır.

b) Husûsiyet alakası: Yukarıdaki tarifi tam tersi yani zikredilen lafzın hass, kastedilen mananın ise âmm olmasıdır. Örnek;

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا آفٌ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا

“Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında

ابصروا سمع: Burada her ne kadar fiil taaccüb-i sâni sığasında kullanılmışsa da kastedilen fiili taaccüb-i evvel sığasıdır. Bu şekilde kullanılması mecâzidir. Buna “teellükü’l-iştikâki” denir. (Mahmud Mütreciyy, *fi’s-Sarfi ve Tetbikatihî*, Dar’ün-Nehdet’il-Arabiyye, Beyrut: 2000, s.183)

²⁵⁹ İbni Uşfûr (Ebi’l-Hasan Ali b. Mü’min b. Muhammed b. Ali İbni Uşfûr el-Hdremî el-İşbîlî) *el-Mükarreb*, Beyrût: Dârü’l-kütüb’il-ilmîyye, 1998, s.114-115

²⁶⁰ Âli-İmrân 3/173

ihhtiyarlık çağına ulaşırsa sakın onlara ‘öf’ bile deme, onları azarlama, onlara tatlı ve güzel söz söyle.”²⁶¹

Bu ayette geçen فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفَّ yani “onlara ‘öf!’ bile deme” cümlesinde öf dememek hastır oysa ayette kastedilen anne ve babaya karşı hiçbir şekilde eziyet sayılacak bir harekette bulunmamaktır. “Öf” demek bu eziyetlerin en küçüğüdür.²⁶²

وَأَنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبْنَا خَالِصًا سَائِعًا لِلشَّارِبِينَ

“Şüphesiz (sağmal) hayvanlarda da sizin için bir ibret vardır. Onların karınlarındaki fişkı ile kan arasından (süzülen) içenlere halis ve içimi kolay süt içiriyoruz.”²⁶³

Semîn el-Halebî, ayette geçen فِي بُطُونِهِ kelimesinde ki zamir müfred olmasına rağmen cem‘ olan الْأَنْعَام (hayvanlar) kelimesine dönmesinin mecâzî olduğunu beyân etmiştir.²⁶⁴

Çünkü burada الْأَنْعَام (hayvanlar) kelimesi çoğuldur fakat فِي بُطُونِهِ (onun karnında) kelimesindeki zamir ise çoğul olan الْأَنْعَام (hayvanlar) kelimesine döndüğü halde müfred yani tekildir. Bu şekilde ifade edilmesi mecâzdır. Görünürde her ne kadar zikredilen zamir müfred olup özel görünse de döndüğü (işaret ettiği) kelime çoğul olduğundan kastedilen çoğuldur. Yani geneldir. Buna “zikrû'l-hâss ve irâdetü'l-âmm” denir.

²⁶¹ İsrâ 17/ 23

²⁶² el-Meylânî, *el-Belâğat'ül-Arabiyye*, c. 2, s.277- 278

²⁶³ Nahl 16/65

²⁶⁴ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 7, s. 254

قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ

“Ey Resûlüm! Biz çok iyi biliyoruz ki söyledikleri elbette seni incitiyor. Onlar gerçekte seni yalanlamıyorlar fakat o zalimler Allah'ın âyetlerini inadına inkâr ediyorlar.”²⁶⁵

Semîn el-Halebî, ayette geçen اِنَّهُمْ (onlar) zamiri topluluğa işaret eden bir kelime olduğu için her ne kadar hepsi kastediliyor görünse de burada onlardan bazılarının kastedilmekte olduğunu söylemiş ve bu şekilde kullanılmasının mecâz olduğunu beyân etmiştir.²⁶⁶

Buradaki mecâz “umûm- husûstur”. Çünkü ayette geçen اِنَّهُمْ (onlar) zamiri her ne kadar topluluğa işaret etse de (ki topluluk umûm) geneldir, kastedilen o topluluktan bazılarıdır ki bu da husûstur (yani özeldir). Bu mecâza, “zikrû'l-âmm ve irâdetü'l-hass” da denir.

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبَسَكُمْ شَيْعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ أَنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ

“De ki: ‘O, size üstünüzden (gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) bir azap göndermeye, ya da sizi grup grup birbirinize düşürmeye ve kiminizin şiddetini kiminize tattırmaya gücü yetendir.’ Bak, anlasınlar diye âyetleri değişik biçimlerde nasıl açıklıyoruz.”²⁶⁷

Halebî, ayette geçen يَلْبَسَكُمْ kelimesindeki كُمْ zamirinin çoğul olup hitap bütün insanlara olmasına rağmen kastedilenin “insanlardan bazıları” olduğunu belirtmiştir. Bu şekilde kullanılmasının mecâz olduğunu söylemiştir.²⁶⁸ Yani hitap genel olmasına rağmen kastedilen “bazıları”dır. Dolayısıyla buna “zikrû'l-âmm ve irâdetü'l-hass” denir.

²⁶⁵ En'am 6/33

²⁶⁶ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 4, s. 604

²⁶⁷ En'am 6/65

²⁶⁸ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 4, s. 671

يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا
قَالُوا شَهِدْنَا عَلَى أَنْفُسِنَا وَغَرَّبْنَاهُمْ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ

“(O gün Allah, şöyle diyecektir:) ‘Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu gününüzün gelip çatacağı hakkında sizi uyararak peygamberler gelmedi mi?’ Onlar şöyle diyecekler: ‘Biz kendi aleyhimize şahitlik ederiz.’ Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.”²⁶⁹

Halebî, ayette geçen مِنْكُمْ (içinizden) hitabının aslında insan ve cinlere olduğunu oysa burada sadece insanların kastedildiğinin anlaşılmakta olduğunu, bu şekilde hitap edilmesinin mecâz olduğunu söylemiştir.²⁷⁰

Çünkü burada hitap, sibâk (geçmiş/öncesi) da göz önüne alındığında umûma (insan ve cinlere) yapılmıştır. Fakat Hz. Muhammed’in (s.a.s.) insan olduğu dikkate alındığında, muhatapın sadece insan olduğu ortaya çıkmaktadır. Buradaki mecâz, “zikrû’l-âmm ve iradetü’l-hass” yani umûmiyet alakasıdır.

فَدَنْغَلْمُ إِنَّهُ لَيَحْزَنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ

“Ey Muhammed! Biz çok iyi biliyoruz ki söyledikleri elbette seni incitiyor. Onlar gerçekte seni yalanlamıyorlar; fakat o zalimler Allah’ın âyetlerini inadına inkâr ediyorlar.”²⁷¹

Semîn el-Halebî, ayette geçen إِنَّهُمْ (onlar) zamirinin topluluğu işaret eden bir zamir olduğundan işaret edilen kişilerin her ne kadar hepsi kastediliyor görünse de burada onlardan bazılarının kastedilmekte olduğunu beyân etmiş ve bu şekilde kullanılmasının mecâz olduğunu söylemiştir.²⁷²

Dolayısıyla buradaki zamir, geneli işaret ettiğinden o toplumdaki herkes anlaşılrsa da kastedilen “o topluluktaki peygamberin risaletini inkâr etmedikleri halde Allah’ın

²⁶⁹ En’am 6/130

²⁷⁰ Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, c. 5, s. 154

²⁷¹ En’am 6/33

²⁷² Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, c. 4, s. 604

ayetlerini yalanlayan ve topluluğun bir kısmını teşkil eden bazılarıdır.” Bu şekilde ifade edilmesi mecâzdır. Buna, “zikrû'l-âmm ve irâdetü'l- hass” denir.

وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادْرَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ

“Hani bir kimseyi öldürmüştünüz de suçu birbirinizin üstüne atmıştınız. Hâlbuki Allah, gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktı.”²⁷³

Semîn, burada قَتَلْتُمْ kelimesi “öldürmüştünüz” manasında olduğunu fakat öldürme fiilinin topluluğa isnâd edilmiş gibi görüldüğünü oysa öldüren veya öldürenler topluluğun içindeki biri veya bazı insanlar olduğunu vurgulamış, dolayısıyla bu şekilde kullanılmasının mecâz olduğunu belirtmiştir.²⁷⁴

Burada “âmm” (genel) (ki topluluğun tamamı) zikredilmiş fakat “hass” (özel) (ki topluluğun içindeki biri veya bazılarıdır) kastedilmiştir. Buradaki mecâz “zikrû'l-âmm ve irâdetü'l-hass” türündendir.

وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَخْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ

“Dâvûd ile Süleyman'ı da hatırla. Hani bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı. Çünkü halkın koyunları o ekine girmişti. Biz de hükümlerine şahit olmuştuk.”²⁷⁵

Semîn el-Halebî, ayette geçen وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ cümlesindeki zamirin tesniyeye döndüğü halde çoğul olarak gelmesinin mecâz olduğunu beyân etmiştir.²⁷⁶

Çünkü buradaki zamir çoğul (cem') zamiridir. Dolayısıyla mercî' üç veya daha fazla olmalıdır. Oysa burada zamirin döndüğü kişiler iki kişidir ki bunlar, Davud ve Süleyman'dır (a.s.). Bu şekilde olması mecâzdır. Buna “zikrû'l- âmm ve irâdetü'l-hass” denir.

²⁷³ Bakara 2/72

²⁷⁴ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 1, s. 434

²⁷⁵ Enbiya 21/78

²⁷⁶ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 8, s. 184

2.3.10. İdâfiyyet-Hazfiyyet

Semîn el-Halebî, ed- Dürü'l-Mesûn'da mecâzın bu kısmına birçok ayette değinmiş fakat buralarda sadece mecâz olduğunu söylemekle yetinmiştir. Biz de söz konusu olan bu yerleri ed-Dürü'l-Mesûn'da tespit edip açıklamaya çalışacağız.

Bu alaka, muzâf (tamlayan)- muzâfun ileyh (tamlanan) arasındaki izafiyyet (tamlama) alakasıdır. Bu alaka, izafet te takdir edilen harfın manasına tabidir. Bazen muzâf bazen de muzâfunileyh hazfedilir; kalan lafız hazfedilenin manasına mecâzi olarak ıtlak edilir. Örneğin; “Ev sahibi evini açtı ve girilmesine izin verdi” denildiğinde kastedilen, “Evinin kapısını açtı” anlamıdır. Burada muzâf (evin kapısı) hazfedilip yerine muzâfun ileyh (ev) ikame edildi. Buradaki izâfe ihtisas (tahsis edici) lâm'ının takdir edilmesiyle olmuştur. Yani ev sahibi eve mahsus olan kapıyı açtı.

Yine; “Gruplar padişahın kapısından girdi.” denildiğinde kastedilen “Gruplar padişahın sarayının kapısından girdi” anlamıdır. Burada muzâfun ileyh (saray) hazfedilmiş, yerine muzâf (padişah) ikame edilmiştir.²⁷⁷

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْعَمَامِ وَالْمَلَائِكَةِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَالِ اللَّهِ تَرْجِعُ الْأُمُورُ

“Onlar (böyle davranmakla), bulut gölgeleri içinde Allah'ın (azabının) ve meleklerin kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar? Hâlbuki bütün işler Allah'a döndürülür.”²⁷⁸

Semîn el-Halebî, bu ayeti kerîmede geçen “Allah'ın (c.c.) onlara gelmesi” diye tercüme edilen *يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ* ifadesiyle, Allah'ın azabının gelmesinin kastedilmekte olduğunu beyân etmiş ve “Allah'ın onlara gelmesi” anlamının “mecâz” olduğunu söylemiştir.²⁷⁹

Çünkü burada “hazf-i mecâzi” vardır. Yani muzâf olan Allâh'ın emri veya azabı hazfedilmiş onun yerine ise “gelme” fiili muzâfun ileyhe isnâd edilmiştir. Buna izâfiyyet (hazfiyyet) denir.

²⁷⁷ el-Meylânî, *el-Belâğat'ül-Arabiyye*, c. 2, s.281- 282

²⁷⁸ Bakara/210

²⁷⁹ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 2, s. 364

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ قَالَ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ
تَكْفُرُونَ

“Rablerinin huzurunda durduruldukları vakit (hâllerini) bir görsen! (Allah) diyecek ki: ‘Nasıl, şu (dirilmek) gerçek değil miymiş?’ Onlar, ‘Evet, Rabbimize andolsun ki, gerçekmiş’ diyecekler. (Allah), ‘Öyleyse inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı!’ diyecek.”²⁸⁰

Semîn, ayette geçen *إِذْ وَقَفُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ* (Rablerinin huzurunda durduruldukları) cümlesinde birinin huzurunda olmanın zahiri olarak olabileceği dolayısıyla Allah hakkında bu şekilde bir kullanımın mecâz olduğunu belirtmiştir.²⁸¹

Burada *إِذْ وَقَفُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ* (Rablerinin huzurunda durduruldukları) cümlesinde kastedilen “Rablerine hesap vercekleri yerde hazır bulduklarında” anlamıdır.²⁸² Dolayısıyla bu şekilde ifade edilmesi mecâzdır. Çünkü burada muzâf (Rab) zikredilmiş; muzâfun ileyh (hesap verileceği yer) hafzedilmiştir. Dolayısıyla burada “izâfiyyet (muzâfun ileyh’in hazfî veya hazfiyyet)” vardır.

لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ
يَزِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ

“And olsun Allah, peygamber ile içlerinden bir kısmının kalpleri eğrilmeğe yüz tuttuktan sonra, sıkıntılı bir zamanda ona uyan muhacirlerle ensarın tövbelerini kabul etmiştir. Evet, onların tövbelerini kabul etmiştir. Şüphesiz O, onlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.”²⁸³

²⁸⁰ En’am 6/30

²⁸¹ Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, c. 4, s. 594

²⁸² İzzettin b. Abdü’s-Selam, *el-İşaratü İle İ’câz fi Bedi Envai’l-Mecâz*, Darü’l-Kütüb’ül-İlmiyye, Beyrut, 1995, s. 229.

²⁸³ Tevbe 9/117

Semîn el-Halebî, ayette geçen اَتَّبِعُوهُ (resule tabi olan) cümlesinden kastedilen “Allah’ın emirlerine ve yasaklarına tabi olmaktır.” Dolayısıyla zamirin “resul”e döndürülmesinin mecâz olduğunu söylemiştir.²⁸⁴

Çünkü “resule tabi olmak” onun şahsına ittiba değil, “resul olma itibarıyla üstlendiği risalet görevlendirmesiyle Rabb’inden getirdiği ve tüm insan ve cinlere tebliğ ettiği Rabb’isinin emir ve yasaklarına tabi olmak” kastedilmektedir. Dolayısıyla bu şekilde ifade edilmesi mecâzdır. Çünkü burada muzâfün ileyh (resul) zikredilmiş; müzâf (emir ve yasaklar) hafzedilmiş. Buna “hazfiyyet” veya “izafiyyet” denir.

فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ جَعَلَ السَّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَيَّتُهَا الْعَيْرُ انْتَكُم لَسَارِقُونَ

“Yûsuf, onların yüklerini hazırlatırken su kabını kardeşinin yüküne koydurdu. Sonra da bir çağırıcı şöyle seslendi: ‘Ey kervancılar! Siz hırsızsiniz.’”²⁸⁵

Halebî, ayette geçen العير kelimesinin, “hayvanlardan oluşan kervan” a dendiğini ve burada her ne kadar nida kervana yapılsa da kastedilenin “kervan sahipleri” olduğunu, bu şekilde hitap edilmesinin “mecâz” olduğunu söylemiştir.²⁸⁶

Burada kervan zikredilmiş fakat kervan sahipleri kastedilmiştir çünkü hayvanlardan oluşan kervanın hırsızlıkla suçlanması mümkün değildir. Bu şekilde ifade edilmesi “mecâz”dır. Burada müzâfün ileyh (kervan) zikredilmiş müzâf (kervan sahipleri) hafzedilmiştir. Buna “idâfiyyet (hazfiyyet)” denir.

وَاسْئَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ

“Bulduğumuz kent halkına ve aralarında olduğumuz kervana da sor. Şüphesiz biz doğru söyleyenleriz.”²⁸⁷

²⁸⁴ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 6, s. 132

²⁸⁵ Yusuf 12/70

²⁸⁶ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 6, s. 525

²⁸⁷ Yusuf 12/87

Semîn el-Halebî, ayette geçen *وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ* (köye sor) cümlesinde sorma fiilinin her ne kadar köye yöneltile de kastedilen köyün halkı olduğunu dolayısıyla bu şekilde hitap edilmesinin “mecâz” olduğunu söylemiştir.²⁸⁸ Çünkü köy, cansız bir mekândan ibaret olduğundan köye soru sorulması elbette mümkün değildir. Burada kastedilen, “köyde ikamet eden halk”tır (köyün halkıdır). Bu şekilde kullanılması “mecâz”dır. Burada muzaf (köyün halkı) hazfedilmiş; müzâfun ileyi zikredilmiş (köy) ve muzâfin yerine ikame edilmiştir. Buna “izâfiyyet (hazfiyyet)” denir.

ذَكَرَ رَحْمَتَ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَّرِيَّا

“Bu, Rabbinin, Zekeriya kuluna olan merhametinin anılmasıdır.”²⁸⁹

Halebî, ayette zikretme fiilinin “rahmet”e isnâd edilmiş olduğunu oysa zikredenin, “rahmetin sahibi” olduğunu dolayısıyla bu şekilde yapılmış bir isnâdın “mecâz” olduğunu belirtmiştir.²⁹⁰ Evet, burada *ذَكَرَ* kelimesi *رَحْمَتَ* kelimesine izafe edilmiştir. Anlam olarak “rahmetin zikri” anlaşılrsa da, “rahmet sahibi olan Allah’ın rahmetinin zikri” kastedilmektedir. Burada muzafün ileyi (rahmet) zikredilmiş, muzaf (rahmetin sahibi) hazfedilmiştir. Bu şekilde ifade edilmesi mecâzdır. Buna, “İzâfiyyet-hazfiyyet” denir.

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ

“Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geldiniz.”²⁹¹

Semîn el-Halebî, ayette geçen *وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ* (Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geldiniz) cümlesindeki “bize geldiniz”

²⁸⁸ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 6, s. 544

²⁸⁹ Meryem 19/2

²⁹⁰ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 7, s. 562

²⁹¹ En'am 6/94

cümlesinin anlamının, aslında “hesap göreceğiniz yere geldiniz” dir. Dolayısıyla burada “mecâz” olduğunu beyân etmiştir.²⁹²

Çünkü burada müzâfun ileyhi (bize) zikredilmiş müzâf (hesap göreceğiniz yer) hazfedilmiştir. Dolayısıyla bu “hazfiyyet (izafiyet) mecâzı”dır.

وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَىٰ أَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَأَنَّى يُبْصِرُونَ

“Eğer dileseydik, onların gözlerini büsbütün kör ederdik de (bu hâlde) yola koyulmak için didişirlerdi. Fakat nasıl görecekler ki!”²⁹³

Halebî, ayette geçen الصِّرَاط kelimesinin zarf olup mef’ûlün fih olduğunu; mef’ûlün bih olarak zikredilmesinin “mecâz” olduğunu söylemiştir.²⁹⁴

Çünkü الصِّرَاط kelimesi lügatte “yol” anlamına gelmektedir.²⁹⁵ Dolayısıyla mekân zarfıdır ve “yol” kelimesinin zarfiyet ifade edebilmesi yani “yola (yolun içine)” diyebilmemiz için gereken ل harfi cerri ile kullanılması gerekmektedir ki yol kelimesine zarfiyet kazandırsın. Dolayısıyla muzâf olan harf-i cerr burada hazfedilmiş ve muzâfun ileyhi onun yerine ikame edilmiştir. Bu şekilde kullanılması mecâzdır. Buna “hazfiyyet” denir.

2.3.11. Hüküm Birliği

Semîn el-Halebî, ed-Dürrü’l-Mesûn’da mecâzın bu kısmına işaret ederek konuyu ele almıştır. Bizde bu çalışmada diğer kısımlarda olduğu gibi konuyla ilgili mecâzları eserdeki ayetlerden tesbit edip üzerinde durmaya çalışacağız.

Hüküm birliği; birbirine atfedilenlerden birinin diğerinden hükümde ortaklıklarından dolayı mana kesbetmesidir. Örnek;

²⁹² İzzettin b.Abdü’s-Selam, *el-İşaratü İla İ’câz fi Bedi Envai’l-Mecâz*, Darü’l-Kütüb’ül-İlmiyye. Beyrut, 1995, s.231

²⁹³ Yasin 36/66

²⁹⁴ Halebî, *ed-Dürrü’l-Mesûn*, c. 9, s. 283

²⁹⁵ Feyruzabâdî, *el-Kâmûs’ül-mûhît*, Dârü’l-Ma’rife, Dârü’l-Ma’rife, Beyrut., 2008, s.735, صرط md.

لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ
وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ

“Allah; ‘Şüphesiz, Allah fakirdir, biz zenginiz’ diyenlerin sözünü elbette duydu. Onların dediklerini ve haksız yere peygamberleri öldürmelerini yazacağız ve ‘Tadın yangın azabını!’ diyeceğiz.”²⁹⁶

Ayette geçen وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ (haksız yere peygamberleri öldürmelerini) cümlesini, إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ (Şüphesiz, Allah fakirdir, biz zenginiz) cümlesine karîne yapılarak her iki suçun da atfı yoluyla büyüklükte eşit olduğu vurgulanmıştır.²⁹⁷

Dolayısıyla her ikisi de cürüm olarak aynı sayılmış ve her iki suça karşılık tek ceza zikredilmiştir. İşte bu mecâza “hüküm birliği” denir.

أَمَّا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا

“Allah'a ve Resûl'üne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak öldürülmeleri yahut asılmalarıdır...”²⁹⁸

Semîn el-Halebî, ayette geçen يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ (Allah'a ve Resûl'üne savaş açanların) cümlesinde geçen savaşmanın ancak insanlar arasında olabileceğini oysa Resul'üne olduğu gibi Allah'a (c.c) da isnâd edildiğini dolayısıyla Resul'üne açılan savaş hakiki olsa da Allah'a (c.c.) savaş açılmasının mecâz olduğunu söylemiştir.²⁹⁹

Ayette geçen يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ (Allah'a ve Resul'üne savaş açanların) cümlesinde geçen savaşma, her ne kadar sadece Allah'ın Resulü ile olsa da Resulullah'a savaş açmak aynı zamanda Allah'a (c.c.) da savaş açmaktır. Resul, Allah adına görev

²⁹⁶ Âli-İmran3/18

²⁹⁷ Tîbî Muhammed b. Abdullah, *et-Tibyân fi'l-Beyân*, (Tahk. Murad Yahya), Darü'l-kutübü'l-ilmîyye, Beyrut: 2004, s.102

²⁹⁸ Maide 5/33

²⁹⁹ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 4, s. 250

yapmaktadır. Fakat dolaylı yoldan Allah'a (c.c.) açılan bu savaş zahirde Allah Resul'üne açılmıştır. Bu şekilde ifade edilmesi mecâzdır. Buna "hüküm birliği" denir.

سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ

*"Yakında sizi de hesaba çekeceğiz, ey cinler ve insanlar!"*³⁰⁰

Semîn el-Halebî'ye göre, ayette geçen الثَّقَلَانِ (iki ağırlık sahibi) aslında ağırlık sahibi olan insandır. Cinlere de söylenmesinin aynı sorumluluğu taşıdıklarından dolayı olduğunu söylemiş ve bu şekilde ifade edilmesinin "mecâz" olduğunu vurgulamıştır.³⁰¹

Ayette hitap edilen, cinler ve insanlardır; emre muhatab olanlar onlardır. Fakat bu ayette her iki zümreye birden الثَّقَلَانِ (ağırlık sahipleri) diye hitap edilmiştir. Oysa ağırlık sahibi olan sadece insandır. Bu şekilde hitap edilmesi mecâzdır. Her ikisine bu şekilde hitap edilmesi muhatap olmakta beraber olmalarındandır. Bu mecâza, "hükümde birlik" denir.

هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا

*"O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size merhamet eden, melekleri de sizin için bağışlanma dileyendir. Allah, mü'minlere çok merhamet edendir."*³⁰²

Burada salât, melekler için "Allah'tan kulları adına bağışlanma dilemeleri anlamındadır" fakat Allah için salât ancak kulları bağışlamakla olur. Dolayısıyla salât getirme fiilinin aynı anlamda hem Allah'a (c.c) hem de meleklerle isnâd edilmesi mecâzidir.³⁰³ Bu mecâza, "hükümde birlik" denir.

³⁰⁰ Rahmân 55/31

³⁰¹ Halebî, *ed-Dürru'l-Mesûn*, c. 10, s. 170

³⁰² Ahzap 33/43

³⁰³ Halebî, *ed-Dürru'l-Mesûn*, c. 9, s. 129

2.3.12. Bir Şeye Zıddının Adının Verilmesi

Müellifimiz, ed-Durru'l-Mesûn'da mecâz-ı mürselin bir türü olan bu kısma da değinmiştir. Konuyla ilgili ayetlere ulaşım gereken açıklamaları yapmadan önce kısa bir tarif yapmakla yetineceğiz.

Bir şeye zıddının adının verilmesi, alay etmek ve aşağılamak amacıyla, bir lafzı manasının zıddı olan bir anlama “ıtlak” etmektir. Örnek:

Sultanın, huzurundaki suçluları göstererek yardımcılara “Bunlara zindanda ikramda bulunun” demesi yani “onlara işkence edin” anlamındadır. “İşkence” ve “ikram” birbirine zıt kavramlardır. Dolayısıyla işkence için, alay veya aşağılamak amacıyla zıddı olan “ikram” kelimesi kullanılmıştır.³⁰⁴

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا
كَبِيرًا وَأَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَغْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

*“Gerçekten bu Kur’ân en doğru olan yola götürür ve iyi işler yapan mü’minler için büyük bir mükâfat olduğunu ve ahirete inanmayanlar için elem dolu bir azap hazırladığımızı müjdeler.”*³⁰⁵

Halebî, ayete bakıldığında iman etmeyenlere verilen haberin müjde olarak verilmesinin mecâz olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁶

Çünkü Kur’ân ancak mü’minleri cennetle müjdeler kâfirleri ise cehennem azabına karşı uyarır ve tehdit eder. Dolayısıyla burada mü’minlerle beraber kâfirleride müjdelemesi mecâzdır. Bu şekilde ifade edilmesi kâfirler için alaya alınma ve aşağılanması içindir. Buna “bir şeye zıddının veya tersinin adının verilmesi” (alay etmek ve aşağılamak amacıyla, bir lafzı manasının zıddı olan bir anlama ıtlak etmek) denir.

³⁰⁴ el-Meylânî, *el-Belâğat’ül-Arabiyye*, c. 2, s.281-282

³⁰⁵ İsrâ 17/9-10

³⁰⁶ Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, c. 7, s. 320

2.3.13. Ziyâdelik

Müellifimiz, mecâz'ı-mürselin konularından olan bu kısım ile ilgili bazı ayetlere değinmiştir. Biz de bu ayetleri tespit edip açıklamaya çalışacağız.

Ziyadelik; kendisi yazıda mevcut olduğu halde, taşıdığı manasının kastedilmemesidir. Kur'an'da ziyade lafızların nefyine ilişkin bu gerekçelere katılmak mümkün değildir. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi ziyadelikten kasıt, bunu kabul etmeyen kişilerin zannettiği gibi var olmasıyla yok olması arasında hiçbir fark olmayan gereksiz bir fazlalıktır, bilakis kelimelerin belli edebi amaçlar doğrultusunda kullanılması durumudur. Bu yönüyle ziyadelik Arap dilinde bir olgu, bir yöntem ve bir tarzdır, sözün kuvvetini ve etkisini artırır. Dolayısıyla edebi ve belâğî amaçlarla bu yola başvurulur.³⁰⁷ Mesela;

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ

“O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.”³⁰⁸

Semîn, ayete bakıldığında كَمِثْلِهِ kelimenin başındaki ك harfinin teşbih edatı olup benzetmelerde kullanılan “gibi” manasında olduğunu, مِثْل kelimesinin de aynı manayı taşıyor olmasından dolayı burada ك teşbih edatının zaid olduğunu ifade etmiş ve bu şekildeki ifadenin “mecâz” olduğunu belirtmiştir.³⁰⁹

فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَعَافُونَ

“Biz de bugün bedenini arkandan geleceklere ibret olman için kurtaracağız. Çünkü insanlardan birçoğu âyetlerimizden gerçekten habersizdir.”³¹⁰

³⁰⁷ Ahmet Yüksel, *Dilbilim Açısından Kur'an'da Zaid Harfler*, İsamveri.org, s.173

³⁰⁸ Şura 42/11

³⁰⁹ Ebu Bekir es-Surî, *el-Veredet'ün-Neddare fi'l- Mecâzi ve'l-İstiare*, Haşemi Yayınevi, İstanbul: 2012, s. 42

³¹⁰ Yunus 10/92

Halebî, ayette geçen بَدَنِكَ (bedeninle) kelimesindeki ب harfi cerrinin sebebiyet ifade etmesinin mecâz olacağını ifade etmiştir. Çünkü mana o zaman; “Bedenini kurtararak seni ibret olası diye kurtaracağız” olur.³¹¹ Oysa kastedilen “bedenin kurtulması”dır dolayısıyla buradaki ب harfi cerri “zâid”dir.

3. Mecâz-ı Aklî

Semîn el-Halebî'nin ed-Dürü'l-Mesûn adlı eserindeki mecâz konusunu ele aldığımız çalışmamızda hedefimiz eserdeki mecâz'ı-mürsellersi tesbit edip açıklamaktı. Fakat mecâzın diğer bir kısmını teşkil etmesi münasebetiyle “mecâz-ı aklîye”ye de çalışmamızda yer vermek istedik.

Öncelikle konu ile ilgili kısa bir izah yapacak adı geçen eserde müellifimizin konuyla alakalı olarak, eserinde temas ettiği yerleri tesbit ederek açıklamaya çalışacağız.

Mecâz-ı aklî; mütekellim tarafından bir filin veya fiil manasındaki bir şeyin bir alâkadan ve kendi asıl manasında kullanılmasına bir engel olması kaydıyla ism-i fâil, ism-i mef'ûl veya masdar gibi zahirde olması gereken yerin dışında bir şeye isnâd edilmesidir.³¹²

Kısacası mecâz-ı aklî, bir alâkaya binaen bir işin asıl fâilinden başkasına isnâd edilmesidir. Örneğin; “Bahar, otları bitirdi” cümlesinde bitirme fiili, gerçek fâil olan “Allah”a (cc) ait olması gerekirken “bahar”a isnâd edilmiştir. Dolayısıyla burada “isnâd-ı mecâzî” vardır. Örneğin;

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ

“Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru indirir, rahimlerdekini bilir.”³¹³ ayetinde, “indirme” ve “bilme” fiili burada

³¹¹ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 6, s. 265

³¹² el-Haşimî, *Cevahir'ül-Belağ*, s.270

³¹³ Lokman, 31/34

geçek fâili olan Allah'a (c.c.) isnâd edilmiştir. Dolayısıyla bu şekilde yapılan isnâda “hakîki isnâd” ya da “isnâd- ı hakîki” denir.³¹⁴

Bu mecâz hakikatte, mütekellimin itikadında ve zihinde bu isnâdı doğrulayacak bir münabesetten dolayı düşünceyi kendi vasıflarını taşıyan manaların dışında bir manaya hareket ettirerek o manaya yönlendirmektir. Tabi ki bu ancak isnâdın hakîki manaya yönelmeye engel olacak bir karînenin bulunması şartıyla olur.³¹⁵

İsnad bölümünden olan mecâz-ı akliye aynı zamanda “mecâz-ı hükmi”, “mecâzü'n- fil isbât” ve “isnâd-ı mecâzi” de denilmiştir.³¹⁶

Bazı belâğât âlimleri, bunu iki kısım olarak tarif etmişler:

a) Fiil veya fiil manasındaki bir kelimenin bir alâka sebebiyle hakîki manaya isnâd edilmeye olan bir engel ile birlikte başka bir manaya isnâd edilmesine “mecâz-ı akli” denir.

b) Fiilin sebebine, zamanına, mekânına ve masdarına olan mecâzi isnattır. Veya ma'lûm olanın meçhule ya da meçhul olanın ma'lûma olan isnâdına “isnâd'ı mecâzi” denir.³¹⁷

Bu mecâz, isnâd veya terkîbte olur. Bu kısımda müfred lafızlar aslî yerlerinde kullanılır, mecâz ise isnâd yoluyla olur.³¹⁸

Belâğât ilminin kurucularından sayılan Sekkâkî'ye göre ise;

Hakikat-ı akli, konuşan kişinin kendisindeki hükümle birlikte kullandığı anlamlı cümledir. Örnek: “Yüce Allah baklayı bitirdi.” ya da “Vezirin işçileri sarayı inşa etti.”

Mecâzı akli ise; te'vîl kısımlarından biri sebebiyle akılda, anlamlı olan hükmün yerinden çıkarıldığı cümlelerdir.³¹⁹

³¹⁴ Ali Bulut, *Belâğat Meânî - Beyân - Bedî'*, İfâv, İstanbul, 2015, s.222

³¹⁵ el-Meylânî, *el-Belâğat'ül-Arabiyye*, c. 2, s.295

³¹⁶ Taftazanî (sa'd'üd-Dîn Mesûd b.Ömer et-Tatazanî), *el-Mütavvel Şerh'ü-Telhîs Miftah'ül-Ulûm*, Beyrût-Lübnan, Dâru'l-kütüb'il-ilmiyye, 2007, s.197

³¹⁷ Ali el-Carim ve Mustafa Emîn, *el-Belâğat'ül-Vadihe*, Dâru'l-Fikir, Beyrût- 2009, s.98

³¹⁸ Ahmed Matlûb, *el-Müstelahat'ül-Belağiyye*, Dâru'l-kütüb'il-ilmiyye, Beyrût- Dâru'l-Arabiyyet'il-Mevsûah, 2006 s.199

Bu mecâzın “aklî” olarak ismlendirilmesinin sebebi, konulduğu şekliyle değil de aklın istediği doğrultuda kullanılmasındandır.

3.1. Mecâz-ı Aklî nin Alakaları (Kısımları)

Bu bölümde, müellifimizin konuyla ilgili olarak eserinde değindiği kısımları ele alıp açıklamaya çalışacağız.

Yukarıda da açıklandığı gibi mecâzı aklînin alakaları sebebe isnâd, zamana isnâd, mekâna isnâd, masdariyyet, failiyyet ve mef’ûliyyettir.³²⁰ Bunları tek tek örnekleri ile açıklamaya çalışacağız.

3.1.1. Zamana İsnâd

Halebî, eserinde mecâzı aklînin bu kısmını işlemiş ve bazı ayetlerdeki bu mecâzı vurgulamıştır. Biz de konuyu anlamak için öncesinde tarifini yapıp sonra da konuyla ilgili yerleri tespit edip açıklamaya gayret edeceğiz.

Bu isnâd, fâile yapılması gerekirken fiilin içinde vuku bulduğu zamana yapılan isnâddır. Mesela, “gündüzü sâim (oruçlu), gecesi kâim (namazlı)” ifadesiyle vurgulanan “gündüzünü oruçlu, gecesini de ibadetle geçiren kişi”dir. Orucun gündüze isnâdı, “o zaman diliminde vaki” olduğu içindir. Hakeza “Gecesi kâimdir” cümlesinde, “namaz”geceye isnâd edilmiştir. Oysa “namazı kılan kişi”dir. Namaz, gecede kılınması sebebiyle geceye isnâd edilmiştir.³²¹

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ

“Onlardan önce nice nesilleri helâk ettiğimizi görmediler mi?”³²²

Müellif, ayette geçen قَرْنٍ (nesiller) kelimesinin aslında asır (zaman) anlamında kullanılmakta olduğunu oysa burada zaman içinde yaşayan toplumlar kastedildiğini, dolayısıyla burada mecâz olduğunu ifade etmiştir.³²³

³¹⁹ Sekkâkî, *Miftah’ül-Ulûm*, s.511

³²⁰ Ahmet Şuayb, *Buhûsün Menheciyyetün fi Ulûm’il-Belağat’il-Arabiyye*, s.120

³²¹ Ahmed Matlûb, *el-Müstelahat’ül-Belağîyye*, s. 205

³²² En’am 6/6

Çünkü burada zarf olan “asır” zikredilmiş, fakat kastedilen mazrûf (asrın içinde yaşayan insanlardır) zamana isnâd edilmesi ise zamanın içinde yaşıyor olmalarındandır. Dolayısıyla bu şekilde ifade edilmesi mecâzdır. Buna; “mecâz’ı aklî” ya da “zamana isnâd” denir.

أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمِ أَلِيمٍ

“Allah'tan başkasına ibadet ve kulluk etmeyin. Doğrusu ben sizin adınıza elem dolu bir günün azabından korkuyorum.”³²⁴

Semîn, ayette geçen عَذَابَ يَوْمِ أَلِيمٍ (elem verici günün azabından) cümlesinde kastedilen günün azabı değil içinde azap olan gün olduğunu belirtmiş, azabın güne isnâdını mecâz olarak nitelendirmiştir.³²⁵

Burada يَوْمِ أَلِيمٍ (elemli gün) diye ifade edilen tamlamadan kasıt günün elemi değil belki kastedilen içinde elem verici azabın bulunduğu gündür. Burada zarf olan gün zikredilmiş, fakat kastedilen mazrûfun (içinde elemnin acının bulunduğu gün) zamana (güne) isnâd edilmesi, azabın zamanın içinde yaşanacak olmasındandır. Ayetin bu şekilde ifade edilmesi mecâzdır. Buna; “mecâz’ı- aklî” ya da, “zamana isnâd” denir.

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَحْصِنُونَ

“Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, saklayacağınız az bir miktar hariç bu yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek.”³²⁶

Semîn el-Halebî, ayette geçen سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ (yedi kurak yıl gelecek, yiyip bitirecek) cümlesinde “yeme” fiili yıllara isnâd edilse de kastedilenin “o yıllar içinde

³²³ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 4, s. 539

³²⁴ Hud 11/26

³²⁵ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 6, s. 309

³²⁶ Yusuf 12/48

yaşayan ve onları yiyecek olan insanlar” olduğunu ifade etmiş, yeme fiilinin yıllara isnâdının “mecâz” olduğunu belirtmiştir.³²⁷

Çünkü “yıllar” zaman ifadesidir yeme fiili kendisine isnâd edilemez.” Burada zarf (yıllar) zikredilmiş fakat mazruf (o yıllarda yaşayan insanlar) kastedilmiştir. Zamana (yıllara) isnâd edilmesi, zamanın içinde yaşanacak olmasındandır. Dolayısıyla bu şekilde ifade edilmesi “mecâz”dır. Buna; “mecâz’ı- aklî” ya da, “zamana isnâd” denir.

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعَ شِدَادٍ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تُوْحَصِّنُونَ

“Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, saklayacağınız az bir miktar hariç bu yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek.”³²⁸

Müellif, ayette geçen سَبْعَ شِدَادٍ يَأْكُلْنَ (“Yedi kurak yıl gelecek, yiyip bitirecek”) cümlesinde “yeme” fiilinin yıllara isnâd edildiğini oysa kastedilenin o yıllar içinde yaşayan insanlar olduğunu bu şekilde ifade edilmesinin mecâz olduğunu söylemiştir.³²⁹

Burada yeme fiili her ne kadar “yıllar”a nisbet edilse de yiyen “yıllar değil o zaman dilimi içerisinde yaşayan insanlar”dır. Bu şekilde ifade edilmesi “mecâz”dır. Buna; fâile olması gerekirken mefûle isnâd denir. Çünkü “yeme” fiili “insanlar”a (fâile) isnâd edilmesi gerekirken mef’ûle (müf’ulün-fiyhi ki yıllardır) isnâd edilmiştir. Buna aynı zamanda “fâiliyyet” de denir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ

“Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir.”³³⁰

Halebî, ayette geçen زَلْزَلَةَ (sarsıntı) kelimesinin kıyamete isnâd edilmesinin mecâz olduğunu söylemiştir.³³¹

³²⁷ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 6, s. 510

³²⁸ Yusuf 12/48

³²⁹ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 6, s. 510

³³⁰ Hac 22/1

Burada kastedilen “kıyametin sarsıntısı değil kıyamet gününde meydana gelecek olan yerin veya insanın sarsılması”dır. زُلْزَلَةٌ kelimesi زَلَزَلَ fiilinin masdarı olup “titretmek, sarsmak” anlamındadır. Bu kökten isim olarak “sarsıntı” anlamında زلزال olarak gelmektedir.³³² Burada masdar (ki titretme anlamındaki زُلْزَلَةٌ dir) zikredilmiş fakat onun sonucu olan sarsıntı anlamına gelen زلزال kelimesi kastedilmiştir. زلزال (sarsıntı) kelimesinin سَاعَةٌ (kıyamet) kelimesine isnâd edilmesi mecâzdır. Çünkü kıyametin sarsıntısı olmaz; kıyamet gününde yerin sarsıntısı olur. Dolayısıyla burada sarsıntının kıyamet zamanına isnâd edilmesi sarsıntının o zaman diliminde vaki’ olacağındandır. Dolayısıyla bu şekilde ifade edilmesi “mecâz”dır. Buna, “mecâz-ı aklî” ya da “zamana isnâd” denir.

3.1.2. Sebebe İsnâd

Müellif, eserinde mecâz’ı aklînin bu kısmını işlemiş ve ismini zikretmeden bu mecâzı vurgulamıştır. Bizde konuyu anlamak için öncesinde tarifini yapıp sonrada konuyla ilgili yerleri tespit edip tek tek açıklamaya gayret edeceğiz.

Sebebe isnâd; fiilin fâilinden başkasına isnâddır. Örnek:

وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا

“O’nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır.”³³³

“İmanı ziyadeleştirme” fiili Allah’a âit olduğu halde, ayetlerin okunmasına isnâd edilmesi, “ayetlerin okunmasının imanın ziyadeleşmesine sebep olmasından”dır.

أَنْ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضِعُّنَّ طَائِفَةً مِنْهُمْ يُدَّبِحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِ

نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ

³³¹ Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, c. 8, s. 221

³³² Ahterî, *Ahterî Kebîr*, c. 1, s.378, زُلْزَلٌ md.

³³³ Enfâl 8/ 2

“Şüphe yok ki, Firavun yeryüzünde (ülkesinde) büyüklük taslamış ve ora halkını sınıflara ayırmıştı. Onlardan bir kesimi eziyor, oğullarını boğazlıyor, kadınlarını ise sağ bırakıyordu. Şüphesiz o, bozgunculardandı.”³³⁴

يَذْبَحُ (boğazlıyor) kelimesindeki zamir Firavun’a dönüyor oysa boğazlayan Firavun’un kendi şahsı değil onun emirlerini yerine getiren askerleridir. Ona isnâd edilmesi bu emri verdiğindendir.³³⁵ Yani buna emir vererek sebep olduğundandır. Bu şekilde ifade edilmesi “mecâz”dır. Buna, “sebebe isnâd” ya da “mecâz-ı aklî” denir.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ

“Mü'minler ancak Allah'a ve peygamberine inanan, onunla beraber toplumu ilgilendiren bir iş üzerindeyken ondan izin almadan çekip gitmeyen kimselerdir”³³⁶

Halebî, ayette geçen *أَمْرٍ جَامِعٍ* (toplayan iş (durum) ibaresinde “toplama” fiilinin duruma isnâd edilmesinin mecâz olduğunu söylemiştir. Çünkü durum, toplayan değil toplama sebebidir.³³⁷

Yani durumun (iş) kendisi, “toplayan ve insanları bir araya getiren toplayıcı” değil belki “insanların bir araya gelip toplanmasına sebep olan”dır. Dolayısıyla burada toplayıcılık vasfının duruma isnâd edilmesi toplamaya sebep olmasındandır. Buna, “sebebe isnâd” ya da “mecâz-ı aklî” denir.

وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

“Şeytan, onlar hakkındaki zannını doğru çıkardı. İnananlardan bir grup dışında hepsi ona uydular.”³³⁸

Müellif burada zikredilen “şeytanın zannını tasdik etmesi” nin “mecâz” olduğunu söylemiştir.³³⁹

³³⁴ Kasas 28/4

³³⁵ Ahmet Şuayb, *Buhûsün Menheciyyetün fi Ulûm'il-Belağât'il-Arabiyye*, s.120

³³⁶ Nur 24/62

³³⁷ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 8, s. 445

³³⁸ Sebe' 34/20

Çünkü iblis, insanlar hakkında bir zanda bulundu. Mü'minlerden olan bir topluluk dışındaki insanlar ona uyararak zannının doğru çıkmasına sebep oldular. Dolayısıyla tasdik eden iblis değil belki insanları kendine uydurarak bu zannın tasdik olunmasına sebebiyet verdiğiinden tasdik etme fiili ona isnâd edilmiştir. Bu mecâza “sebebe isnâd” denilir.

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِن جَاءَهُمْ نَذِيرٌ لَّيَكُونُنَّ أَهْدَىٰ مِنْ إِحْدَى الْأُمَمِ فَلَمَّا جَاءَهُمْ نَذِيرٌ
مَا زَادَهُمْ إِلَّا نُفُورًا

“Müşrikler, eğer kendilerine bir uyarıcı gelirse ümmetlerden herhangi birinden daha çok doğru yol üzere olacaklarına dair en güçlü şekilde Allah'a yemin etmişlerdi. Fakat onlara bir uyarıcı gelince bu ancak onların nefretlerini artırdı.”³⁴⁰

Semîn el-Halebî, ayette geçen “Uyarıcının gelmesi ancak onların nefretlerini artırdı” cümlesindeki nefretlerinin artmasının resule isnâd edilmesinin mecâz olduğunu söylemiştir.³⁴¹

Çünkü nefretlerini, inkârlarından dolayı arttıran Allah'tır. Dolayısıyla arttırma fiil'i gerçek fâile (Allah'a) isnâd edilmesi gerekirken “sebeb”e (uyarıcının gelmesi) isnâd edilmiştir. Bu mecâza “sebebe isnâd” denilir.

وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأُولُونَ وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا
نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا

“Bizi, (Kureyş'in istediği) mucizeleri göndermekten ancak öncekilerin onları yalanlamış olması alıkoydu. (Nitekim) Semûd kavmine o dişi deveyi açık bir mucize olarak verdik de onlar bu yüzden zalim oldular. Oysa biz mucizeleri sırf korkutmak için göndeririz.”³⁴²

³³⁹ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 9, s. 176

³⁴⁰ Fatır 35/42

³⁴¹ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 9, s. 240

³⁴² İsra 17/59

Müellif; ayette geçen مُبْصِرَةً (apaçık bir mucize olarak) kelimesindeki zamirin, görünürde “deve” ye dönüyor gibi olsada, aslında “Semud”a dönmekte olduğunu beyân etmiştir. Görünürde Deveye döndürülmesi ibsara sebep olmasından dolayı olduğunu söylemiş ve bu şekilde ifade edilmesinin mecâz olduğunu beyân etmiştir.³⁴³

Dolayısıyla burada zamirin merciî olarak sebep (ki devedir) zikredilmiş, müsebbep (ki kendisine mucize gönderilen Semud kavmidir) hazfedilmiştir. Buna “sebebe isnâd” veya “zıkr’üs- sebep ve irâdetü’l-müsebbep” denir

لَا خَدْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ

“Mutlaka onu kudretimizle yakalardık.”³⁴⁴

Semîn el-Halebî, ayette geçen بِالْيَمِينِ kelimesindeki بِ harf-i cerrinin eğer aslı üzerine kalır yani “hâliyye” olursa o zaman ayetin anlamı “Mutlaka onu katımızdan bir kuvvetle yakalardık” olacağını ama eğer بِالْيَمِينِ kelimesindeki بِ harf-i cerri zâid olursa o zaman ayetin anlamının “Mutlaka biz ondan güç ve kuvvetini alırdık” olacağını beyân ettikten sonra burada يَمِينِ den maksadın “yaralayıcılık” vasfi olduğunu, “kuvvet ve üstünlük” anlamında kullanılmasının mecâz olacağını söylemiştir.³⁴⁵

Verilen manayı değerlendirirken ayetin öncesiyle beraber değerlendirmemiz gerekiyor. Önceki ayete baktığımızda; “Eğer (Peygamber) bize isnâd ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı mutlaka biz ondan güç ve kuvvetini alırdık” şeklinde bir mana anlaşılır.

Burada müsebbep (yaralayıcılık vasfi) zikredilmiş, sebep (güç ve kuvvet) hazfedilmiştir ve buradaki mecâz “sebebe isnâd” tır.

³⁴³ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 7, s. 376

³⁴⁴ Hakka 69/45

³⁴⁵ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 10, s. 443

3.1.3. Masdara İsnad (Masdariyyet)

Müellif söz konusu eserinde mecâz-ı aklînin bu kısmını açıkça isimlendirmese de konuyu bazı yerlerde ele almış ve “mecâz” diye nitelemiştir.

Biz ise konuyu anlamak için öncesinde tarifini yapıp sonra da konuyla ilgili yerleri tespit ederek açıklamaya gayret edeceğiz.

Masdara isnâd, fiilin “asıl fâil” ine isnâd edilmesi gerekirken “masdar”a isnâd edilmesine denir. Örnek:

فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً

“İçlerinden bir kısmı, insanlardan, Allah’tan korkar gibi hatta daha çok korkarlar.”³⁴⁶

Bu ayette geçen كَخَشْيَةِ اللَّهِ (Allah’ın korkusu gibi) tamlamasındaki خَشْيَةً kelimesi masdar olup sıfattır. Fakat ism-i fâil anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla anlam, “Allah’ın korkusu gibi” değil de “Allah’tan korkanın korkusu gibi” dir. Burada fâil (korkan) hafzedilmiş, masdar failin yerine geçmiştir.³⁴⁷

قَالُوا تِلْكَ إِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ

“Öyle ise bu hüsrân dolu (hüsranlı) bir dönüştür.’ dediler.”³⁴⁸

Halebî, ayette geçen كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ (hüsrân dolu bir dönüştür) ifadesinde hüsrana uğrayanın, aslında “dönüş”ün kendisi değil “bu olayı yaşayanlar” olduğunu belirtmiş. Dolayısıyla خَاسِرَةٌ (hüsrân dolu olma) vasfının dönüşe isnâd edilmesinin mecâz olduğunu söylemiştir.³⁴⁹

³⁴⁶ Nisa 4/77

³⁴⁷ Tîbî, *et-Tibyân fi'l-Beyân*, s.118

³⁴⁸ Naziat 79/12

³⁴⁹ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 10, s. 673

Çünkü burada hüsranlı olmak dünüşe isnâd edilmiştir. Oysa “hüsrana uğrayan” “dönüş” değil “dönüşü yapanlar”dır. Burada isnâd faile yapılması gerekirken masdara yapılmıştır. Bu şekilde yapılması mecâzidir. Buna; “masdara isnâd” ya da “masdariyyet” denir.

فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَاءِ أَخِيهِ كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ
أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَن نَّشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ

“Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir plan öğrettik. Yoksa kralın kanunlarına göre kardeşini alıkoyamazdı. Ancak Allah'ın dilemesi başkadır. Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır.”³⁵⁰

Semîn el-Halebî, ayette geçen اسْتَخْرَجَهَا (onu çıkardı) cümlesindeki zamirin müennes olduğundan “çalmak” manasında mastar olan سرقت kelimesine döndüğünü oysa kastedilenin “çalınan şey” olduğunu, bu şekilde ifade edilmesinin “mecâz” olduğunu söylemiştir.³⁵¹

Çünkü eğer اسْتَخْرَجَهَا (onu çıkardı) cümlesindeki zamir mastar olan سرقت kelimesine dönecek olursa anlam “çalmayı/hırsızlığı çıkardı” olur. Kastedilen “çalınan eşyalar”dır. Burada masdar (çalma) zikredilmiş fakat mef’ûl (çalınan eşya) kastedilmiştir. Buna “masdariyyet” yani “mef’ûle isnâd edilmesi gerekirken masdara isnâd” denir.

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ التُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ اللَّيْلِ وَالْبَحْرِ قَدْ فَضَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

³⁵⁰ Yusuf, 12/74

³⁵¹ Haleb, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 6, s. 533.

“O, sayelerinde kara ve denizin karanlıklarında yolunuzu bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır. Bilen bir toplum için âyetleri ayrı ayrı açıkladık.”³⁵²

Halebî, ayette geçen نُجُوم kelimesinin masdar olan نَجْم kelimesinin çoğulu olup, doğmak manasında olduğunu dolayısıyla yıldızlara isim olarak kullanılmasının “mecâz” olduğunu söylemiştir.³⁵³

Burada “yol gösterici olmak” fiili yıldıza isnâd edilmesi gerekirken, “doğmak ve açığa çıkmak”³⁵⁴ anlamına gelen نَجْم fiilinin masdarına isnâd edilmiştir. Bu şekilde ifade edildiğinde anlam, “O, sayelerinde kara ve denizin karanlıklarında yolunuzu bulasınız diye sizin için doğmayı (açığa çıkmayı) yaratandır” şeklinde olur. Oysa ifade edilmek istenen mana “yıldızın yol gösterici olması”dır. Dolayısıyla burada “mecâz” vardır.

Yani fâil’e (yıldız) isnâd edilmesi gereken fiil (yol gösterici olmak) masdara (doğmak anlamı) isnâd edilmiştir. Buna “fâile olması gerekirken masdara isnâd (masdariyyet)” denir.

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا

“Hani, biz Kâbe’yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık.”³⁵⁵

Müellifimiz, bu ayette geçen أَمْنًا kelimesinin “emniyetin (güvenin) kendisi” anlamını ifade ettiğini, oysa burada kastedilen mananın “beytin (Kâbe’nin) emniyet yeri (güvenli) olması” şeklinde olduğunu belirtmiş ve bu şekilde ifade edilmesinin “mecâz” olduğunu söylemiştir.

Dolayısıyla burada masdar (ki emniyet, güven anlamına gelen أَمْنًا kelimesidir) zikredilmiş fakat ismi fâil anlamında ve “güvenli” anlamına gelen أَمْنًا kelimesi

³⁵² En’am, 6/97.

³⁵³ Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, c. 5, s. 65

³⁵⁴ er-Razî, Zeyn’ud-Dîn Muhammed b. Übey b. Abdulkadir er-Razî, *Muhtâr’üs-Sihâh*, Beyrut/ 2009, s. 558, نجم md.

³⁵⁵ Bakara 2/125

kastedilmiştir. Burada fâile isnâd edilmesi gereken fiil, masdara isnâd edilerek “mecâz” yapılmıştır.³⁵⁶

3.1.4. Fâile Olması Gerekirken Mefûle Isnad (Fâiliyyet)

Halebî, eserinde mecâzı aklînin bu kısmını işlemiş ve bazı ayetlerdeki bu mecâzı vurgulamıştır.

Biz de konuyu anlamak için öncelikle tarifini yapıp sonra da konuyla ilgili eserde geçen yerleri tesbit edip açıklamaya gayret edeceğiz.

Bu mecâz türü; Fâile olması gerekirken mefûle isnad edilmesidir. İsm-i mefûlün, ismi fâil manasında kullanılmasıdır. Örneğin, “Adn cennetlerine girecekler ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklardır. Şüphesiz O’nun va’di kesinlikle gerçekleşir.” ayetinde geçen مَاتِيًّا kelimesi ism-imef’ul sigasında olup “getirilen” anlamında olmasına rağmen ism-i fâil olarak “gelen” anlamında kullanılmıştır. Yani “ism-i mefûl” sigası “ism-i fâil” anlamında kullanılarak mecâz yapılmıştır.³⁵⁷

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكَمَ
بَيْنَ النَّاسِ ...

*“İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi.”*³⁵⁸

Halebî, bu ayette geçen لِيُحْكَمَ (hüküm versin diye) fiilindeki zamirin normalde peygambere döndüğünü, fakat zamirin kitabın kendisine de gönderilebileceğini belirtmiştir. Bu şekilde yapıldığında “hüküm verme”nin “kitaba isnâd” edilmiş olacağını dolayısıyla da “mecâz” olacağını söylemiştir.³⁵⁹

³⁵⁶ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 2, s. 104

³⁵⁷ Ali Bulut, *Belâgat -Meânî - Beyân - Bedî*, İfav, İstanbul, 2015, s.223

³⁵⁸ Bakara 2/13

³⁵⁹ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 1, s. 376

Çünkü burada “hüküm vermek”, “kitab”a isnâd edildiğinde anlamı, “Beraberlerinde kitaplar hükümlerini diye Allah peygamberler gönderdi.” olurdu. Oysa ayette kastedilen “Allah, peygamberler içindekilerle hüküm versinler diye beraberlerinde kitaplar indirdi” anlamıdır. Burada fâile (hükmeden peygamberler) isnâd edilmesi gereken fiil (hüküm vermek) mef’ûle (içindekilerle hüküm verilen kitap) isnâd edilmiştir. Dolayısıyla burada mecâzı aklînin kısımlarından “fâiliyyet” vardır.

وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِي آرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَنُحَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا

“Hani sana, ‘Muhakkak Rabbin, insanları çepeçevre kuşatmıştır’ demiştik. Sana gösterdiğimiz o rüyayı da Kur’ân’da lânetlenmiş bulunan o ağacı da sırf insanları sınamak için vesile yaptık. Biz onları korkutuyoruz. Fakat bu, sadece onların büyük azgınlıklarını (daha da) artırdı.”³⁶⁰

Müellifimiz, ayette geçen وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ (lânetlenmiş bulunan o ağacı) lânetlenmiş kelimesiden kastedilenin “ağaç” değil “ağaçtan yiyenler” olduğunu, bu şekilde ifade edilmesinin mecâz olduğunu söylemiştir.³⁶¹

Çünkü burada isnâd, fâile (ağaçtan yiyenler) yapılması gerekirken mef’ûle (ağaç) yapılmıştır. Buna “fâile olması gerekirken mef’ûle isnâd, (fâiliyyet)” denir.

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَحِسَاتٍ لِنُذِقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْأَخْزَةِ أَخْزَىٰ وَهُمْ لَا يُنصَرُونَ

“Biz de onlara dünya hayatında zillet azabını tattırmak için o mutsuz kara günlerde üzerlerine dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Ahiret azâbı elbette daha rezil edicidir. Onlara yardım da edilmez.”³⁶²

³⁶⁰ İsra 17/60

³⁶¹ Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. 7, s. 377

³⁶² Fussilet 41/16

Halebî, ayette geçen عَذَابِ الْخِزْيِ (rezil azap) tamlamasından kastedilenin “azabın kendisi” değil, rezillik vasfının azaba isnâdının “azabın rezil olmaya sebep olmasından” olduğunu, bu şekildeki isnâdın “mecâz olduğunu” söylemiştir.³⁶³

Çünkü rezil olan azaba dûçar olandır. Dolayısıyla mef'ule (azabı çekene- rezil olana) isnâdedilmesi gerekirken faile (yani rezil edene-azabın kendisine) isnâd edilmiştir. Buna, “fâile olması gerekirken mef'ûle isnâd (fâiliyyet)” denir.

حَقِيقٌ عَلَىٰ أَنْ لَا أَقُولَ عَلَىٰ اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسَلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ

“Bana, Allah'a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır. Ben size Rabb'inizden açık bir delil (mucize) getirdim. Artık İsrailoğullarını benimle gönder.”³⁶⁴

Halebî, ayette geçen مِنْ رَبِّكُمْ (Rabb'inizden) tamlamasında eğer جاء fiili, fâiline sıfatolup مِنْ harf-i cerri, جاء fiiline müteallik olursa iptidâi gaye için kullanılmasının “mecâz” olacağını belirtmiştir.³⁶⁵

Çünkü peygamber, mucizeyi Rabbinden getirmemiş bilakis Rabbi onu mucizeyle göndermiştir. Dolayısıyla burada “gelme (getirme)” fiili gönderen Allah'a (fâile) isnâd edilmesi gerekirken gönderilene (mef'ûle) isnâd edilmiştir. Bu şekilde ifade edilmesi mecâzdır. Buna “fâile isnâd edilmesi gerekirken mef'ûl'e isnâd (fâiliyyet)” denir.

فَهُوَ فِي عَيْشَةٍ رَاضِيَةٍ

“Artık o, hoşnut bir hayat içindedir.”³⁶⁶

Semîn el-Halebî'ye göre ayette kastedilen, “hayatın razı olduğu” değil, “hayatı yaşayanın razı olduğu”dur. O, bu şekilde ifade edilmesinin mecâz olduğunu belirtmiştir.³⁶⁷ Çünkü razı olma fiili, fâile (hayatı yaşayanı) isnâd edilmesi gerekirken

³⁶³ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 9, s. 520

³⁶⁴ Araf 7/105

³⁶⁵ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 5, s. 404

³⁶⁶ Hakka 69/21

³⁶⁷ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 10, s. 443

mef'ule (yaşanan hayata) isnâd edilmiştir. Buna“fâile olması gerekirken mef'ûle isnâd/ (fâiliyyet)” denir.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ

“O, içinde dinlenesiniz diye geceyi sizin için (karanlık), gündüzü ise aydınlık kılandır. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır.”³⁶⁸

Halebî, ayette geçen وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا (gündüzü ise aydınlık, gösterici, kılandır)

burada gösteren “gündüz” değil, “gündüzü yaratan Allah (c.c.)” olduğunu;“gösterme” fiilinin gündüze isnâdının gündüzün görülmeye zarf olmasından dolayı olduğunu, bu şekilde ifade edilmesinin “mecâz” olduğunu belirtmiştir.³⁶⁹ Çünkü gösterme fiili, fâil olan Allah’a (c.c.) isnâd edilmesi gerekirken mef'ulü'n- fiil olan gündüze isnâd edilmiştir. Buna; “fâile olması gerekirken mef'ûle isnâd” fâiliyyet” denir.

يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ

“O denizlerin her ikisinden de inci ve mercan çıkar.”³⁷⁰

Semîn el-Halebî, ayette geçen يَخْرُجُ fiilinin aslında meçhul manasında olduğu halde ma'lum olarak geldiğini, bu şekilde ifade edilmesinin “mecâz” olduğunu söylemiştir.³⁷¹

Burada kastedilen,“mercanın kendisinin çıkması” değil “insanlar tarafından çıkarılması”dır. Dolayısıyla bu şekilde kullanılması “mecâz”dır. Burada çıkma (çıkarma) fiili, fâile (insanlara) isnâd edilmesi gerekirken mef'ûle (çıkartılan mercana) isnâd edilmiştir. Buna “fâile olması gerekirken mef'ûle isnâd/ fâiliyyet” denir.

³⁶⁸ Yunus 10/67

³⁶⁹ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 6, s. 237

³⁷⁰ Rahman 55/22

³⁷¹ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 10, s. 163

ذٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ

“(Ey Muhammed!) Bunu (bildirdiklerimizi) biz sana âyetlerden ve hikmet dolu Kur’ân’dan okuyoruz.”³⁷²

Semîn el-Halebî, ayette geçen الْحَكِيم kelimesinin حَكَم fiilinin ism-i fâili olan حَاكِم kelimesinin mübalağasını ifade etmekte olduğunu, dolayısıyla bu vâsıf, zikrin (yani Kur’ân’ın) vasfi değil onu indirenin vasfı olduğunu belirtmiştir. Bunun içindir ki zikre vâsıf olarak getirilmesinin mecâz olduğunu ifade etmiştir.³⁷³

Burada “hikmetli olma” ya da “hikmet sahibi olma” vasfı Kur’ân’ı indiren Allah’ın (c.c.) vasfıdır. Kur’ân’ın bu vasıfla vasıflandırılması “mecâzi”dir. Yani fâile (Allah’a) verilmesi gereken vasıf (hikmet sahibi olmak) mef’ule (zikre/Kur’ân’a) verilmiştir. Dolayısıyla burada failiyet (yani fâilei snâd edilmesi gerekirken mef’ûle isnâd) vardır.

3.1.5. Mef’ûle Olması Gerekirken Fâile İsnad (Mef’ûliyyet)

Müellifimiz, eserinde mecâza ait bu konuyu da ele almış ve açıkça zikretmese de ayetlerde konuya değinmiştir. Biz de konu ile ilgili ayetleri tespit edip açıklamaya çalışacağız.

Mef’ûle olması gerekirken fâile isnâd (mef’ûliyyet), fâile ait olan bir vasfın mef’ûle isnâd edilmesidir. Örnek:

أَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجْبَىٰ إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِّزْقًا مِّنْ لَّدُنَّا

“Biz onları tarafımızdan bir rızık olarak her türlü meyve ve mahsullerin kendisinde toplandığı saygın ve güvenli bir yere yerleştirmedik mi?”³⁷⁴

³⁷² Ali İmran 3/58

³⁷³ Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, c. 3, s.217

³⁷⁴ Kasas 28/ 77

Ayette geçen “güvenlikli olma” (emniyet) vasfı, kişinin vasfı olabilir; mekânın değil. Dolayısıyla fâilin (orda bulunan ve güven vasfına sahip olan insanlar) vasfı olan “güvenli olma” mef’ûle (hareme, mekâna) olmuştur.³⁷⁵

وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Onlara elem dolu bir azap vardır”.³⁷⁶

Semîn el-Halebî, ayette geçen اليم kelimesinin عذاب kelimesine isnâdında mecâz olduğunu söylemiştir.³⁷⁷

Çünkü elemleri hisseden, azaba dâçar olandır; azabın kendisi değil. Dolayısıyla burada اليم (elemleri) kelimesi “elemleri (acıyı) veren fâile (ki azaptır)” isnâd edilmiştir. Oysa elemleri (acıyı) hisseden, elemleri olan, elemlerin kendisinde ortaya çıkan kişi, azab edilen kişi yani mef’uldür. Buradaki mecâz “mecâz-i aklî” nin bir çeşidi olan “mef’ûle olması gerekirken fâile isnâd, (mef’ûliyyet)” tir.

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

“İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır.”³⁷⁸

Halebî, ayette geçen فماربجت تجارتهم cümlesinde “Onların ticareti kâr etmemiştir.” denilerek “Yaptıkları bu tercih kendilerine bir kâr ve fayda sağlamamıştır.” anlamı kastedildiğini; burada ise kârın, yapana değil de ticarete isnâd edilmesinin “mecâz olduğunu” söylemiştir.³⁷⁹

Çünkü kârı yapan tüccardır yani ticareti yapandır; ticaretin kendisi değil... Dolayısıyla faile yani “ticaret yapan”a isnâd edilmesi gereken fiil (kâr etme) mef’ule

³⁷⁵ Ahmet Şuayb, *Buhûsün Menheciyyetün fi Ulûm’il-Belağât’il-Arabiyye*, s.122

³⁷⁶ Bakara 2/10

³⁷⁷ Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, c. 1, s. 130

³⁷⁸ Bakara 2/16

³⁷⁹ Halebî, *ed-Dürü’l-Mesûn*, c. 1, s. 153

yani “ticaretin kendisi”ne isnâd edilmiştir. Burada faile yapılması gereken isnâd, mef’ule yapılmıştır. Buradaki mecâz “mef’ûle olması gerekirken fâile isnâd (mef’uliyet)’dir.”

SONUÇ

İnsanlığa hidayet rehberi olarak gönderilen Kur'ân, araştırılmaya ve anlaşılmaya en çok layık olan kitaptır. Her insanın ve hasseten her Müslüman'ın kendisine kurtuluş reçetesi olan bu kitabın içeriğini öğrenmek ve yaşamakla yükümlü olduğu bilindiğinde bu konunun önemi daha açık ortaya çıkmaktadır.

Kur'ân'ın anlaşılmasında büyük bir önemi haiz olan mecâz konusunu, yaşadığı dönemin önemli âlimlerinden olan Semîn el-Halebî'nin ed-Dürü'l-Mesûn adlı eserinde ele aldık ve müellifimizin bu konu üzerinde önemle durmuş olduğunu tespit ettik.

Semîn el-Halebî, Kur'ân-ı Kerîm'de mecâz'ın varlığını kabul edenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun mecâzla ilgili nihâi durumunu belirtmeden önce şunu ifade etmek gerektiği kanaatindeyiz. Müellifimizin, mecâz konusunun henüz sistemli bir hale gelmemiş olduğu bir dönemde yaşadığını belirtmek gerekir. Dolayısıyla, ed-Dürü'l-Mesûn'da mecâz konusunun, ana konuları ve alt başlıklarıyla bir bütün olarak sistemli ve ayrıntılı bir şekilde ele alındığını ve işlendiğini söylememiz zordur.

Ancak Semîn el-Halebî, eserinde mecâz konusuna etkin bir şekilde vurgu yapmış ve mecâz olan yerlerde, mutlaka orada “mecâzî bir ifadenin olduğunu” belirtmiştir. Bu açıdan ed-Dürü'l-Mesûn'un, mecâz konusunun sıklıkla ele alındığı bir eser olarak değerlendirilebileceğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Çalışmamız boyunca müellifimizin, başta mecâz-ı lügavî'nin kısımlarından olan istiârelere geniş ölçekte temas ettiğini müşahede ettik. Yine mecâz-ı mürsellele ilgili olarak, sebebiyyet-müsebbebiyyet, cüz'iyet-külliyet, lâzımiyyet-melzûmiyyet, i'tibârü mâ kâne (kevniyyet-geçmişe itibar), i'tibârü mâ seyekûn (evveliyet-geleceğe itibar), aliyyet (alet olmak) ve mahalliyyet gibi pek çok mecâz türüne sıklıkla dikkat çektiğini söyleyebiliriz. Ancak onun bu dikkat çekmeleri, mecâz konusunun ayrıntılarına değil, genel hatlarına yöneliktir. Dolayısıyla müellifimiz tarafından genel ifadelerle işaret edilen mecâzların, hangi tür mecâza dâhil olduğunu kendimiz tespit etmek durumunda kaldık.

Ayrıca taallukü'l-iştikâkî, umûm ve husûs alâkası, idâfiyyet-hazfiyyet, hüküm birliği, bir Şeye zıddının adının verilmesi veya ziyâdelik gibi mecâz türlerine de eserinde yer verdiğini ve mecâz konusuna büyük önem verdiğini söyleyebiliriz.

Semîn el-Halebî eserinde mecâz-ı aklî ve alakalarına da fırsat buldukça işaret etmiş ve bunlara bigâne kalmamıŐtır. Bu bağlamda, zamana isnad, sebebe isnâd, masdara isnad (masdariyyet), fâile olması gerekirken mefûle isnad (fâiliyyet), mefûle olması gerekirken fâile isnad (mef'ûliyyet) gibi mecâzla ilgili pek çok konu baŐlığını ele almış ve bunları, ayetlerin manasına daha iyi nufûz edebilecek Şekilde aktif olarak kullanmıŐtır diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Abdüsselam, İzzettin, *el-İşaratü ile'-'İcaz fî Bedi Envâi'l-Mecâz*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- Ahterî, Mustafa b. Şemsüddîn el-Karahisarî, *Ahterî Kebîr*, Darü'l-İhyâi't-Türas, Lübnan: 1989.
- Akdemir, Hikmet, *Kur'ân'ı Kerîm'de Mecâzın Varlığı Problemi*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, No: 5, Şanlıurfa:1998.
- Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yayınları, İzmir 1999.
- Akrî, Abdühayy b.Ahmed b.Muhammed, *Şezerâtü'z-Zeheb fî İhbâri men Zeheb*, Dârü İbni Kesîr, Beyrut, tsz.
- Askerî, Ebu Hilâl, *el-Fürûku'l-Lugavî*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut: 2010.
- Kitâbu's-Sinâ'ateyn, el-Kitabe ve's-Şi'r*, Dârü İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ysz., 1371/1952.
- Bolelli, Nusrettin, *Belâğat (Beyân-Meânî- Bedî' İlimleri) Arâp Edebiyâtı*, İFAV, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul: 2015.
- Bulut, Ali, *Belâğat- Meânî - Beyân - Bedî'*, İfav, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul: 2015.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân vet't-Tebyîn*, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire: 1418/1998.
- Carim, Ali ve Emîn, Mustafa, *el-Belâğet'ül-Vadihe*, Darü'l-Fikir, Beyrut: 2009.
- Celâlî, Mollâ Musa, *Mecmuetü'l-Ulûm*, İhvan Neşriyat, İstanbul: ty.
- Cevziyye, İbn Kayyim, *el-Fevâid'ül-Müşevvik ila Ulûmi'l-Kur'ân ve İlmi'l-Beyân*, Darü'l Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan: 1988.
- Cürcânî, el-İmam Abdülkahir, *Esrârü'l- Belağa*, Dârü İhyai'l-Ulûm, Beyrut1992.
- Delâilü'l-İ'caz*, Mektebetü'l-Hanci, Kahire: 1984.
- Cürcanî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Kitâbü't- Ta'rîfât*, (tahk. Adil Enver Hıdır), Darü'l-Ma'rife, Beyrût: 2007.
- Davûdî, Muhammed b. Ali b.Ahmed, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut: tsz.
- Ebû Hakkeh, Ahmed, *Mü'cemü'n-Nefâisü'l-Kebîr*, Darü'n-Nefâis, Beyrut: 2007.
- Ebû's-Süüd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmadî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitabi'l-Kerîm*, Darü'l-Kütübü'l İlmiyye, Mekke: 1999.

- Eren, Cüneyt ve Uzunoglu, Vecih, *Arâpça Belâğat*, Cantaş Yayınları, İstanbul: 2012.
- Ezherî, Ebî Mensûr Muhammed b. Ahmed, *Mü'cemü't-Tehzîbü'l-Luğa*, (tahk. Riyâd Zekî Kasım), Darü'l-Ma'rife, Beyrût: 2001.
- Fadl Abbâs, Hasan, *el-Belâğatü'l-Arabiyye; Üsûsüha ve Ülûmüha ve Fünûnüha*, Darü'l-Kalem, Dimeşk: 2008.
- Feyruzabâdî, Mecdüddîn Muhammed b.Yakub, *el-Kâmûsü'l-Mühît*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut: 2008.
- Feyyumî, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyumî el-Makrî, *el-Misbahü'l-Münîr*, Dâru'l-Hadis, Kahire Mısır: 2003.
- Hacı Halîfê, Mustafa b.Abdullah, *Keşfü'z-Zünûn an-Esasî'l-Kütübî ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdat: tsz.
- Hafâcî, Muhammed b. Sa'îd b. Sinân, *Sırru'l-Fesâha*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1402/1982.
- Halebî, Ahmed b.Yusuf es-Semîn, *ed-Dürü'l-Mesûn fî-Ulûmi'l-Kitabi'l-Meknûn*, (Tah. Ahmet Muhammed el-Harrat), Darü'l-Kalem, Cidde: 2003.
- Haşimî, Seyyit Ahmet, *Cevahirü'l-Belağa, el-Fevâidü'l-Müşevvik ilâ Ulûm'il-Kur'ân ve İlmi'l-Beyân*, Dâru'l-Ma'rife, Lübnan: 2010.
- Cevahir'ül-Edeb fî-Edebiyati ve İnşai-Luğeat'il-Arab*, Dâru'l-Ma'rife, Lübnan: 2007.
- İbni Nazm, Ebû Abdüllah Bedrüddîn b.Malik ed-Dimeşkî, *el-Misbâh fî'l-Meânî ve'l-Beyâni ve'l-Bedî'*, (tahk. Abd'ül-Hmîd el-Hendavî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût: 2011.
- İbni Usfûr, Ebi'l-Hasan Ali b. Mü'min b.Muhammed b.Ali İbni Usfûr, *el-Mükarreb*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût: 1998.
- İbni Faris Ebu'l-Hüseyin Ahmed İbni Zekeriya, *Cemheret'ül-Luğa*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arâbî, Lübnan: 2005.
- Mü'cemü Mekayîs'ül-Luğa*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arâbî, Lübnan: 2008.
- İsfehanî, Rağîb, *el-Müfredat li-Elfazi'l-Kur'ân*, (tahk. Safvân Adnan Davûdî), Dâru'l-Kalem, Beyrut: 2011.
- İzzettin, b. Abdüsselam, *Tefsîrü İzz b. Abidi's-Selâm*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye. Beyrut: 2008.
- Kazvinî, Celaleddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb, *et-Telhîs fî Ulûmi'l-Belâğa*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrût: 1932.

- el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâğa*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003.
- Lebdî, Muhammed Necîb Semîr, “*Mü'cemü'l-Müstelâhati'n-Nahviyye ve's-Sarfîyye*, Müessesetü'r-Risale Dâru'l-Fürkân, Beyrût: 1985.
- Malûf, Luyis, *el-Müncîd*, el-Mektebetü's-Şarkiyye, Beyrût: 1992.
- Metlub, Ahmed, *Mü'cemü'l-Müstelahât'il-Belağîyye ve Tetevvürühâ*, ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Mevsuat, Beyrut: 2006.
- Meylânî, Abdurrahmân Hasan Habenneke, *el-Belâğeti'l-Arabiyye; Üsûsüha ve Ülûmüha ve Fünûnüha*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk: 2010.
- Mütreciyy, Mahmud, *fî's-Sarf ve Tetbikatihi*, Darü'n-Nahdeti'l-Arabiyye, Beyrut: 2000.
- Nesefî, Abdullah Ahmed b. Mahmud, *Tefsîrü'n-Nesefî*, Elif Ofset, İstanbul 1993.
- Râzî, Ebû Abdillâh Ebu'l-Fadl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Nihâyetü'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Îcâz*, Dâru Sâder, Beyrût, 1424/2004. (Tahk: Nasrullah Hacımüftüoğlu).
- Razî, Zeynüddîn Muhammed b. Übey b. Abdulkadir, *Muhtârü's-Sihâh*, Beyrut: 2009.
- Rummânî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ, *en-Nüket fî Îcâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1976. (Muhammed Halefullah Ahmed ve Muhammed Zağlûl tarafından tahkik edilen *Selâsü Resâil fî Îcâzi'l-Kur'ân* adlı eserin içinde)
- Sabunî, Muhammed Ali, *İbdaü'l-Beyânî fî'l-Kur'ân'il-Azîm*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut: 2007.
- Safvet'üt-Tefsîr*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul: 1997
- Sekkâkî, Ebî Yakub Yusuf b. Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulûm*, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut: 1987 Baskısı ve 2014 Baskısı.
- Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Mesûn fî Ulûmi'l-Kitabi'l-Meknûn*, (Tahk. Ahmet Muhammed el-Harrat), Darü'l-Kalem, Cidde: 2003.
- Ümdetü'l-Hüffâz fî Tefsîri'l-Eşrefi'l-Elfâz*, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut: 1996. (Tahk. Muhammed Basil Uyûn es-Sûd)
- Surî, Ebubekir, *el-Verdetü'n-Neddare fî'l-Mecâz ve'l-İstiare*, Haşemi Yayınevi, İstanbul: 2012.
- Şakir, Mahmud, *Hz. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi*, Kahraman Yayınları: İstanbul: 1993.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali Muhammed, *Fethü'l-Kadîr el-Câmi'u beyne Fenneyi'r-Rivayeti ve'd-Dirayeti min İlmi't-Tefsîr*, Alemü'l-Kütüb, Beyrût: 2002.
- Şuayb, Ahmet İbni Abullah Ahmed, *Buhûsün Menheciyyetün fî Ulûmi'l-Belâğati'l-Arabiyye*, Darü İbni Hazm, Beyrût: 2008.

- Taftazanî, Sadüddîn Mesûd b.Ömer et-Taftazanî, *el-Mütavvel Şerhü Telhîs Miftahü'l-Ulûm*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût: 2007.
- Tîbî, Şerefüddîn el-Hüseyn b. Muhamed b. Abdullah, *et-Tibyân fî'l-Beyân*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût: 2004.
- Yurt, Mehmet Emin, *Fahrüddîn er-Râzî'nin Tefsîrinde İ'câzu'l-Kur'ân*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2016. (Basılmamış Doktora Tezi).
- Zeccâc, Ebî İshak İbrahim b. es-Sırrî, *Meani'l-Kur'ân ve İ'rabühu*, Dârü'l-Hadis, Kahire: 2003.
- Zehebi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Darü'l-Hadis, Mısır: 2005.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf*, Dârü'l-Fikr, Beyrut: 1983.
- Esâs'ül-Belağâ*, Dârü'n-Nefais, Beyrut: 2009.
- Zeriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm, Darü'l-İlm li'l-Melayîn*, Beyrut: 1989.
- Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut: 2008.